

SCHÜTZ ANTAL:
MAGYAR ÉLETERŐ

1939 - BUDAPEST - 1940.

MAGYAR ÉLETERŐ

IRTA:
SCHÜTZ ANTAL

BUDAPEST
1939

Schütz Antal dr. egyetemi ny. r. tanár „*Magyar életerő*” című jelen művével könyvsorozat indul meg a magyar ifjúság számára.

Céljainknak, meggyőződésünknek iránymutatója ez az első kötet. Éppen ezért szól nemcsak a magyar ifjúsághoz, de az egész nemzethez, főleg azokhoz, akiknek szeretetére, gondjaira van bízva a magyar ifjúság: szülőkhöz, nevelőkhöz, vezetőkhöz.

Korda R. T. nyomda, Budapest, bizománya.

Felelős kiadó: Pongrácz Elemér.

1. Mit adhatnak a könyvek?

Mikor a nyilvánosság azzal a kérdéssel áll a szellemi munkás elé, milyen személyes viszonyban van a könyvekkel, voltaképpen műhelytitkot nyomoz, sőt többet: *élettitkot*. Pedig az életnek: fogadásnak és születésnek, gyökérvetésnek és rügyezésnek, fakadásnak és érlelésnek igazi hazája a rejtettség, a hallgatólag mély csönd. Szabad-e, kívánatos-e azt megbolygatni? Dehát aki egyszer kilépett a fórumra, kivált aki szinte rendszeresen megjelenik ott a nagy tárgyalásokon, amúgy is leszedte kapujáról a fölírást, melyet régi bölcseség vésett oda: *λάτρε βίβωσας*; az akarva-nemakarva is kivitt valamit a legegényibb életéből; az jártában-keltében maga után vonja lelki genezisének ha mindjárt még oly ködszerű „emanációját”, mint üstökös a csóváját. És ha itt bizonytalan vonásokat amúgy is betűz a fórum érdeklődés — bizonytalan eredménnyel, nem jobb-e, hogy világos beszéddel maga veti végét a találgatásoknak?

A következő sorok ennek a meggondolásnak védelme és csillaga alá helyezkednek.

Mikor és hogyan esett első személyes találkozásom a könyvvel? Mikor talákoztam olyanokkal, melyeknek szava fölrázott, melyeknek tüze beleégett lelkembe? Melyekkel kötöttem személyes szövetséget?

Akadtam-e olyanra, mely Ráfaelem lett az élet útján?
Olyanra, melynek adósa maradtam úgy, mint az ember adósa lett életadójának, élete megmentőjének?

Akinek hivatásból van dolga könyvekkel, ma betű szerint megszenvedi a könyvet — a könyvek sokaságát. Szinte kísértésben van azt gondolni: Isten valaha megígérte Noénak, hogy nem pusztítja el többé vízőzönnel a bűnös emberiséget; de nem ígérte meg, hogy nem zúdítt reá papírozónt. S most benne vagyunk. De ez az özön nemcsak tömegeket hömpölyögtet, hanem értékeket is hordoz. *Sok* a könyv, tagadhatatlan; de sok a jó könyv is, több, mint régen; és a régiek is jobban kezünk ügyére esnek. S most jön a tragikus *paradoxon*: Míg az embernek van ideje és teljes fogékony-sága olvasni, addig nincs eligazodása a könyvek sokadalmában, és többé-kevésbé a véletlenre van bízva; amikor már tudna válogatni és volna módja az izlésének és értékelésének megfelelő könyvekhez, akkor már alig van ideje, és — megtört az a világot be-szívó gyermekszem, mely tud karikára nyílni és tudja várni és meglátni a betűkön keresztül a csodát. Élet-program, folytonos célkergetés, idő-ekonomizálás, az önálló alkotás és egyéni teljesedés nevével takaródzó szellemi prezbiópia egyre ritkábbakká teszi azokat az áldott órákat, mikor esemény egy-egy olvasmány.

Nem ilyen helyzettragikum, hanem magának a könyvnek veszedelme, legalább annak szemében, aki ebben a kirakat- és vásár-világban sem akar lemondani a tősgyökeres életről, hogy a könyv többé-kevésbé *másodkéz-életet* nyújt; sokszor holdfény, nem a Nap tüze; fiók-eső, nem felhők szakadása; szel-

lemidézés mindenesetre, de igen gyakran kísértetjárás. Én Isten különös kegyének tekintem, hogy *gyermek-ségem* — a „döntő” évtized — faluban telt; olyan faluban, mely elég távol volt még akkor a nagyvilág országútjától ahhoz, hogy a természet és népiség ősi törülmetszettségében és közvetlenségében nyílt a nyíló gyermeklélek elé. S hozzá olyan közvetlen környezetben élhettem, mely mélyebb szellemi igényeket fakasztott és ősi kultúrjavakat nyújtott, de egyúttal a mindennapi kenyérért való kemény küzdelmében gyökeresen távoltartotta a magát festett világokba belehazudó sznobizmust.

Igy esett, hogy mindjárt az első találkozáskor — nagyon jókor volt — *a könyvet nem néztem bálvány-nak*; hanem vettem egyszerűen mint annak a titokzatos, de valós világnak egyik ablakát, mely ott a bánáti falu egészséges, tehetséges, határozott vonalú paraszt és kézműves népe között, a végeláthatatlan sík határban, annyi nyíláson át özönlött bele az álmétködő és elmétködő gyermeklélekbe. Grimm-mesék és Hoffmann-történetek, útleírások és a világnak abba az elrejtett zugába betű szerint odatévedt „regények”: ez mind nem mint „olvasmány”, hanem mint a gyermek előtt kibontakozó világnak egy-egy darabja jelent meg és szólt, ugyanazon a nyelven és ugyanazzal a közvetlenséggel és valóságossággal, mint a szomszédban a bognár, csizmadia és takács, meg a műhelyük minden csodájával, mint a szántó és nyomtató lovak, a hullámzó búzaföldek és a kemény, egészséges akácok. S ma is olvasás közben ez a kritériumom: Az a jó írás, melynél egy-kettőre elfelejtem, hogy írva van.

Azt gondolom, maradandóság, alakító és irányító

hatás tekintetében semmiféle későbbi könyv nem éri el ezeket a gyermekkori olvasmányokat. Legalább én így vagyok vele. Szerzőiket, pontos címeiket rég elfelejtettem — gyermeket az ilyesmi nem is nagyon érdekli. De alakjaik, hangulataik, motívumaik, sokszor fordulataik, gyöngítetlenül, állandóan termékenyítő erővel ott zsonganak az alkonyat felé közeledő férfiúban, aki azóta különös végzetből talán több könyvet írt, mint amennyit húszéves koráig olvasott.

Pedig a *második tiz év* volt az az életszakom, amikor a könyv lett a sorsom, határozottabban, mint bármikor máskor. A középiskola középosztályaiban kezdtem megsejteni, mi a könyv. A könyv mint ilyen kezdett imponálni; megszűnt a gyermekkori közvetlenségi varázs, és megjelent a könyv mögött az író. Az utat és alakot kereső gyermekifjú számára a könyv, és most már az írója is, lett a mentor, eszmény, bizalmas tanácsadó. Itt persze, mint általában, az irányításnak jelentős szerep jutott abban, hogy a keresésnek és fölfödözésnek ebben az áldott szakában, a könyv diszkrét fogadóiban kikkel találkozik és kikkel köt barátságot a bizonytalan fogású félénk fiú. De talán éppolyan szerepe volt egy belső készítésnek, sürgetésnek, nem-tudatos és mégis erőskezü érzéknek — egy szemmel nem látható csillagnak, mely eléje világít a nyujtózó ifjúnak, hogy tudjon azzá lenni, ami.

Számomra döntő lett, egész gondolkozásomra, célkitűzésemre, életstílusomra, nevezetesen írni- és tanítani-akarásomra döntő, hogy tizenöt éves koromban egészen benső ismeretséget kötöttem *Vörösmarty*-val, nemcsak műveivel, hanem életével és irodalmi alakjá-

val is, és azután *Kölcsey*-vel, akinek akkor nemcsak elolvasott, hanem jórészt betanult *Parenézise*, *Mohácsa*, *Berzsenyije* stb., főként a lelkével és benső ritmusával ma is kísér. Más irányban, de nem kevésbé jelentős lett számomra, hogy hatodikos gimnazista koromban elmélyedtem *Kemény Zsigmond* tanulmányaiba. Itt nyílt meg előttem az elmélyedő vizsgálódás, a nyomos problémaszöveg, a „*scribendo proficere et proficiendo scribere*” világa, melynek végre is otthonmá kellett válnia. Még egy mozzanatról emlékezem itt különös szeretettel. Úgyanebben az időben került elém — különös úton — *Prohászka* rajza: Az ondavai vámos. Nyomban megéreztem, hogy ez más, egészen más, mint amit eddig olvastam, *Chateaubriand* *A kereszténység szelleme* c. híres könyvét is beleszámítva, melynek akkor sokat köszönhettem. Megcsapott a transzcendens világ fuvalma, és megérintett az a társatlan, különös varázs, melynek harminc évvel később tüzetesen a végére kellett járnom. Mint olvasmánynak talán ennek volt rám egész életemre legnagyobb hatása. Később a teljes *prohászka* géniusz személyes hatása alá is kerültem; egyénisége, élete és műve döntő tényezővé vált abban, amivé lettem és amit tettem. Művei, főként a sajátosan *prohászka*iak (elsősorban *Összegyűjtött Munkák* 8. kötet), azok közül valók, melyekhez azóta is állandóan visszatérek.

Amikor *Prohászka* géniuszával jutottam személyes kapcsolatba, a *harmadik évtized* küszöbén, a kereső gyermekifjúból már élethivatását megtalált férfi lett. A gondtalan keresés, a ráérő várás, a kínálkozó lehetőségek szabad válogatása lassan emlékké halványult;

legföljebb a lélek nagy ünnepein hazajáró lélek lett. Ebben az időben ismerkedtem meg egy valaha hazájában sokat olvasott, ma a hivatalos irodalomtörténetben is ünnepelt német népies vallási íróval, az eredeti, mélyérzésű Alban *Stolz*-cal. Tíz éven keresztül csaknem mindennapos vendége voltam; *Kalender für Zeit und Ewigkeit*-jei azok közül a könyvek közül valók, melyek állandó és jelentős szálakat szőttek bele lelki mivoltomba.

Azonban akkor már a *szakirodalom* vette át szellemi háztartásomat és kérlelhetetlenül lefoglalta a hétköznapokat, sokszor az ünnepeket is. Milyen állomásokon és utakon jutottam itt előre, más lapra tartozik. Különben is nevek és címek itt a kívülállónak aligha mondanának valamit. Elég, ha kifejezetten is megmondom, amit a könyveimből amúgy sem nehéz kiolvasni, hogy itt is hű maradtam a proházskai programhoz: *Theologus sum et nihil divini humanive a me alienum puto.*

A szó tágabb értelmében vett *irodalommal* iparkodtam fönntartani a kapcsolatot: régi barátokat és jó ismerősöket el nem hanyagolni, újakat szerezni és megbecsülni. Költők és elbeszélő írók, magyarok és mások, egy földél alatt vannak velem; s ünnep számomra, ha fölkereshetem őket, ha csak percekre is. Szeretek a maguk nyelvén beszélni velük — tolmáccsal csak szükségből állok szóba; s csak olyanokhoz térek vissza, de azokhoz azután hűségesen, kinknél megfog az életnek, valóságosságnek, fakadásnak az a lehellete, mely könyvolvasó gyermekkoromat lengte körül. A Szentírásón kívül mindig kezem ügyére van *Homeros, Platon, Augustinus, Dante, Pascal, Goethe, Kierke-*

gaard, azután magyar, német, angol, spanyol költők-
ből egy-két jó antológia.

A boldog találasok és a még boldogabb sorsdöntő
találkozások kora elmúlt számomra. Más megélések
követelik maguknak a hivatása és felelőssége teljes-
ségéhez jutott férfiút. A könyv odakerült, ahonnan
kiindult; lett a lelket körül- és átözönlő titokzatos
nagy valóságnak egy szerves mozzanata. De ide való.
Ez az ő helye; kegyeletes, szent hely: betűvető ember
számára a géniusszal való személyes találkozásnak
legbiztosabb helye vagy legalább leghűségesebb ren-
dezője.

A HELYZET ÉS A FÖLADAT

2. Magyar bizás

Az az új politikai, gazdasági, társadalmi és általános kulturális elhelyezkedni-akarás, mely egy jó emberöltő óta végigvonaglik az emberiségen és a világháború óta delelőnek tart, minket, magyarokat is egészen új föladatak elé állított. Nemcsak új honfoglalásról van itt szó, hanem majdnem új honalapításról. *Milyen reménnyel* vállalhatjuk azt a munkát, melyet a történelem géniusza itt vállunkra tesz? Hogyan lehet folyósítani, gyarapítani, biztosítani az új honépítés erőit?

Amint ez a kérdés teljes súlyával ránk borul és amint a jövőbe igazít, elkerülhetetlenül odaállít abba a jelenbe, melyből meg kell születnie a jövőnek, és ránk kényszeríti az alapkérdést: *Hogyan állunk ma a nemzeti építő erő dolgában?* A jövő ígéreteit a jelenből kell kiolvasnunk, persze abból a jelenből, melybe belesűrűsödik az egész nemzeti múlt; és akkor öltheti ezt az alakot: Az idősebb nemzedék, mely belenyúl a mi „viselős” jelenünkbe, általában nyomott lelkületű, sötétlátó, lendület és alkotókedv, remény és bizás nélkül való; a legújabb nemzedékben van-e nyoma a tavaszodásnak? A *magyar sötétlátást* föl kell váltania az egészséges magyar optimizmusnak; útban van-e? Hogyan lehet nagyobb arányban, sodróbb erővel sorompóba állítani?

Az élet és a történelem kimeríthetetlen sokaságban és változatokban alkot; a valóság ágas-bogas; nagyon bajos azt befogni tételek és műkifejezések ösztövére formuláiba; kivált ha azok a formulák többértelműek. Ezért a „pesszimizmus“ aligha alkalmas arra, hogy a mi kérdésünkben mint baj-megállapító szerepeljen.

A pesszimizmus a leghasználatosabb értelemben, mint sötétlátás, nevet ad annak a világnézésnek, mely ezt a világot mindenestül a lehető legrosszabbnak látja és főként az embersorsot olyannak tartja, hogy azt nem érdemes élni, hanem igenis érdemes minden lehető módon elősegíteni minél gyorsabb és minél gyökeresebb pusztulását. Jellemző és a mi kérdésünkbe is mélyen belevilágít, hogy leszámítva az egy Buddhát és nagyon kevés követőjét, ezt a pesszimizmust a hirdetői nem vallották teljes, férfias következetességgel; mintha nem vették volna egészen komolyan. Volt a görögöknek egy híres pesszimistájuk, *Hegesias*, akit kortársai elneveztek Peisithanatos-nak (halálra-rábeszélő); de ő is csak *másokat* beszélt rá az öngyilkosságra. Egy másik, újkori és még híresebb pesszimistáról, *Schopenhauer*-ről meg köztudomású, hogy szeretett és tudott igen jól élni; sőt mikor öreg napjaira reámosolygott az irodalmi elismerés, melyet egész életlen keresztül sóvárgott, már nem is találta olyan rossznak a világot. Szinte fölösleges mondani, hogy *ebből a sötétlátásból a magyar népben nincs és nem is volt soha semmi*. Sokkal egészségesebb és komolyabb.

Dehát *íróink?* Széchenyi és Vörösmarty, Madách

és Ady és a mellékbolygók meg a kisbolygók serege, le egészen a ma írónemzedékéig? Úgy gondolom, nem szabad ezeket a neveket mind egy füst alá venni. A rendszeres és huzamos sötétlátás, ha nem is olyan gyökeres, mint az imént érintett, alighanem mindig hasadásos lelkületnek és kimerült, hosszú nemzedéksorokon keresztül elnyűtt idegeknek vetülete. „A pesszimizmus betegség” (Bier). Ha igazi alkotó zsenialitással párosul, nem akadály arra, hogy a nagy építésnek és világosságának legyen munkása. *Széchenyi* pesszimizmusa ebből a fajtából való. A sötétlátás lehet aztán nekikeseredésnek, átmeneti kiábrándulásnak, kudarcoknak és balszerencsének is tükrözése. *Vörösmarty* sötétlátása nagyjából ilyen. De bármint van, bizonyos, hogy az én nemzedékem, melynek tanulóévei elé ezek a csillagok voltak állítva, *Széchenyiből*, *Vörösmartyból*, a költő *Zrínyiből* nem sötétlátást és nemzeti lemondást szívott.

Más *Madách* pesszimizmusa. Ebben már van jó adag *írói sötétlátás*. Írók akárhányszor erőltetnek vagy túloznak vagy kölcsönvesznek sötétlátó hangulatot; mert hát ez a pesszimizmus mint homorúdomború tükör „érdekes” torzításban mutatja a valóságot s bő lehetőséget nyújt olyant mondani, ami meghökkent: „épater le bourgeois!” Az ember tragédiájának „filozófiá”-ja, melyről jellemzően annyit írnak, alkalmas is arra, hogy a még ki nem forrottakat megejtse vagy legalább zavarba ejtse; de a magyar nemzeti életnézésben és életérzésben aligha tett vagy tesz valaha is nagyobb kárt, éppen mert nagyon is világos célzattal „filozofál”, mert általánosított és elvont sémái hidegen hagyják a magyar érdekeltséget.

Megint másképp vagyunk *Ady*-val és követőivel.

Neki van része, éspedig nem is jelentéktelen része abban, hogy a fiatalabb író és gondolkodó nemzedék a magyar sors és magyar jövő tekintetében terjeszti a „miért is, miért is” ernyesztő hangulatát. Ady „magyar” pesszimizmusa, mely ugyancsak nem álarc és írói magatartás, hanem az egyéniség legmélyén fakad, nemzet-pszichológiai és nemzet-szociológiai tekintetben is az érett ember számára tanulság és termékeny magáraeszmélés forrása. S ezenkívül Ady elsőrendű lírai tehetség, egyetemes irodalmi arányokban is; ama kevesek közül való, akiket nem sablonnal kell mérni, hanem akiknek Isten maga szabott mértéket, élete műve számára is. Hiba volna, nemzetnevelő szempontból is, iskolamesteres fogásokkal Ady művéből kiügyeskedni ezt a pesszimizmust. Ady e nélkül nem volna az ami, és megcsonkított, suta hatású torzó lenne. De ugyanígy rövidlátás és felelőtlenség volna azt gondolni, hogy a lángész, csak azért mert író vagy művész lángész, már most mindenestül lehet nemzetnevelő és nemzetirányító. *Az író élete és műve is az evangéliumi erkölcs felelőssége alatt áll,* és ami művében vagy életében botránkozott, félrevezet vagy bomlaszt, azt nem így minősíteni és kezelni farizeizmus volna. S a nemzet fiait ezeknek méltatásában és földolgozásában nem bölcs nagykorúságra, önálló ítéletre és egészséges megválogatásra nevelni, oktondiság vagy léhaság volna.

Szigorúbb elbírálás alá esnek, akik mint közéleti emberek vagy mint társadalmi hangulatkeltők terjesztik, kivált konkrét helyzetekben, konkrét vezetőemberekkel és nemzeti föladatakkal szemben a csüggettség, kilátástalanság, a „mind hiába” szellemét. Nem menti az ernyesztésnek és sötétláttatásnak ezt a sajtó-

klub-, kaszinó-, kávézó- és vacsoráló-propagandáját, hogy legtöbbször egy a nemzet egyetemes és átfogó érdekeivel ellentétes részlet-érdek szolgálatában áll. Ez az *érdek-pesszimizmus* magában hordja ítéletét; miazmáit kiölni azonban csak egészséges nemzeti közszellem tudja.

Megértést és tiszteletet érdemelnek, — de ma, az új honépítés munkájában, a nemzeti lét harcában szerepet nem! — akiknek csüggetegettsége, aggódása, kételkedése, bizni-nemtudása a tagadhatatlan *magyar történeti tragikumból* táplálkozik, amelynek főmozzanatai: testvértelenségünk, határhelyzetünk Kelet és Nyugat között, a Mohács utáni szinte pótolhatatlan veresztességünk, politikai és történeti balcsillagunk az utolsó három században, gazdasági és társadalmi talpraállásunk lassúsága, megkésései, balfogásai. Pedig aki népéért dobogó szívvel mélyed bele ebbe a történelembe és összeveti az egyetemes történet tanulságaival, *éppen belőle merítheti a gyökeres bizás, lendület, egészséges optimizmus fogyhatatlan szolid indítékait.*

Most nincs helye részletezésnek. Elég emlékezetbe idézni a két legcsattanóbb tényt. Az egyik *ezeréves főnnállásunk*, éppen az imént érintett szinte példátlanul nehéz történeti helyzetben és mostohaságban. Ennek az ezeréves megmaradásnak és *ilyen* megmaradásnak valósága megföllebbezhetetlen bizonyosság arra, hogy itt nem egyszerűen a történeti tehetetlenségnek egy jelenségével van dolgunk, hanem valami páratlan, el nem használt fiatalsággal és nemzeti vitalitással, mely a legsúlyosabb helyzetekben is ki tudta termelni ennek a magyar életerőnek mélységeiből a megifjodásnak és újjászületésnek erőit. A másik, megint példátlan

tény ennek a nemzetnek páratlan *asszimiláló ereje*, amelyet szédítő arányaiban és varázsában talán csak az tud meglátni, aki önmagán megélte. Volna erről egy és más mondanivaló éppen ma; most azonban csak tanúnak van megidézve, hadd tegyen bizonysgot, hogy a magyar Ma gyökeres építő és újító munkája joggal áll az optimizmus csillaga alá. A bizás és lendület itt nem szuggesztív avagy agitáció eredménye, hanem józan, logikus következménye annak az élettörvénynek, mely irányítja a nemzetek történelmi pályáját.

Természetesen nem akarom ezzel azt mondani, hogy akik a Ma nemzedékében is látnak nyomottságot, fanyalgást, bizás-hiányt és annak gyökerét valamilyen magyar sötétlátásban keresik, rossz nyomon járnak. Nem; csak azt akarom hangsúlyozni, hogy *ez a sötétlátás nincs megalapozva a magyar nemzet életében s nincs benne a magyarnak állandó lelki alkatában*, öröklési jellegében, amint mondaná a mai karakterológia; hanem történeti megéléseknek egyoldalú földolgozása és kedvezőtlen nemzeti életfázisoknak vetülete. Nemzeti önállósodásunk a legszerencsétlenebb európai kultúrfázisban ért bennünket, a liberalizmusnak legsekélyebb, ernyesztő és nemzeti-jellem rontó korában; társadalmi és gazdasági megújulásunk akadozása és részben ferde utakra-tévedése, az új vezető társadalmi osztálynak lassú, egészségtelen megszületése és alakulása — mind olyan jelenség, melyek eléggé megokolják azt az eszménytelenséget, nemtörődömséget, a nemzeti közérdek iránti érzéketlenséget, mely aztán merő öngazolásból és létösztönből is szívesen öltötte a magyar sötétlátás köpenyegét.

2.

Tehát a magyar népjelleg nem sötétlátó, és a nemzeti életerő nincs hanyatlóban. Megérezte, igaz az utolsó percben, hányat ütött az óra; és a magyar élni akarás és céltalálás igenis útban van. A lemondás, a „miért is” lelkülete a múlté. De ez megint *nem jelenti azt, hogy tehát most már minden rendben van:* elég bízni a nemzeti életerőben, és ölbetett kézzel nézhetjük, hogyan küzdi ki új életformáját a nemzet géniusza. Már csak azért sem, mert a nemzeti géniusz nem fölöttünk jár mint valami ködlovag, hanem bennünk és általunk él; tehát alakulásai és eredményei tőlünk is függenek. De főként azért, mert ha a magyar alapjelleg nem is sötétlátó, vannak *hiányai*, melyek kívülállókban csakugyan *kelthetik a pesszimizmus lát-szatát*; hiányok, melyek el tudnak gáncsolni bennünket közvetlenül a siker küszöbén; hiányok, melyeken lehet és kell segíteni.

Sok szó esett már ezekről a dolgokról, amióta hazájukat és nemzetüket szerető „nagyságos” elmék eszmélnek a Duna-Tisza táján. S nagy jót tenne, aki ennek a magyar önkritikának és vele kapcsolatban a magyar életérzés esélyeinek karakterológiaiailag és szociológiaiailag jól megalapozott történeti monografiájával ajándékozná meg a Ma magyarságát. A mi kérdésünkben elégségesek azok a megállapítások, melyek szinte közhellyé lettek.

Tudniillik, akik mint vezetők vagy előmunkások közvetlen, élő kapcsolatban állnak a nemzeti lélekkel, régóta megegyeznek abban, hogy a magyar jellegben *a kelletténél több van az álmatságból*. Azt mondom: *a kelletténél több*. Mert hisz az eget vivő nagyot-

látás, a jövőt elővételező, eszményeket dédelgető ifjúi álmodozás nélkül nincs sem egyéni, sem nemzeti termékeny nagyság. A sajátos magyar álmatagság csak azért veszedelem, mert tétlenségre csábít, akkor is, mikor nem álmodni, hanem cselekedni kell. Főként pedig azért, mert *ferde helyzetbe tudja hozni a magyar lelket a valósággal szemben*. Velejár igen sokszor a tényleges helyzeteknek, föladatoknak, nehézségeknek, erőkészleteknek leértékelése vagy túlértékelése, a vezérségre jelentkezőknek nem lényegi, hanem külszínes értékelése, sokszor állás, származás, sőt hang és gesztus alapján.

Nyilván kapcsolatos ezzel, de persze sok mással is, *a tetterőnek robbanásszerű érvényesülése*, hősi nagy nekiindulások és hamar ernyedések, kivált balsikerek után. A történelem és a magyar nép mai magatartása arra vall, hogy ez a magyar jellegnek nem gyökeréből fakadó valami. A nehézség rettent, a balsiker csüggeszt — mindenkit és minden népet, nemcsak a magyart; de az életre hivatottakat aztán ismét talpra állítja a szorongató szükségesség; az egyiket gyorsabban, a másikat lassabban. A magyar az utóbbiak közé tartozik. Itt a baj talán az, hogy nem rendezkedik be eleve *az állhatatos, szívós munkára*, hogy nagyon is könnyen enged a „dupla vagy semmi” kísértésének és az első sikertelenség után hajlandó veszendőre engedni, sőt megsemmisíteni a már elért eredményt is — persze csak azért, hogy aztán mégis újra kezdje nagy idő- és erővesztéssel. Van ebben csakugyan valami „*ekonomia*”-hiány, a munkabeosztásnak, az erögazdálkodásnak a hiánya. Kényesebb dolog, de aki segíteni akar, nem hűnyhatja be előtte a szemét, hogy megvan a magyar alap-

jellegben az *úrhatnám* hajlama és kísérete, az állandó, lemondó munka megkerülése, a szerzésnek könnyebb módjai, az alsóbb társadalmi rétegek lenézése. Ez persze csak akkor válhatik végzetessé, ha hordozója magasabb társadalmi helyzetbe jut.

3.

Ezekre a megállapításokra szükségünk van, ha meg akarjuk jelölni *azt a tudatos munkát, mely a Ma nagy magyar föladatainak sikeres megoldásához szükséges lendületet, bizó lelkületet, építő kedvet meg akarja segíteni.*

Minden efféle munkának kiindulása és irányító csillaga az az alapvető nagy igazság, melybe bele-sűrűsödik a történelemnek és szociológiának minden tanulsága: *a nemzeti nagyságnak, tehát a nemzeti jövőnek is végső föltételei a nemzeti közszellem, nemzeti önérzet, nemzeti tetterő.* Minden más célkitűzés melléjefog a lényegnek és menthetetlenül zátonyra visz. Minden nemzeti megsegítésnek az a lényege, hogy igyekszik megteremteni, gyarapítani, fönntartani és méltó föladatok elé állítani a nemzet közszellemét, öntudatát és áldozatos tetterejét.

Ezt az egyetemes nemzetsegítő programot a magyar nemzet sajátos történeti helyzetére és nemzeti jellegére alkalmazni, mintegy magyarra fordítani az egészséges *nemzetvezetés hivatása.* Ez a nemzetvezetés két nagy föladatkör között oszlik meg. Az egyik a politikai, a másik a szoros értelemben vett nemzetnevelő föladatkör.

A *politikus hivatása* a tényleges helyzet és erőforrások számbavételével keresztülvinni azokat a gaz-

dasági, társadalmi, közigazgatási és kultúrintézményi eszméket, melyeket *ma* követel a nemzet jobbléte. A *nemzetnevelő* a nemzeti alapjellegnek nemesítését, magasabbra-emelését tűzi ki céljául. Ha a politikus elsősorban azt nézi, mi van ma, mit lehet itt és most megvalósítani, a nemzetnevelő tekintete arra irányul, aminek lennie kell. A politikus fogható eredményekért dolgozik; a nemzetnevelő munkaprogramja hosszú lejáratú, és eredményei jobbára az imponderábilék tartományából valók. A politikus ezért elsősorban pszichológiával dolgozik, hisz gyors eredményeket kell elérnie; a nemzetnevelő parancsolója az etikum, amelyet persze a politikusnak sem lehet büntetlenül megtagadni. A politikus föladata megteremteni azt a társadalmi és jogi keretet, amelyben *ma* a lehető legkedvezőbbben fejlődhetik ki a nemzet élete, és ezért az igazi politikusnak nemes hivatása *nemzete számára hatásos és gyakorlati fogalmazást adni annak a történeti eszmének, melyben kifejezésre jut a történeti Ma értelme*, és amely éppen ezért *ma* a sikereknek és a nemzeti életgyarapításnak kezessége. A nemzetnevelő ezt nem hagyhatja figyelmen kívül, de kerekteken és történeti fázisokon túl azokat az örök értékeket igyekszik meggyökereztetni a nemzet lelkében, melyekből végelemzésben táplálkozik minden közszellem és tetterő és megújulás.

A politikai nemzetvezetés jelentősége a mi kérdésünkben ott van, hogy amennyiben a magyar nyomottság, kedvetlenség, kesernyesség, helyét-nem-lelés a tarthatatlanná vált, egészségtelen szociális és gazdasági kereteknek, a politikai elnyomottságnak és meddőségnek következménye, szinte magától feloldódik, és nekilendülésnek, bizakodásnak ad helyet, mi-

helyt a nemzeti géniusztól sugallt erőteljes és céltudatos politikai vezetés eredményesen elindítja a Ma követelte politikai munkát.

A hivatott politikai vezér nemzetnevelő hivatást teljesít azzal is, hogy *a nemzet történeti hivatásának időszerű és gyakorlati értelmezésével újra tartalmat és támaszt ad a nemzeti öntudatnak, és visszaadja a nemzetnek önbizalmát.* S mihelyt ismét kigyullad a nemzeti lélek egén elérhető közelben az eszmény, mihelyt megint megéli a nemzet, hogy van miért áldoznia és tennie, nekizsendül a bizás, a tetterő, és átalakul a nemzeti közszellem. Ezért is helytáll az a megállapítás, hogy ma az ifjú nemzedékben a márciusi lelkiület, az alkotó optimizmus útban van.

A célkitűzés tekintetében a politikai és a nevelő nemzetvezetés között nem szabad ellentétnek támadnia, sőt még eltérésnek sem. Hanem van helye kiegészülésnek. A nemzetnevelésnek ugyanis tudatosan gondoskodni kell *a nemzeti eszménynek és hivatásnak metafizikai és nevezetesen vallási megalapozásáról és meggyökereztetéséről.* Aki mélyebben beletekintett az emberiség utolsó kétezer évének életébe, főként az utolsó nagy történeti fázis vergődéseibe, annak nincs kétsége aziránt, hogy mélységes hit nélkül nincs nemzeti nagyság, és hogy a jövő hite csak az evangélium lehet. Krisztus a nemzetek jövőjének is egyetlen csillaga. A 19. század rengeteg hamisítása és felületessége közül egy az a közhely, hogy a kereszténység a földi életnek és értékeinek megvetésére nevel és így része van abban a pesszimizmusban, melyet mi is fölpanaszolunk. Ezt mondhatja az, akinek csak annyi személyes ismeretsége van a kereszténységgel, hogy az evangéliumot összetéveszti a buddhizmussal, aki a

kereszténység hivatott értelmezőjének Nietzschét tartja, és sejtelve sincs arról, miért lettek az ifjú keresztény népek a történelem hordozói az utolsó évezredben.

4.

A nemzetnevelés épp annyira jelentős nemzeti ügy, mint a politikai vezetés. Hisz benne van a hivatásban, hogy egyre kedvezőbb, időálló talajt készítson a politikai vezetés számára és állandósítsa a jó politikai vezetés eredményeit. Sok ága-boga van ennek a munkának. Most azonban csak három jelentős és időszerű mozzanatra akarok röviden rámutatni.

Az első az, amit úgy lehet fogalmazni: *nemzeti elit nevelés.* Hogy ez szükséges dolog, nyilvánvaló. Arról lehet vitatkozni, mi a legjobb kormányforma; de a józan logika csak egyet ismer el: *az arisztokráciát*, a szónak eredeti értelmében, ami annyit jelent, hogy a „legderekabbak uralma“. *Ez az arisztokrácia*, a válogatottak rendje, az elit, az a társadalmi réteg, amely hivatva van tudatosan hordozni és őrizni a nemzeti öntudatot, felelősséget és a nemzeti lelkiismeretet. Ezt elvben vallja voltaképen minden nép. Szerencsés korokban a legderekabbak rendjét kitermeli a nemzeti életerők mélységeiből egy szerencsés történeti folyamat. Ma Magyarországon, jól ismert és sokszor hánytorgatott okokból, ez a vezető réteg nincs adva; nemzeti életünk akadozásai jórészt innen vannak. Új születési arisztokrácia kialakulására ma már senki sem gondol; és csak gyógyíthatatlan naívság gondolhatná, hogy politikai tevékenység, párttoborzás, kinevezések és effélék megteremthetnék.

Ugyancsak rövidlátás volna azt hinni, hogy elitet egyszerűen lehet nevelni, mondjuk, megfelelő nevelőintézetek útján. A nevelésnek vannak határai, nevezetesen a növendéki adottságokban; nincs az a bűvész, aki vályogból márványszobrot tud faragni. De aziránt nincs semmi kétségem, hogy éppen adottságok dolgában a magyar nemzeti élettöke kivételesen gazdag. Céltudatos, nagyarányú és nagylelkű nemzetnevelő munkával ebből igenis ki lehet alakítani egy olyan vezető réteget, melyre irígységgel néznének főként szomszédaink. Ez a munka persze olyan teremtő új elgondolásokat és merész nekikezdéseket kíván, s kivált *a nevelők nevelőinek* megválasztásában és alakításában az átfogó szentistváni gondolatnak olyan termékeny értelmezését, hogy ennek már megindulása is egymagában biztos jele és kezessége lenne a nagy nemzeti megújulásnak. Avult kultúridealok és régi vágányok kicsinyes kiépítése ugyancsak nem ér semmit.

A második mozzanat, melyet itt szóvá kell tenni, visszakanyarodik elmélésünk első témájához. A művészek és elsősorban *az írók nemzetnevelő hivatására* gondolok. Amennyire egyoldalú megállapítás, hogy általában az írókban jut teljes kifejezésre a nemzet életérzése és élni akarása (a történelem arra tanít, hogy a művészet és irodalom sokszor más úton, más ütemben és mindenekfölött más fázisban jár, mint a nemzeti élni akarás), amennyire csonka remény volna az irodalomtól várni a nemzeti megújulást, annyira baj volna leértékelni az irodalomnak, sőt az időszakos írásoknak is nemzetnevelő jelentőségét. Biztató jelenség, hogy az írók közt szélteben megindult az a lelkiismeretvizsgálat, melynek kifejezését olyan jól meg-

találta *Benda* híres könyve: *La trahison des clercs*. Igen, az írástudók árulást követtek el, árulást a nagy eszmények és örök értékek ellen, árulást a nemzeti egészség és az építés erői ellen; árulást mindenekelőtt az erkölcsi felelősség ellen, a *l'art pour l'art* elvének elbitorlásával.

És ha már megindult az írók nagy lelkigyakorlata, szabad itt megidézni közējük *Prohászka* szellemét. Aki ismeri, nem tagadhatja, hogy vér az ő vérükből, az írói géniusznak minden karizmájával; de ő írói tehetségét és tevékenységét teljes elszántsággal és következetességgel egy még felsőbb eszménynek és felelősségnek, az apostolságnak szolgálatába állította. (Érdemes volna azon az írói lelkigyakorlaton arról is elmélkedni, amit Schopenhauer állapít meg: azóta csúszik le föltartóztathatatlanul az irodalom színvonala, amióta meg lehet élni belőle; és amit Goethe szóval és gyakorlatban vallott: a csak-író nem igazi író.) *Prohászka* azért is elkel éppen ma, mert az utolsó száz évben magyar tájakon senki úgy nem sugározta a bizó, biztató, építő, alkotó, éltető lelkületet, mint ő, akinek élete és műve fölséges kommentárja a címere jelmondatának: *Dum spiro, spero, remélek utolsó lehelletemig.* (Lásd 11. szám.)

Végül egy harmadik meggondolás: a nemzetvezetés kérdéseiben általában, a mi kérdésünkben is, döntő dolog a *rátermett nagy egyéniségek* megjelelése. Szemünk előtt a példa, hogyan tudott egy bizó, biztos célú, nagykaratú ember egymagában hatalmas nemzetet csinálni egy a züllés szélére került és amúgy sem heroikus jellegű népből. Egy emberöltő hézagtalan nevelői tapasztalatai arról tanúskodnak nekem, hogy ha a magyar nemzeti alkatnak fönt érin-

tett hiányai megkapják kiegészítésüket egy állandó, állhatatos, hangulatokon felülemelkedő mértékes irányítás és bizó biztatás részéről, a magyar életerő szinte csodákat tud művelni. Ezért az Úristen külön kegyének kell tekintenünk, hogy éppen az utolsó három században, a történelmi Mánkat megszüülő korban, a nagy magyar tragikumok korában négy kivételes arányú nagy nemzetnevelőt adott: Pázmányt, a költő Zrínyit, Széchenyit és Prohászkt. Ők köztünk vannak, bennünk élnek és irányítanak. De mit jelentene, ha tudatosan is vallanók és vállalnók! (Lásd 10. szám.)

Azonban a mi nagy magyar Mánkban szükség van *mai nagy emberekre* is, nemzetpolitikai és nemzetnevelő vezérekre. Igaz, a nagy emberek a Gondviselés titkos útjain jönnek. És mégis: sokaknak, a legjobbaknak, egy egész nemzetnek és élni-akarásának áhítatos, imádságos vágya mintha meg tudná nyitni azoknak a titkos utaknak kapuit. A nagy ember Isten ajándéka; és mégis: mintha ki lehetne érdemelni, ki lehetne esdeni. Mindenesetre ez a mi korunk nem meddő kor, jóllehet beteg kor. Fölötte is virraszt az Isten, aki gyógyíthatókká tette a nemzeteket — fecit sanabiles nationes orbis terrarum! És hogy a magyar nép fölött külön gonddal és elgondolással virraszt, arra tanú ezeréves multunk és — új ezerévének induló jelenünk.

3. Az „őstehetségek”

Az őstehetségek kérdése közvetlenül beletorkollik a *nemzetnevelés* egyetemes nagy problémájába; ez pedig a *társadalmi strukturálás* függvénye. Itt tehát végelemzésben arról van szó, ki milyennek látja a

nemzetnek azt a társadalmi átrétegződését, új tagolódását és megszervezkedését, mely ma kétségtelenül útban van, és ki milyen állást foglal ezzel a folyamattal szemben.

Mit csináljunk az östehetségekkel és hogyan értékeljük őket, végre is azon fordul, *milyennek akarjuk az új magyar társadalmat.*

Úgy gondolom, történetbölcseletileg meg lehet mutatni, hogy *a holnap társadalmát* a tegnapéval szemben *két* olyan *mozzanat* jellemzi, melyek az östehetségek kérdésének gyakorlati megoldásánál döntő súlylyal esnek latba. Az egyik a reneszánsz óta történeti tényezővé lett individualizmus likvidálása és az egészséges közösségi gondolatnak új, erőteljes térfoglalása; a másik a merő jelenvilági ideálok háttérbeszorulása transzcendens, elsősorban vallási eszmények javára.

Az individualizmus szükséges likvidálásából a mi kérdésünkre nézve az következik, hogy *nem mehetünk bele mesterséges tehetség-tenyésztésbe*, mely a bizonytalan tehetséget kiemeli biztos és biztosító szociális miliőjéből és ezzel vagy sorvadásra adja, vagy a beteges egyéni érvényesülésnek ügetőpályájára tereli. Ami igazán tehetség, az tűrhető társadalmi és gazdasági viszonyok között megtalálja a maga útját, megszervezett „tehetségpártolás” nélkül is. Sőt éppen a tehetségek terén annyira szükséges természetes *kiválogatódás* szükségessékké teszi a természetes akadályokat és nehézségeket is, az ősi bölcsesség szerint: *Crescit sub pondere palma*; magyarul: *úgy feszül sudárrá a pálma, ha nyomják*. Csak melleleg: éppen ebből a szemszögből lehetetlen súlyos aggodalom nélkül nézni a mi nyakló nélküli diák-támogatásunkat is.

A merőben jelenvilági ideálok is likvidálás alatt állnak, ha a fölülethez szokott szem ezt nem is látja még. A magyar nemzeti jövő szempontjából ennek örülni kell; persze, le is kell vonni a nemzetnevelő konzekvenciát.

A kultúrfölény megtévesztő jelszavának legnagyobb kelendősege korában nagy nyilvánosság előtt egyszer azt mondtam: „Szokás egy nemzet nagyságát, sőt erejét azon mérni, mekkora a politikai hatalma, gazdagsága, irodalma, tudományos, művészi termelése. Tüzetesebb szociológiai vizsgálat azonban megállapítja, hogy ezek másodlagos jelenségek; az életerős közösségeket, nemzeteket is, nem ezek szülték és nem ezek tartják fenn. Ezekben a dolgokban messze mögötte álltak a 8. századi görögök a feníciaiaknak, a királyságkori rómaiak az etruszkoknak, a népvándorlás barbárjai a rómaiaknak, és mégis — övék volt a jövő, mert övék volt az egészség és erő. Az elsődleges nemzetképző és fölvirágoztató tényezők a történelem és szociológia egybehangzó tanúsága szerint *a nemzeti közszellem, nemzeti önérzet és nemzeti tetterő.*”

A mi kérdésünkben ez azt mondja: Ha a most szóban forgó, képzőművészeti őstehetségek, illetve a közülük beváló igazi alkotó tehetségek hozzá is járulnak a nemzeti önérzet erősödéséhez, *ma mégis egészen más ő- és kiérett tehetségekre van elsősorban szükségünk; azokra t. i., melyek megtanítják ezt a nemzetet önzetlen nagy elszánásokra és főként egészséges közszellemre, mely eleven szolidaritás a nemzet minden értékével és képviselőjével, a köztisztesség mint alaptörvény és uralkodó irány. Ez a nemzeti lét alfája.*

Ezeket a „tehetségeket” persze nem lehet *kiter-*

melni; de hogy megteremjenek, annak első föltétele, hogy megbecsüléssel és megélésből fakadt vágygal közénk kívánjuk őket.

Egyébként legyünk meggyőződve, hogy az igazi tehetség éppúgy, mint a természetben is minden igazi élet és érték, rejtekben fogantatik és profán szemektől óvott magányban születik meg. Mikor érkezik el aztán az idő, amikor a közösségnek, illetőleg a nemzetnek is támadnak kötelességei, és kik azok, akikkel szemben ilyen kötelességek fönállnak — ahhoz megint *külön szem* kell; s az is úgy terem, mint a tehetség; de éppúgy szigorú iskolázásra szorul, mint a tehetség.

4. Tegnap és Holnap között

Tegnap és holnap között van — a Ma. De csak a naptárban, a gyakorlati időbecslésben. A történelemben nem egészen így van. Ott a Tegnapnak van határozott arca; a Holnapnak is, bár még le van fátyolozva; ott a Ma tudja, hogy Tegnapot váltott le és Holnapra virrad. Mi azonban itt még nem tartunk. Jó volna, ha már mindenestül ránk virradt volna a történelmi Ma; dolgoznak is rajta a lelkiismeretesek. De egyelőre csak kétközben lebegünk; mindenesetre túl a Tegnapon, de abban a cseppfolyós híg Mostanban, mely még nem tudott Mává megalvadni. Ha itt el akarunk igazodni, jó szemügyre venni, 1. *mi* az, ami a Tegnap és Holnap között voltaképen folyamatban van; 2. *kik* azok, kik ebben a kétközben szűkülnek; 3. hol van a mi *helyünk*.

Közben jó nem felejtünk, hogy történelmi hely-

zetek, állapotok, folyamatok és föladatak jellemzése a *típusos* nézésre van utalva. Itt meg kell látni azt az embertípust, amelyben legjellegzetesebb kifejezésre jutnak a történelemalakító eszmék, irányok, célok, akarások. Ha az embert mint embert akarom igazán megismerni, a fejét és szívét kell nézmem; s azt nem az anatómus szemével vizsgálom, hanem törekszem meglátni, mi mozog abban a főben, és mi mozgatja azt a szívet. S ez persze nem rábizonyítás tárgya, hanem — meglátás dolga.

1.

A történelmi Tegnap és Holnap között most nagy *likvidációs folyamat* megy végbe. Ma már nem lehet kétség aziránt, hogy ez a nagy leszámolás szól egy történelmi kornak; annak, mely Nyugaton leváltotta a középkort és jól fölismerhető arculattal bemutatkozott a reneszánszban. Ismerjük az állomásait.

Kezdődik a nagy fölfödözésekkel, melyeknek vége a Föld fölszínének teljes átkutatása; az utolsó fölvonás utolsó jeleneteinek, a Sarktájak följárásának már ez a nemzedék volt a tanúja. Folytatódott az európai hódítással, mely már a mult században megállt; azóta megkezdődött az európai visszakozás, sőt a visszagyarmatosítás: Amerika, Afrika, Ázsia kezdi ránk szabadítani kétes „kultúr”-termékeit. A 18. században megindul a technikai, majd a gazdasági föllendülés; közben elhanyaglik a „birodalom”, *das grosse heilige römische Reich*, és az abszolutizmus kínjaiban és a forradalmak tüzeiben kialakulnak a nemzeti államok. Ez megy végbe kívül, a színen. Belül, a történelemcsináló és -jellegző emberek lelkében új élet-

stíl és új embertípus nő, melynek egyik jellemzője az *individualizmus*, az egyéni ízlés, értékelés, elgondolás, kezdeményezés mint döntő mérték és érték. Kezdődött ez a vallási téren, az újitóknak új hit- és megigazulásgogmájával, mely az énfölötti, objektív katolikumot az egyéni megélés sodrába és esélyeibe rántja bele s elháríthatatlan logikával kinyilatkoztatástagadó naturalizmusban köt ki. Folytatódott Descartes-tal a racionalizmusban, Kanttal az autonóm erkölcs ideáljában; kicsattant a gazdasági, majd politikai liberalizmus mozgalmaiban; ez a két gyermeke, a kapitalizmus és demokrácia leginkább üt az atyjukra. Másik jellemzője a *jelenvilágiság*, az az életmámor, mely végigviharzott a reneszánsz-emberen, mely élvezése és törekvése, élete és öröme, munkája és értékelése súlypontját a középkori dominánsból, a másvilágból e világba tette át.

Ez az a világ, mely likvidálás alatt áll. S ma már ennek a leszámolási folyamatnak mozzanatai is világosan állnak előttünk; mindenesetre határozottabban és érthetőbben, mint akár még tíz év előtt is. Tudniillik, ami történelmünk egy emberöltő óta van, ezzel a három (voltaképen szörnyszülött) szóval fejezhető ki: szocializálódás, technizálódás, primitivizálódás.

Legszembetűnőbb a *szocializálódás*, a közösségi szempontnak érvényesülése az egyénnel szemben, elsősorban ennek a kornak legjellegzetesebb területén, a gazdasági téren, de az európai élet minden terén, nevezetesen a politikában is. Jellemzi a tömegek fölvonulása, soha nem látott arányokban és jelentőségben. Ez egyúttal az a mozzanat, melyben legfelölőbb a jelen likvidációs jellege. Ha Hegel nyelvén akar-

nánk beszélni, azt kellene mondani, hogy a történeti Tegnaptól, a tézisből, a Holnapba, a szintézisbe átvetető antitézis csattan ki itten — maga is kettős ellentétben: a marxista forradalomban vagyis a bolsevizmusban és az ellenforradalomban, mely egyelőre mint fasizmus és nemzeti szocializmus lett történeti tényező. Hogy mi a szocializálódás folyamata, minden elméletieskedő magyarázatnál jobban megmondja ez a kettős „szemléleti” oktatás. Jó azonban észbevenni, hogy a szocializálódás útban van egyebütt is. Csak egyet: az a gazdasági hatalom, mely a kormányok kezébe került a valutaszabályozással, a külkereskedelem irányításával, a telepítéssel stb., súlyos érvágás az egyéni szabad gazdálkodás elvén.

A *technizálódás* likvidációs jellege nem abban áll, hogy mint a szocializálódás multat temet; hanem abban, hogy tudatosan levonja és igenli azokat a következtetéseket, melyek ellen még az utolsó két nemzedék is tusakodott. A technika a termelés, közlekedés, közlés, lakás, higiéné, napi kényelem terén nem egészen száz év alatt úgy alakította az életet, hogy e tekintetben mi távolabb állunk dédapáinktól, mint azok Nagy Károly korától. Ezt a tényt a mostani nemzedék tudatosan igenli; nemcsak külsőleg, amit végre minden kórtárs megtesz, hanem lelkiileg is. Vállalja azt az etikumot, lelkiismeretességet a gépkezelésben, mely nélkül a gép pusztító démonná válik; sőt valami tiszteletreméltó magátólértődéssel vállalja azt a kockázatot is, melyet az elgépesedés jelent a mai ember életbiztonságával szemben. S vállalja végül azt a szolidaritást, melybe valami elemi erő tereli az embert a géppel szemben. Persze kezdenek beleszövődni az

embertípusba azok a negatív vonások is, melyek a szerszámról a géphez való étmenetnek velejárói. A gép kezelője maga is elgépesedik; mindenesetre vesz lelkiségéből, kezdeményező önállóságából s főként az egésyre irányuló és az egészen gyarapodó átfogó lelkületéből. A gép embere tud pontos, lelkiismeretes, szakszerű lenni gépének kezelésében, de átvesz valamit annak monotonitásából, lélektelenségéből és — démonizmusából. Hisz a gép a szellem nagy diadala a természet fölött; de tele van kísértéssel: csábít arra az elbizakodottságra, melyet a gép adta hatalom sugall. És a mostani nemzedék már alig fejt ki ellenállást ezzel a végzetes kísértéssel szemben.

A *primitivizálódás* úgy jelentkezik, mint átfogó és gyökeres visszanyúlás régibb kultúrfokok értékeléseihez és életstílusához, egyben mint szembefordulás a 19. században elért kulturáltság alapvető mozzanataival, nevezetesen annak tudományos, művészi, civilizációs értékelésével. Hogy miről van itt szó, azt elméleti leírásnál megint jobban érzékeltetik olyan jelenségek, mint Nietzschének, a nyugati kultúra nagy lélekharangjának utolsó programja: *Wille zur Macht*; híres tanítványának, Klagesnek hatalmas bölcséleti rendszere, melynek címe: *Der Geist als Widersacher der Seele*. Különben a primitivizmus legjellegzetesebb vonása annak a típusnak, mely arccal a Holnap felé fordul; s így mindjárt lesz vele találkozásunk.

Nem nehéz meglátni a három mozzanat között az *összefüggést*. Amint előtérbe nyomul régibb kultúrfokok közvetlensége, életszerűsége, de egyben ösztönösége is, csökken az individualista elszigetelődés és föllendül a tömörülés; úgy, mint a gép és eltechnizá-

lódás is egybetereli az embereket. Így a primitívizmus és technizálódás is a lelkek szocializálódásának malmára hajtja a vizet. Tehát a Mostan, minden jellegzetes vonásában, a történelmi Tegnap individualizmusának leszámítolása. Hogy megoldja-e igazában a vissza-közösségesedés nagy problémáját, mely az utolsó két század örökségeként ránk maradt, más kérdés. S erre, úgy gondolom, bajos igennel felelni; sőt ha csak a forradalmi szocializálódást vesszük tekintetbe, nagyon is határozott „nem” kínálkozik (*Őrség*, 11. szám). De bárhogyan ítéljük is meg a Most jellegzetes mozzanatainak Holnap-építő képességét, aziránt nem marad kétség, hogy leszámol, mégpedig gyökerelesen, az előző történeti korszak individualizmusával.

De épannyira bizonyos, hogy annak a letűnt korszaknak másik jellegzetével, a *jelenvilágiság*-gal ezt még meg sem kezdte. Legmélyebb étosza maradt, mind forradalmi mind ellenforradalmi alakulataiban, a Teremtőtől elidegenedett és tulajdonképeni világából, a másvilágból kivetett embernek kultusza, melyet hominizmusnak lehet nevezni (*Őrség* 13. szám). Az európai szellemnek az a nagy aposztaziája, mely megindult a 15. század második felében, nem egészen három század alatt kiűzte az európai lélekből a kereszténység Istenét; és mert a lélek nem tud hit nélkül élni, főként nem az európai, az így támadt üres térbe bevonult a 18. század végétől kezdve az Isten nélküli hit, a „mythos atheos”, az egyenlőség, szabadság, demokrácia, kultúra, haladás mítosza. Ezt a Most nem győzte le; hanem leváltotta a kollektív termelés (bolsevizmus), az impérium, illetőleg állam (faszizmus) és a vér (hitlerizmus) mítosza. Letaszította

az oltárról azt az undorító bálványt, melyet a francia forradalom ostoba mámora odahelyezett, az „ész istennőjét”; de mégse az igaz Istent imádja ott, hanem idegen isteneket.

2.

A Tegnap és Holnap közt kavargó dialektikai folyam tehát kezd tisztulni. Hullámaiból máris egészen határozott vágású arcok emelkednek ki. Az egyiket a Tegnap vetette partra, és készül iszapjába temetni. Ez a *bourgeois*, kinek portréját Sombart Werner festette meg először tudós nagyvonalúsággal. A másik meg úgy gondolja, hogy ő a Holnap örököse: jobb név híján *anti-bourgeois*-nak, a polgár ellenlábásának nevezhetjük.

A *polgár*, illetve *bourgeois* típusát a francia forradalom szülte. A testvériség, egyenlőség, szabadság szavával indult. De az elsőt sohase vette komolyan; a másodikat meg hamar elfelejtette. A harmadikba azonban belecsimpaszkodott minden rostjával. Hisz ez adott neki létet: a viharos fölszabadulás a született nemességnek politikai és gazdasági gyámsága és uralma alól; és a szabadságnak, a politikai és gazdasági szabadversenynek árja emelte föl lassan annak a régi nemességnek helyébe. Polgári középosztály lett ugyan a neve; de voltaképp vezető osztály lett belőle. Hisz az ő kezébe gyűlt, amit régen a vezető osztálytól elvett a háború, és amit ő megtanult a háborúból is kicsiholni: a pénz, s a pénz által az új „nagyhatalom”, az új „párizsi egyetem”: a „közvélemény”, melynek igazi neve sajtó.

A polgár minden porcikájával individualista. A

közösségekben csak miliőt lát, mely módot nyújt neki elsősorban gazdagodásra, de azután „karriérre“, sőt kitüntetésre is. A polgár alapjában filiszter. Dolgozik, megteszi kötelességét, mégpedig erkölcsi világnézetéhez képest meglepő lelkiismeretességgel; azontúl azonban élvezni akar. Munkájában vezércsillaga: még jókarban nyugalomba vonulni és aztán gond, felelősség, igazi élethivatás nélkül élvezni azt, amit dolgozó éveiben gyűjtött. Amint a munkát csak mint a vagyonosodás eszközét becsüli, úgy a kiemelkedést is csak mint kitüntetést áhítja. Ha alapítványt tesz, annak az ő nevét kell viselni; ezért a kisváros vagy zárt intézmény a kegyeltje. Közszereplésre is csak azért vállalkozik, hogy karrierje számára utat vágjon. Egyébként a szolgálati évek és általában az évek száma neki az értékesség fokmérője; az öregség az ő szemében „eo ipso“ a több ember és nagyobb rátermettség; a fiatalságban csak az öregségre való hivatottságot hajlandó értéknek elismerni. Épenséggel nem harcias, de szívesen kacérkodik a harcosok és harciasság rekvizitumaival, természetesen a veszedelmesség határain innen: uniformis, díszkard, harcias pohárköszöntők alakjában. Radikális, sőt forradalmár volt születésekor; és e tekintetben valami infantilizmus végigkíséri. Az Egyházat a fölvilágosodás, haladás, szabadság ellenségének, az egyéniség hőhérjának tekinti; dogmák és erkölcsi parancsok ellensége; az Egyház házassági fegyelme idegeire megy. Egyébként felekezeti kérdésekben liberális; a templomot persze kerüli, hisz a „hókuszpókusz“ nem állhatja; de ez nem gátolja meg abban, hogy teljes buzgósággal alá ne vesse magát a szabadkőműves „szertartásoknak“. Ugyancsak liberá-

lis a faj, házasság, társadalmi mozgalmak kérdésében. A politikában rokonszenve a köztársaságé; a parlamentarizmus, az egyenlő, általános, titkos választójog magátólértődő létföltétel. Igaz, a politikában sem kedveli a nyílt harcot és fronttámadást; inkább a kulisszák mögött kapacitál és diplomatizál; a porondra meg a pretóriánusait küldi, az ügyvédeket.

Az állammal szemben is megőrizte forradalmár álláspontját. Kiutalja neki a szerepét: megteremteni és fönntartani a rendet, azt a rendet, melyre neki szüksége van a boldoguláshoz; és biztosítani azt, ami a polgárnak levegője és lételeme: a csendet, rendet, biztonságot (a rendőr, csendőr szó a bourgeoisie virágkorából való). Az államnak minden más tevékenységét túlkapásnak, illetéktelen beavatkozásnak minősíti, és vele szemben — ellenzékbe megy. Ez a forradalmár és ellenzéki szellem azonban gyökeresen megváltozott, amióta megjelentek a látóhatáron a marxizmus szervezett tömegei. Most kész volt a revizióra: az államnak megengedi a beavatkozást a követelőző és sztrájkoló munkások dolgába; az Egyháztól pedig, miután előbb mindent megtett tekintélyének és befolyásának megingatására, elvárná, hogy most magyarázza meg a tömegeknek, miért kell nekik szegénységben és függésben maradni.

Ellenlábasa, az anti-bourgeois egyben a leghatározottabb antiindividualista. Abból a nemzedékből toborzódik, mely 1900 körül született. Külsejét jól jellemzi Reynold: „Itt egy új embertípus alakul, még testi tekintetben is. Találkozunk vele Moszkvában és Párizsban, Rómában és Berlinben, az Egyesült Államokban és Svájcban. Nézzétek meg jól: fiatal sur-

bankó, borotvált arccal, kalap és kabát nélkül, színes ingben, kemény, egyenes tekintettel: sietve és dübörögve tör magának utat a tömegben autójával vagy motorbiciklijével. Tudja mit akar; erősnek érzi magát: övé a világ, vagy legalább az övé lesz. Ha kell, erőszakkal szerzi meg..." Ha keressük ennek a külsőnek a belsejét, ennek a szemünk láttára sarjadó típusnak az étoszát, azt találjuk, hogy gyökere, természetesen többé-kevésbé tudatalatti gyökere: mindannak igenlése, ami likvidációs korunknak jellemzője.

Ez az ellenlábás mindenestül behelyezkedik a technicizmusba. A gépet nemcsak használja, hanem tiszteli és — szereti. Mindenesetre jobban érdeklik motorok és találmányok, mint elvek, érvek és rendszerek, sőt mint az irodalom és művészet. Legföltűnőbb azonban primitivizmusa. Nála már életstíl az, aminek térfoglalását a bourgeois még rémülettel nézte. Ő tudatosan lenézi a polgárt és életkörét: a szemüveges, könyvmoly, író és vitázó intellectuel-t épúgy, mint a részvénytgyűjtő, bűróban ülő, börzekurzusokért izguló kalmárt. Ő az erőért, természetért, sportért, primitív szórakozásért lelkesedik. Okoskodni és érvelni nem szeret; a vitákat elintézi vállvonogatással vagy hahotával, ha jónak látja, ökölrel. Nem skeptikus, hanem föltétlenül hisz annak, aki tekintély előtte. S tekintély neki természetesen csak az, akinek gondolkodása, életstílja, eszménye az övé is; aki az ő fajtája, de azért nála különb: vezér, aki pajtás. Helyette az gondolkodik, tépelődik, tervel és intézkedik; s ő vak hittel, rendíthetetlen hűséggel, magátólértődő és nem szavaló hősiességgel engedelmeskedik. Vezér alá tartozni, s éppúgy csapatba, csoportba, közösségbe tar-

tozni, legalább bandában lenni, neki életszükség. A közösségért, melybe beszegődött, mindent megtesz, mindent kockáztat, mindent odaad, mégpedig megint a magátóllértődésnek és névtelenségnek¹ néma heroizmusával. A vezér szava neki tévedhetetlen norma; annak programja az ő életcélja, annak nézete az ő meggyőződése, akkor is, ha idővel lényegesen eltér az eredetitől; hisz ő látta a földi dolgok állhatatlanságát, leszámolt a nagy bizonytalansággal, programoktól és nézetektől sem vár változatlan állandóságot.

Igen, leszámolt a bizonytalansággal. Neveti és nem érti a multon merengő, a jövőnek gyűjtő, a jövőért izguló polgárt. Az ő ideje a jelen. Memoriája csodálatosan kurta, szinte elsovadt. Ezért gyöngé oldala a hála. Igazi kegyelet szülők, felsőbbtség, törvények, idősebbek iránt, előtte ismeretlen dolgok. Különben is az ő ideálja a fiatalság. Sok régi primitív törzs az elgyámoltalanodott öregeket agyonütötte — merő irgalmából; s ezt a karaib meg kannibál lelkületet ő csodálatosan megérti. Mivel a jelenben és a jelennek él, tud mohó és szertelen lenni, mikor ez a jelen telt pohárral kínálja. De épúgy tud néma elszántsággal lemondani, sőt meghozni az élet nagy áldozatát is, ha ez a jelen úgy kívánja. A jövő nem gondja, a másvilági jövő sem. A halhatatlanság és másvilág iránt döbbenetesen kevés az érzéke és érdeklődése; a kockázattal és halállal azonban vérszerződést kötött.

¹ A világháború után emeltek először emléket „az ismeretlen katonának”. Lehet elmélkedni azon, hogy egy régi kultúrszakban így emeltek oltárt — az ismeretlen istennek. (Act. 17)

3.

Aki az idősebb nemzedékből szemtül-szembe kerül a Mostan-nak likvidációs mozzanataival és új típusával, azt ellenállhatatlanul megszállják balsejtelmek, hasonlók azokhoz, melyek már a jeles Burckhardtot gyötörték: Itt menthetetlenül ebek harmincadjára kerül, amin hosszú századokon keresztül fáradoztak a legjobbak, amiért lelkesedtek még a mi atyáink is, sőt mi is, ami életünknek, munkánkknak, áldozatainknak célt és értelmet adott. Mintha *meghúzták* volna a *lélekharangot* minden fölött, amit megszoktunk megbecsülni mint európai kultúrát, és amit megtanultunk nemzedékeken és századokon túl időálló értéknek tekinteni. A nagy *Circumdederunt*-ot megkezdte a csak mostanában igazán megértett és méltatott kiváló dán teológus író, Kierkegaard után Nietzsche. Ma meglepő egyöntetűséggel zeng ez a kórus Európa minden tájáról: a spanyol Ortega y Gasset (*La rebelión de las masas*) és az orosz Berdjajev, az angol Dawson (*The Making of Europe*), az olasz Evola (*La rivolta contro il mondo moderno*), és a holland Huizinga (*Im Schatten von Morgen*), a francia Benda (*La trahison des clercs*), G. de Reynold (*L'Europe tragique*), a német Spengler (*Der Untergang des Abendlandes*) és a minap az osztrák Rohan (*Schicksalsstunde Europas*).

Ennek a ténynek színe előtt akárhányan a *régibb nemzedék* tagjai közül sóhajtozva, megértéssel merengenek el Montesquieu megállapításán: Azok a korok a boldogok, melyeknek unalmas a történetük. S szinte megtagadva mivoltukat, készek örülni azon, hogy ők tegnapiak, hogy nem érik meg azt a Holnapot, amikor már nem lesz, amiért érdemes élni. De mit csinálja-

nak azok, akik a mesgyén állnak? Akik nem tudnak egyszerűen annak az ázsiai indifferentizmusnak álláspontjára helyezkedni: „Valahogyan majd csak lesz; úgy még sohasem volt, hogy valahogy ne lett volna”. Mit csináljanak azok, kiknek szívéhez nőttek ennek az évezredes európai kultúrának igazi kincsei, tudománya, művészete, egyéni kezdeményezése és személyes életstílje? A szentélyben felütötte fejét a pusztulás utálatossága; mit lehet és hogyan lehet itt kimenteni?

A történelem logikájának világánál a fejleményeknek következő *lehetőségei* mutatkoznak:

Az egyik: a szocializálás, technizálás és primitivizálás *diadalmaskodik*, vagy a forradalom vagy az ellenforradalom vagy mindkettő alakjában. Ez természetesen jelenti a tömeg győzelmét és az egyéni kultúra pusztulását. Ha győz és világhuralomra jut a forradalom, kő kövön nem marad abból, amit mi megtanultunk európai kultúra néven tisztelni, szeretni, értékelni. De az ellenforradalom is e kultúra fájának gyökerére teszi a fejszét. (Őrség, 13. szám.) A második lehetőség a *háború*. A háborút ma senki sem akarja. Józanul nem is akarhatják épen a felelős vezetők. Hiszen az utolsó nagy háborúknak nagy tanulsága, hogy a békét nem azok írják alá, kik megüzenték a háborút; ma a háborúban csak veszteni lehet. De bizonyos, hogy ha minden hatalom háborút akarna, pont azt kellene tennie, amit tesz ma valamennyi; és mert régi igazság, hogy a háború döntő indítékai irracionálék, köztük nem utolsó helyen a fegyverkezés, ezzel az eshetőséggel kell mint legvalószínűbbel számolni. Ahhoz pedig nem kell fantázia, hogy ezt a háborút, a totális mozgósítás háborúját, a totális pusztítás háborújának lássuk. Mi marad meg itt az európai értékekből?

Még sem lehet azt mondani, s ez a történelem vígasztalóbb tanulságai közül való, hogy a két eshetőség bármelyike teljesen és reménytelenül *tönkretenné* az európai kultúra minden értékét. Ha győzne is a forradalom vagy ellenforradalom, azokban a falanszterekben, melyek a mostani kultúrintézmények romjain emelkednének, szintén akadnának Michelangelok, kik ott is, a lélektelen tömegüzemekben is tudnák álmodni a nagy kezdők nagy álmait; és az ilyen álmokból születnek meg az új világok. Ami meg a háborút illeti: a legkegyetlenebb irtóháború sem tudja megtenni, amit a diáknóta két oroszlánja: egymást falták föl, és csak két farkpamacs jelezte ádáz harcuk végét. A legkeményebb történelmi ítélet is meghágy egy szent tönköt, mint Izaiás mondja; és abból ismét új élet tud fakadni. (Lásd: *Isten a történelemben*, 10.)

Tehát nincs ok teljesen és végleg kétségbeesni, nem mondom az emberiség, hanem az európai kultúra jövője fölött. De — eziránt talán ma már nem áltatja magát egy gondolkodó és olvasó ember sem — jaj a kortársaknak! Az imént jelzett két eshetőség damokleskardja ott lóg ennek a nemzedéknek, a „Most”-nak a feje fölött. És ennek a nemzedéknek nem kell okvetlenül merevgörcsben várni, mikor jönnek hóhérjai és viszik a vesztőhelyre. A történelemben a nemzedékek számára nincsenek elkerülhetetlen végzetek. Minde-
nik föl van hiva, hogy szabad önelhatározással és személyes áldozattal — áldozattal! — csináljon történelmet (*Isten a történelemben*, 304. l.). És akik megéreznek valamit ebből a történeti hivatásból, akiknek fáj az európai értékek veszedelme, azoknak éppen a tör-

ténelmi helyzet megmutatja az imént vázolt két eshetőség között — a harmadikat, a kibontakozás és mentés lehetőségét.

4.

A helyzet ma is megmenthető; ezt általános történetbölcselelő meggondolásokon kívül mutatja az ellenforradalmak sikere; de csak egy föltétel alatt: ha kialakul egy a történelmi helyzet és történelmi hivatás magaslatán álló *vezető réteg*. Az orvosságnak azokból a tényezőkből kell készülni, melyek a bajt hozták. A bajt hozta az írástudók árulása, a királyok megfutamodása, a vezetők rossz lelkiismerete és zászlóhagyása. Minden forradalom felülről kezdődik. Akkor tör ki, mikor a régi állapotok expónensei magukban megvallják: az ellenfélnek van igaza. Azonban végzetes tévedés volna azt hinni, hogy az „ancien régime” pszichológiájával vagy akár étoszával föl lehet tartóztatni a történelmi eszmék menetelését. A multak szerény merengő megigézzettjét, a „laudator temporis acti”-t meg lehet érteni, lehet sajnálni, lehet tisztelni; a köztéren serénykedő romantikusok azonban nem tesznek szolgálatot a nagy ügynek. Aki nem tud és nem akar olvasni a történet könyvében, azon persze nem lehet segíteni. De ezen a nemzedéken és az ős Európán mégis érdemes volna segíteni. Hisz itt nagyon komoly érdekekről és értékekről van szó; nemcsak tudományról, művészetről, személyiség-tiszteletről, hanem sokkal mélyebb és szentebb dolgokról, melyeknek színe előtt nem maradhat közömbös, akiben még bizsereg valami a római Pacianus önérzetéből:

„Christianus mihi nomen, catholicus cognomen“ (keresztény a nevem, katolikus a prédikátumom).

Jó reménnyel csak azok nyúlhatnak bele a történet kerekéibe, kikben nemcsak a mult szeretete él, hanem a jövő megbecsülése is, akik nyíltan szemébe tudnak nézni azoknak az igényeknek, melyek döngetik a jövő kapuját; akik pozitív méltatásban meg tudják becsülni azt, ami megérdemli, de ugyanakkor el vannak szánva arra, hogy élére kerülnek annak a menetnek, mely föltartóztathatatlanul megy előre, az ő napja felé, a Holnap felé. Ha a Tegnap emberét, a bourgeois-t nem lehet és nem kell megmenteni, ha a „Most“ típusára, az ellenlábásra nem lehet rábízni a Holnapot, meg kell teremni a harmadik típusnak, és annak kell átvenni a vezérséget.

Nevezzük ezt jobb név híján *homo europaeus perennis*-nek. Mi alkotja ezt a típust? Valéry Paul azt mondja: „Mindenütt, ahol ezek a nevek: Cézár és Vergílius, Mózes és Pál, Aristoteles, Platon, Euklides jelentenek valamit, sőt döntenek: ott van Európa. Minden faj és minden ország, mely átment egymásután a romanizáláson, krisztianizáláson és a görög szellem fegyelmén: Európa.“ Ez találó jellemzés. De mi ennek a lelkületnek leggyökeresebb alkotó eleme?

Mi az európai lélek lelke? Én azt gondolom, hogy végelemzésben minden lelkület, akár egyéni akár közösségi, olyan mint az Istene; vagy azért, mert Isten őt a képére formálja; vagy azért, mert ő alkotja istenét a maga képére, amint azt teszi minden naturalizmus, minden földhöz-, természethez-, vérhez-, rög-höz-kötöttség. Az európai ember pedig úgy, amint bevonult a történelembe és amint már több mint más-

fél ezer esztendeje történelmet csinál, Istenéül választotta — egyedül a nagy közösségek közül — a ki nyilatkoztatás szentháromságos Istenét, az abszolút Atyaság, Fiúság és Lélek polaritásában valós, világfölötti, végtelen, személyes, szent szellemi Istent; nyilván azért is, mert lelke, alkata, géniusza, étosza rokon vele. Ebben a perspektívában aztán egyszerre elének villannak *a homo europaeus perennis szellemi arculatának jellemző vonásai*, és bennük az európai történés kulcsa, megértésének is, irányításának is a kulcsa. Ezek a vonások:

1. *A személyesség.* Ez jelenti a szellemet és jelenti az örök értékeknek, az igaznak, jónak, szépnek és szentnek vezérségét. Innen van, hogy az európai ember minden megmozdulását eszmények nevében indítja el, hivatást lát benne, akár keresztes hadakról van szó, akár bolsevizálásról vagy annak leküzdéséről. De ép ezért ez a szellem arra is van híva és kötelezve, hogy a jelenvilágisággal szemben is teljes határozottsággal és következetességgel elfogadja megint egyéni és közösségi élete számára az örök értékek vezérségét és ezzel végre megindítsa a történelmi tegnap igazi likvidálását, a reneszánsz óta hol lapangó, hol előtörő, de mindig kölöncöt vető jelenvilágiságot (lásd „Az örökkévalóság”).

2. *Az egyetemesség,* a végtelenbe nyújtózó lelkület, mely vágyban és célkitűzésben az elme, akarat és szív számára lefoglalja a szellemi életnek és érdekeknek minden területét és irányát, minden alakulatót, típusát és lehetőségét; következőképpen nem ellensége a Mostannak és a Holnapnak sem; és nem tagadja, hanem teljes odaadással szolgálja megint a

jelenvilágisággal szemben a másvilágot, az individualizálással szemben a közösséget, sőt igenli az örök értékek szabta határok között a technizálást is.

3. Végül mint formai, dinamikai mozzanat jellemzi az európai szellemet egy gyökeres feszülés, mely poláris ellentétekben éli ki tevékenységét és valósítja meg programjait. Ez a *dialektikai szellem*, mely persze nem mindig kerüli el a hegeli dialektika szofisztikáját, arra sarkalja az európai embert, hogy ne nyugodjék meg sokáig azon, amije van, hanem miután csúcspontra vitte, teljes energiájával az ellentétjére vesse magát; amint például szemünk láttára az individualizmus után a kollektivizmusra koncentrálja minden erejét. Ez a szellem még eszményeit is poláris ellentétekben dolgozza ki: szent és hős, szemlélődés és tevékenység, észember és akaratember, király és költő. Ennek a dialektikai szellemnek erejében lett az európai ember a haladás úttörője és erjesztője az egész világ számára. Most sem tagadhatja meg lényegét. Ezen a mostani válságon sem akarhat úgy eligazodni, hogy akár a Tegnapot, akár a Holnapot mindentől tagadja. Hanem megint az örök értékek világánál megállapítja, mit ment ki a Tegnapból, mit visz át a múltból: azt tudniillik, ami nem múlt, hanem állandó jelen; és ezt viszi, nem azért, hogy szigetre mentse, trezorba zárja, hanem hogy átadja annak a Holnapnak, melynek eléjebontakozó körvonalaiban nem csupán torzot, és épenséggel nem ördögi pofát lát, hanem a Tegnap kifejececsedett pólusának szükséges, valamiképp Isten akarta ellenpólusát.

S ezzel ráléptünk arra a *küszöbre*, mely a Mostanból a Mába vezet. A Tegnap történelmi likvidáció-

jának meg kellett jönni. A történelemnek is megvan a logikája, és hogy ez a logika ellentételekben halad, régi sejtés. Hogy tehát a Holnap küszöbét romok borítják, a Tegnap romjai, rendjén van. De hogy ez a szükséges fölszámolás krízissé lett, sőt hogy katasztrófával fenyeget, hogy azok a romok nemcsak a küszöböt borítják, hanem a Tegnappal együtt a Tegnapelőtöt és Holnaputánt is el akarják temetni, a *homo europaeus perennis*-t, abban döntő része van annak a megrendítő ténynek, hogy kudarcot vallottak, kikre rá voltak bízva az európai szellem kincsei. Áruló írástudók, menekülő királyok, elfiliszteresedett arisztokraták, elgyámoltalanodott és előnzősödött vezetők szégyelvezik azt a szégyenletes utat, melyet lázadó tömegek leptek el, és készülnek sodorni a történelmet — végzetes partok felé.

Ennek az árulásnak és csődnek jóvátételére és ezzel együtt a történelmi helyzetnek megmentésére csak egy út van: új vezérek, a szocializálódás vissza nem fordítható törvényszerűsége értelmében: *új szociális vezérréteg*, új arisztokrácia, minden nép kebelében annak külön biológiája szerint alakuló, de valamennyi európai nép vezérségét szentszövetségbe egyesítő arisztokrácia, mely vállalja a népek sorsát és a történelmi felelősséget meg kockázatot. Igen, a felelősséget, áldozatot, kockázatot. Arról ugyanis le kell tenni, ami sajna átment az úgynevezett jobb osztályok vérébe, és gyökeresen elrontotta azt a vért, hogy t. i. fönt lenni annyi, mint sütkérezni és élvezni. Nem; fönt lenni annyit jelent, mint elüljárni, utat vágni, kockázatot és áldozatot vállalni. S ez nem megy hit nélkül és az egész személyiségnek latbavetése nélkül. Vezér-

osztály ma nem terem, csak szent fölesküvéssel, mely életre-halálra fölesküszik azoknak az örök nagy értékeknek, melyek a *homo europaeus perennis* sorsát jelentik, melyeknek forrása és kezessége a keresztények Istene.

Erről van szó! A történelmi Tegnap kiüzte az európai lélek szentélyéből az Istent, és aztán ebben az üres, sőt kisöpört és fölékesített házban hamis istenek ütötték föl trónjukat. A harc, mely itt a történelmi Holnapért folyt, voltaképen *istenek harca*, és a vége igenis istenek alkonya, Götterdämmerung. A hívő lélek számára nem kétséges, hogy az igaz Isten kerül ki győztesen ebből a harcból. De ennek a győzelemnek gyümölcseiben csak annak a nemzedéknek lesz része, mely *mer* hozzája csatlakozni és *meri* harcolni az ő harcát. Ma ott tartunk, hogy a gárdát kell belevetni a harcba; „res ad triarios venit!” De ez a gárda — nincs meg. Hogy szükség van rá, és hogy milyennek kell lennie, azt biztos vonásokkal elénk vázolta az a történelmi kétköz, melybe beleszorultunk a Tegnap és Holnap között. De *honnan és hogyan teremtsük elő* — ez a nagy kérdés. A valóságból fakadó kérdés, nem álprobléma; kell is valós feleletnek lenni rá.

5. Vigiliás lelkület

Ejjel és nappal váltakozása nemcsak a föld fizikai életének, hanem a szív, sőt a történelem életének is legegységesebb ritmusa; nevezetesen „habet mundus iste noctes suas et non paucas”, megvannak ennek a világnak az *éjtszakái*, nem is kevés számmal! (Szent Bernát.)

Benne vagyunk, látszatok ellenére benne vagyunk egy ilyen éjtszakában. Mindenfelől borús a politikai, gazdasági, társadalmi látóhatár; halványulnak, egyre halványulnak a nagy kultúrértékek vezércsillagai, tudomány, erkölcs, művészet.

Mi vállalkozunk arra, hogy őrt álljunk. Virrasztjuk ezt a történelmi éjtszakát, a magyar éjtszakát. Minket ostromol elsősorban a kérdés: meddig tart még? mikor lesz és milyen lesz a hajnala? S nekünk ez a fejeletünk:

A szellem éjtszakáit nem követi fizikai törvényszerűséggel a hajnal. Itt csúfot vallanak a Chanteclair-ek. Itt nem lehet előkukorékolni a napkeltét. Itt a hajnal megszületik az éjtszakából, titokzatosságban, csendben, tanútlanságban, mély hallgatásban, kínban. Itt csak annak van hivatottsága őrségre, virrasztásra, itt csak annak lesz mondanivalója a hajnalsürgetők számára, aki maga is mindenestül beleveti magát abba a hajnalérlelő titokzatos, vajúdo éjtszakába, aki vigiliás lelkülettel virrasztja ezt az éjtszakát.

Vigiliás lelkület — ez nagy hivatást jelent és nagy követelménnyel jár. Hivatása: ezt a mi éjtszakánkat áldott, szent, termékeny éjtszakává szentelni. Mert vannak átkos éjtszakák, szicíliai vecsernyék és Bertalan-éjjelek; éjtszakák, hol a kétségbeesés, gonoszság és bűnös mámor jár. És vannak keserves és kétségbeesett, szomorú virrasztások, siralomházban és adósok börtönében, büntenyákon és játékbarlangokban... A mi éjtszakánk álma a Karácsonyjé — stille Nacht, heilige Nacht; a Húsvét éjtszakája, az Exultet és feltámadás éjjele. És a mi virrasztásunk a

hűség, amely odaül a kétségbeesés ágyához és súg neki biztatást; a mi virrasztásunk a gondozás angyala, mely ott jár a beteg körül, meghallja még oly halk nyöszörgését is, ki nem mondott kérését is, érti és értelmezi krízisének minden fázisát, és egészséget lát neki. A mi virrasztásunk a felelősség anyai és atyai virrasztása, amely virrasztja a gondtalanság és gyermekiség álmát és önmagát emészti gondban és termékeny tervezésben — munkává, kenyérré, csillagokká, az elkerülhetetlen reggel és munkanap számára...

S ennek a vigiliás lelkületnek kiváltsága a *vigiliás szenzórium*: egy hatodik érzék, amely megérzi a még üszögében levő hajnalköszöntő vágyat és reményt, hallja a rügyek pattogását, a földalatti vizek csobogását és titkos források fakadását; tudja értelmezni a meg nem született szent igények jeleit, tudja látni és láttatni a jobbravirradásnak hajnali fényszálait, melyeket a világosságnak és a sötétségnek egyaránt Teremtője nem mulasztott el beleszöni a legfeketébb éjtszakába is. Nem lát rémeket, mint az ernyedt és ijedt virrasztó; nem hallucinál, mint a kényszeredett és kizsákmányolt virrasztó; hanem megtelik szent és éltető víziókkal és azokat sugározza szét, mint „a mécses, amely belevilágít a ködös éjtszakába”.

Milyen víziók ezek?

Mi tudjuk, hogy az a szomorú éjtszaka azért borult ránk, mert engedték elhomályosulni nagy csillagainkat, az örök igazság, a meg nem alkuvó erkölcsi normák, a szent eszmények csillagait. Mi tudjuk, hogy ennek az éjtszakának a legmélyebb értelme és oka nem politikai, nem gazdasági veszedelem, hanem egy végzetes kísértetjárás, csillaghullás, örök értékek hal-

ványulása. Mi tudjuk, hogy ebből a veszedelemből mit idézett fejünkre az írástudók árulása, és jóvá akarjuk tenni apáink bűneit. Mi tudjuk, milyen éjtszakát hoztak reánk meg nem emésztett eszmék, normátvesztett akarások, eszményektől elszakított szenvedélyek, Istenüktől elpártolt, a föld és vér szellemeivel természetellenes szövetségre lépett lelkek; és mi hivatásunknak tekintjük visszaparancsolni a sötétség szélére a mítoszt, hogy ismét trónjára kerüljön a Logosz.

Ezért ebben az éjtszakában rendületlenül arra a Hajnalcsillagra irányítjuk a tekintetünket, mely alkonyt nem ismer, mely igaz világosság, amely teljes igazsággal és kegyelemmel és amelynek bőségéből nem lehet soha elég bőségesen meríteni.

6. Mea culpa!

Évtizedekkel ezelőtt olvastam valahol, akkor is csak futtában, és mégis úgy belém égett, hogy ma is élmény erejével áll előttem:

A múlt század Goethe utáni Weimar-jában, a szegény diaszpóra-katolikusok szegény kápolnájában — valami urasági raktárból volt átalakítva — egy májusnak minden reggelén megjelent a misén *Liszt Ferenc*; letérdelt az első padban és amikor a pap a *Confiteor*-hoz ért, a már akkor világhírű muzsikusból, az emberek és a szerencse dédelgetettjéből a megtörődöttségnek szinte paroxizmusával tört ki hangos zokogás közepett a *Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa!*

Igy írta ezt le az akkori ministráns-gyerek tulajdon megélésből. És aki ismeri Liszt Ferenc pályáját, sejtheti, mennyi derékbatört nekilendülés, mennyi kudarc, gyarlóság, sőt bűn, többnyire a művészi passzi-

vitás és hangolthatóság szomorú szülöttei, találta meg a fölöldódás és jobb remény útját ebben a *Mea culpa*-ban.

Ez a kapu mindig nyitva van; sőt tárva-nyitva van. Miért nem akarunk bemenni rajta mégsem? Mikor pedig nyilvánvaló, hogy rajta és csak rajta keresztül visz az út, nemcsak lelkünk örök békéjének hazájába, hanem az emberekkel való békességre is, kicsiny és nagy és legnagyobb közösségekben is! Miért nem tiszteljük meg Liszt Ferencet azzal, hogy ha követtük a könnyelműségben, követjük a becsületes, bensőséges *Mea culpa* vállalásában is? A mi *Confiteor*-unk legtöbbször még a *tua culpa*-ban, sőt a *tua maxima culpa*-ban csattan ki.

Nézeteltérések, surlódások, feszültségek, összetűzések és neheztelések napirenden vannak azok között is, kiket vér vagy szellem vagy hivatás és hivatottság egyetértésre utal. Van ebben nyilván része a magyar temperamentumnak és fejletlen, primitív társadalmi fokunknak is. Ez azonban csak magyarázat és nem mentség. Hisz második lépésünk mindig az: ő kezdte, ő a hibás, ő olyan kiállhatatlan, önző, törtető, értelmetlen, bárdolatlan; *neki* van olyan rossz természete . . . Tehát: *tua culpa* . . . És ezt a kifordított *Confiteor*t nem átvállaljuk a nyílt színen is elmondani.

Pedig ha a kétségtelen tényállásoknak keresztény egyszerűséggel való tudomásulvétele után magunkba szállnánk és eljutnánk a *Mea culpa*-ig, ezzel, amint Szent Pál mondja, *égő szenet* gyűjtenénk a békebontó embertárs izgága fejére. És ha nem, akkor is ez a becsületes *Mea culpa* kivezetne a meddő kritizálás és negativizmus hínárjából, és kezdhetnénk pozitív, kö-

zösségépítő munkát legalább egy ponton, és pedig éppen ott, hol némi hatalmunk és reményünk van: sajátmagunknál. Minden esetben azonban helyreállítanók a saját lelkünkben fölzavart békességet. Mert nagy békítő és csendesítő az a belátás, hogy nemcsak „ő” a hibás, hanem én is; tehát van miért okolnom magamat. „A bölcs önvádon kezd a beszédet”, mondja a Szentírás. Van mindenkinek mit söpörni a maga ajtaja előtt is, és van mindnyájunknak miért megalázódnai az Úristen előtt, akitől egyedül jöhet a bocsánat. A *Tua culpa* minden viszálykodásban biztos olaj a tűzre; a *Mea culpa* biztos olaj a szeretetlenség, gyűlölködés, gyanakvás, torzsalkodás, a nyílt és titkos megtorlás és megbosszulás lelkületének háborgó hullámaira.

Ha a magunk pítvaráról kinézünk és szétnézünk a világban, ugyanez a kilátás nyílik. Pártok és kormányok, előljárók és alattvalók — intra et extra muros — egymást okolják az idült és akút bajokért: *Tua culpa!* Pedig mennyire igaza van Berdiajeffnek: „A keresztények nem tették meg történeti kötelességüket; ezért boldogulnak a gonosz hatalmak.” Mennyi világoslátás, mennyi történeti erőfölszabadulás és termékeny nekilendülés, mennyi kölcsönös méltánylás, szövetkezés és vállvetett együttműködés fakadna abból, hogy legalább mi — én és te — megkezdendők azt a *nagybőjtöt*, melyet az Úristen erre a nemzedékre ráért.

Egyszer *csak* meg kell kezdődni a nagy történelmi hamvazószerdának! Akkor ahány szaduceus és farizeus van a népek, osztályok, pártok, vezérek és tagok között, letérdel, hamut hint a fejére és az annyit ünne-

pelt, de ebben az egyben még sem ismert Liszt Ferenc bensőségével rákezd: Megérdemeltem, hibáztam! Mea culpa, mea culpa . . .

A NEMZETI ERŐ ÖSFORRÁSA

7. A vallás hazája

Hol van otthon a vallás? Mi a hazája?

Nem oktalan kérdés ez most, amikor egy erőt és költséget nem kímélő szervezet a vallást ki akarja agítani ebből a világból. Vajjon kezébe veszi-e a vallás a vándorbotot, és indul keresni — jobb hazát? És akik maguk sincsenek tisztában önmagukkal, akik nem tudják, él-e bennük a vallás, élnek-e ők a vallásban, vajjon nincsenek-e kísértésben *Ahasvérus* sorsát készíteni annak a kényszerű vándornak? Nem kell-e a vallásnak majd számkivetésben, küszöbről küszöbre járni, hogy soha többé honját ne lelje ebben a hazában?

Pedig a vallásnak itt, elsősorban ezen a földön van hazája! A vallás szószólója szinte nem tud védekezni az asszociáció ellen: A nagy világon *e kívül nincsen* számodra hely. És ha ez a kijelentés első hallásra meglepő, még különösebb, hogy az *nem baljóslat* a vallás számára; mintha t. i. a kiutasított vallás biztos pusztulásra volna adva, mint az ószövetségi engesztelésnapon a bűnbak: reárakták a közösség bűneit és kiűzték a sivatagba, ahol menthetetlenül ottveszett. A vallás t. i. úgy belegyökerezett az ő otthonába, hogy onnan *ki sem utasítható*, honosságától semmiféle erőszakkal meg nem fosztható.

Csak eszméljünk rá, *mi a vallás*. Ha erre a kér-

désre a helyes feleletnek legalább az ariadnéfonalát akarjuk megkapni, a vallást ott kell fölkeresnünk, ahol erőteljes kifejlődöttségben mutatja meg magát: vallásos népeknél, aminők voltak az egyiptomiak, etruszok, az ószövetség népe, és vallásos embereknél, aminők a szentek és a „vallási zsenik“, egy Pascal, Newman, Prohászka. S ott is a vallást elsősorban ne tárgyasult mozzanataiban tanulmányozzuk, dogmában, kánonban, liturgiában, hanem közvetlen fakadópontján, az élő vallásosságon.

Absztrakciónál itt világosabban beszélnek a valóságok. Egy ilyen nagy valóságot tár elénk Pascal híres *Mémorial*-ja. Ismeretes a története: A nagy gondolkodónak halála után néhány nappal a szolgálja észrevette, hogy kabátjának bélése egy helyen vastagabb; a bélés fölbontása után előtűnt egy összehajtogatott pergamentlap, Pascal saját kezével írva — amint mindig saját kezével is varrta bele mindenkori kabátjába. Ez maga eleget mond arról, milyen jelentőséget tulajdonított neki. A *Mémorial* így kezdődik: „Az üdvösségnek 1654. évében. Hétfőn, Szent Kelemen pápa és vértanú és a martirologium más szentjeinek napján, kb. este féltizenegyől félegyig. Tűz. Ábrahám Istene, Izsák Istene, Jákob Istene; nem a filozófusok és tudósok Istene. Bizonyosság. Bizonyosság. Megérzés. Öröm. Békesség. Jézus Krisztus Istene. Deum meum et Deum vestrum. „A te Istened lesz az én Istenem.“ Elfelejteni a világot és mindent Istenen kívül. Nem lehet megtalálni, csakis az Evangélium mutatta utakon . . .“

Ime egy hatalmas vallási élmény, melyben Isten úgy szólított egy feléje tartó embert, hogy az mindelestül, eszével, szívével, elszántságával, egész életé-

vel átadta magát az ő szolgálatára. S ez a vallás: Az embernek találkozása Istennel. Ebben a találkozásban föloldódik az egész ember, sajátos magatartásban, amely más, mint minden egyéb emberi magatartás. Nem egyszerűen tudás vagy érzés vagy törekvés vagy bizás. De benne van mindegyik, egy sajátos és alapvető hozzáadással: A vallásban az ember tősgyökeres élő vonatkozásba lép az Abszolútummal, a „más”-világgal. Lépcsője és ablaka ez a világ, a rajta kívül terjedő, zúgó, szikrázó világ csak úgy, mint a tulajdon lelkében örvénylő, vergődő, törtető, fáradó, föl-fölujjongó világ. De rajta keresztül, mint valami transzparensen keresztül, megsejti és megáhitja azt a „más”-világot, ahonnan jön ennek a világnak ereje és értelme, a saját létének és életének értelme, célja, segítségé, reménye és ítélője: Isten.

Szépen és szabatosan megrajzolja a vallásnak e születését *Kölcsey* a *Parenézisben*. „Bármerre veted e tömérdek mindenségben tekintetedet, mindenfelől egy végtelenül bölcs, nagy és jó, de egyszersmind megfoghatatlan lény jelenségei sugárzanak feléd. A legmesszebb és a legközelebb, a legnagyobb és a legparányibb alakban egyenként és egyetemleg lehetetlen célra-sietést és célra-jutást, származatban és enyészetben örök fenntartási rendszert nem látnod. És ezen egység a milliom különféleségben, e szakadatlan lánc a legnagyobbtól a legkisebbig, ugyanazon anyagok oly végtelenül változó, oly végtelenül sokféleképen alakuló vegyülete, e temérdek hatás és visszahatás közt fennálló egyetemes nyugalom, e képzeletet meghaladó terjedtség és szám: olyan tekintetek, mik az érző s gondolkodó embert ellenállhatatlanul magasb körbe

vonják fel. S ha mindezek és az ilyenek szemlélete által a hatalom és értelem tömérdek összehatásának ideája lelkedben fellobban; s ha e fellobbanás fénye tisztán állítja elődbe annak tudását, hogy mindent ami vagy, amivé lehetsz, mindent amit gondolsz, érzesz, akarsz, cselekszel és éldellesz, szóval egész lényedet, fenntartásod és tökéletesülésed minden eszközét egyedül e hatalmi és értelmi összehatásnak köszönheted: akkor fog kebledben felébredni a csodálat, tisztelet és hála legmélyebb érzeteinek azon kimagyarázhatatlan vegyülete, mit emberi nyelven *imádásnak* mondanak."

Már most jó reménnyel vethetjük föl újból a kérdést: *Hol* van otthon a vallás? Mi a hazája? Hol kell keresnünk szülőföldjét? Vajjon a létnek abban a legfelső régiójában, melynek neve Isten? Nem. Isten minden vallásosságnak alapja, de öbenne magában nincs vallás; mert a vallás lényegesen függés, és Isten a teljes maga-állás. Vajjon a létnek alsó tartományai-ban, ahol a tömeg- és anyagerők és biológiai törvények világa alakul? Nem. Mindezek függnék ugyan, még pedig lényegesen függnék Istentől mint létük és sor-suk alkotójától, de nem tudnak róla, és ezért képtelenek Istent Alkotójuknak vallani. A vallás csakis abban a létrétegben lel otthonra, ahol tudatossá válik Isten mint minden létnek forrása, értelme és célja, és ennek megfelelően kialakul az az egészen sajátos Isten-valló magatartás, melyet megismertünk mint minden vallás legvelejét. Ez a szellemnek, a teremtett szellemnek világa: emberi szellem és az emberinél magasabb Isten alkotta szellem. Csak a szellemnek van „szeme”, mely a teremtés transzparensén át a Terem-

tőhöz hatol előre; csak a szellemnek van „szíve“, mely az adottságokon túl meglátja és megérzi azt, aminek lenni kellene, az eszményt, a kötelességet és reményt, a bűnt és bánatot, és megsejti, hogy az így keletkezett föladatak egyedüli megoldása a mindenható szent Isten.

A vallás tehát *adva van az emberrel*. De mint minden, ami az emberrel *adva van*, mint rátermettség, fogékonyság, tehetség, a vallás is egyelőre csíra, melynek fejlődése és teljesedése sok belső tényezőnek és külső helyzetnek, sok személyes beválásnak és személyen kívüli adottságnak eredője. Hiszen az ember pl. többek között „értelmes“ való is; erre tanítanak a filozófusok, és magunk is így vagyunk meggyőződve — elméletben. S a valóságban mégis milyen kanyarodáson és kátyúban döcög ez az „értelmesség“, és hány-szor reked meg zsákutcában, alighogy elindult! Ne ütközzünk meg tehát azon, hogy annyi a hamis, a fél és félbenmaradt vallásosság is, hogy annyian tengődnek ál- és pótvallásokon, aminő pl. némelyiknél az egészségnek, másnál az aranyborjúnak, ismét másnál a sportnak, vegetárianizmusnak, pacifizmusnak és még hány „izmusnak“ imádása. Hanem inkább álmélkodjunk azon, hogy mégis — vallás! Még a bolsevista istentagadás is csak úgy áll fönn, hogy vallás jellegét ölti, igaz, negatív előjellel; vallásgyűlölő fanatizmusára való tekintettel a pszichológus hajlandó invertált vallásnak nevezni. De vallás! Nemcsak azért, mert gépimádás, hanem elsősorban azért, mert minden erejét és lendületét egy hitből meríti, a bolsevistamarxista mennyország hitéből.

És végül azon elmélkedjünk, mi az útja az egész-

séges vallásosságnak. Aziránt ugyanis nincs kétség, hogy a vallást nem lehet kiüzni a hazájából, a szel­lemből, sőt hosszú időre elnyomorítani sem. A visszafojtott és eltorzított vallásosság maga támad föl és elemi erővel tesz ítéletet höhérai fölött. De ez a prognózis a *történelemnek szól*. Az egyes, aki itt és most él és vergődik, az elé a föladat elé van állítva, hogy személyes vállalással, céltudatosan és következetesen járja az *egész-ségnek*, a teljesedésnek útját.

A vallásosság kezdetben mint fogékony­ság, rátermettsé­g, hangoltság él bennünk. Ez a virág is csak úgy nyílik, ha megjön a kikeletje; és az ő kikeletje Isten. A vallás akkor egészségesedik és teljesedik, ha az ember megnyílik, alázatos, tanulékony, fogékony lélekkel megtárul az őt szólító Istenének, mint a gyermek Sámuel tanította ősz mestere: Szólj Uram, hallja a te szolgád. Minden egészséges vallásosságnak törvénye az, amit Szent Pál mond ki a zsidókhöz írt levelének legelején: „Sok rendben és sokféleképen szólván hajdan az Isten az atyákhoz a próféták által, legutóbb ezekben a napokban Fia által szólott hozzánk.”

Ez a *Karácsony logikája*: A vallás hazája a szellem. A szellem hazája Isten. És Isten az Úr Jézus Krisztusban közvetlenül megjelentette magát ezen a földön, hazájává tette ezt a szenvedő, vergődő, lázadó, töredező világot, hogy minden ellenkező lát­szat és kísértés ellenére az örök hazának legyen tor­náca: tabernaculum Dei cum hominibus.

8. Ki a mi Istenünk?

Akinek sikerül bensőségesebb eszmecserébe ke­rül­ni vallástalanoknak tartott emberekkel, gyakran

teszi azt a meglepő megállapítást, hogy azok volta-
képen nem is tagadják az Istent; hanem hogy *milyen*
az Isten, ki az Isten, arról vagy egyáltalában nincs
gondolatuk, vagy nagyon különös gondolataik vannak,
vagy egyenest az az álláspontjuk: „Azt úgy sem lehet
tudni, sőt nem is üdvös dolog kutatni.”

Elméletileg, nevezetesen ismeretelméletileg nem
jelentéktelen ez a megállapítás. Mutatja, hogy bajos
az embernek elzárkózni azok elől a szempontok és
gondolatmenetek elől, melyek a tapasztalást meg-
haladó, világfölötti Valósághoz vezetnek, ahhoz a
Valósághoz, mely ennek a létnek értelmét adja s
célját és eszményét jelenti: Isten. Nem abszurdum,
csak paradoxon, hogy korunk legszégyenletesebb
jelenségének, a beszbozsniknak, az istentagadók
mozgalmának is megvan az „istene”. De éppen ez a
mozgalom szinte kézzelfoghatóan mutatja azt is, meny-
nyire döntő jelentősége van, mind elméletileg, mind
gyakorlatilag ennek a kérdésnek: Milyen az Isten?

Szabad azt mondani az egyes emberről, az
embercsoportokról, mozgalmakról és korokról: *Mondd*
meg, ki az Istened, és én megmondom, ki vagy. Leg-
mélyebb mélyén minden ember olyan, amilyen az
abszolút eszménye, az Istene. Bizonyos továbbá, hogy
csak azok között az emberek között tud igazi, ter-
mékeny és viharálló közösség létrejönni, akik egyek
egy közös Isten szolgálatában. S mivel végre is minden
ember-út beletorkollik ebbe a titokzatos közép-
pontba, mely minden létnek forrása és gyűjtője, s
az csak egy, mégpedig az, mely a valóságos, az igazi,
szemben minden egyébbel, ami csak elgondolás és
találgatás, azon fordul minden emberi eligazodás és

azon dől el minden emberi nekimerészkedés és mérkőzés: Milyen az egy igaz Isten?

1.

De *lehet-e* erre a kérdésre megfelelni? Régi monda szerint Hieron szirakúzi király fölvetette a kérdést Simonides görög bölcsnek: Milyen az Isten? A bölcs kért erre háromnapos gondolkodási időt és ennek leteltével három hetet, majd három hónapot és utóbb három évet. Megértette ebből a király, hogy olyasmit kérdezett, ami meghaladja a bölcsek tudását és képességét.

Ez az anekdota mindenesetre üdvös figyelmeztetés a köteles szerénységre, mely illik az emberhez a végső nagy kérdésekkel szemben. De túllőne a célján, ha azt akarná mondani, hogy Isten mivoltának kérdésére az ember nem tud adni semmiféle feleletet. Hogy ez súlyosan elhibázott okoskodás volna, mutatja egy egyszerű meggondolás. Az imént mondtuk, hogy Isten létét valamiképpen minden ember vallja. Ez más szóval azt mondja, hogy a gondolkodó ember rátalál erre az igazságra: van Isten. Mármost lehetetlen megállapítani, hogy *van Isten*, és nem egyúttal valamiképp megérteni és meglátni azt is, hogy *milyen az Isten*. Hisz ha Istent nem gondolom valamilyennek is, akkor nem is tudok beszélni a létéről. Aki azt mondja, hogy a Marsnak vannak lakói, elkerülhetetlenül alkot magának valamilyen eszmét arról is, hogy mifélek. Akik azt mondják, hogy a spanyol partvidéken túl valaha egy (azóta elsüllyedt) világrész, a sokat emlegetett Atlantisz, azoknak lehetetlen azt nem egyúttal valamilyennek is gondolni, arról vala-

milyen fogalmat alkotni. Sőt nem is volna nehéz megmutatni, hogy egészen pontosan csak annyiban állapíthatom meg valaminek a létét, tehát Istennek is a létét, amennyiben megállapítom a mineműségét.

Mármost Isten létéről nemcsak az istenbizonyítékok szólnak az embernek, sőt nem is elsősorban, s mindenesetre nem a legbeszédesebb és a leghatásosabb nyelven. Mivel Isten az átfogó nagy Valóság, minden létnek gyökere, törzse és koronája, ezért Istent hirdeti az egész lét, minden vonatkozásában és minden mozzanatában: *Pugnabit pro eo orbis terrarum contra insensatos* (Bölcs. 5, 21). Ez az egyetemes hangú istenhirdető beszéd két hatalmas szólamba tömörül.

Az egyik Istennek az a megnyilatkozása, mely szól hozzánk a *művein* keresztül; persze nemcsak a körülöttünk, felettünk és alattunk bontakozó színes és hangos nagyvilágból, a makrokozmoszból, hanem a bennünk hullámozó és torlódó, főként a lelkiismeret szavában jobblétre feszülő kisvilágból, a mikrokozmoszból. Az embernek felelete erre az első szólításra a *vallás*; s ezt a megélt vallást eszmékbe, tételekbe, szabatos megállapításokba és gondolatmenetekbe önteni: erre törekszik a *bölcsélet*.

Isten aztán közvetlenül szólt az emberekhez sokszor és sokféleképpen, hajdan a próféták által, utoljára szent Fia által (Zsid. 1, 1), vagyis *kinyilatkoztatás* útján. Az embernek felelete erre a közvetlen szólításra a *hit*; és a hitet észszerűsíteni: erre vállalkozik a *hittudomány*. Mikor tehát a bölcsélet és hittudomány nyomozza azokat az utakat, melyeken az ember eljut Isten létének meggyőződéséhez, egyben megraj-

zolja, legalább nagy vonásokban, azt a képet is, melyet az ember Istenről alkot.

2.

Mikor a bölcselet (ez az elmélés csak a bölcseletre szorítkozik) elemzi a vallási megélés útjait, pl. a vallási élet legsajátosabb megnyilatkozásában, az imádságban, mely régi találó meghatározás szerint a léleknek Istenhez emelkedése (*ascensio mentis ad Deum*), megállapítja, hogy az embernek Isten-keresése és Isten-találása *kettős forrásból* fakad.

Az egyik elsősorban az *elmének* igénye, és abban nyilvánul, hogy az ember keresi a létnek és életnek értelmét, oka-fokát, és meg nem nyugszik, míg ki nem köt a maga-okoló, önértelmű Valóságnál, az önfényében ragyogó Világosságnál. A másik elsősorban a *szív* igénye, és abban csattan el, hogy az ember küzd jobb-létért, eszményt alkot és abban bizni akar, segítőt keres és abban remélni akar; szakadékos, darab, esékeny létében teljességet és teljesedést áhít, és rá akarja tenni életét. Ez a két forrás voltaképpen egy mélyebb és gyökérszerű ősforrásnak kettős ága. Nem más az, mint nemesebb mívoltunknak, szellemi természetünknek természetszerű megnyilatkozása. Túlmegy az ön- és fajfönntartás körén, az értékek világába nyúl és nyújtózik. Ez a *szellem*: szem az igazság meg-látására, kéz az értékesség megragadására.

Az Istenhez vezető ezt az ősutat, melyet végre is jár minden vallásos ember (kiki képessége és szellemi fejlettségi foka szerint), a bölcselet pontosan leméri és minden kanyarulatát kinyomozza. Megállapítja többek között (a következőkre nézve lásd Dog-

matika I² 24. §), hogy *elindulása háromfelől* történhetik. Az okkereső elme és a jobblétre áhító szív mindenekelőtt beleütközik abba, ami a legegységesebb bennünk és kívülünk, ami mindennek alapja és veleje, aminek neve *lét*, a szó legtágabb értelmében: az én létem és a nem-én léte, a keletkezésnek és múlásnak létfolyama. A második és harmadik elindulás ezt a létet egy-egy sajátos, a léttől elválaszthatatlan oldaláról ragadja meg: ami van, az mindig megvalósult gondolat, vagyis törvényszerűségnek hódol, és egyben érték, azaz akarásnak lehet tárgya. Nem más az, mint Szent Tamásnak az az alapvető megállapítása, hogy a lét egyben az *igaz* és a *jó*; lét és igaz, lét és jó fölcserélhetők (ens et verum, ens et bonum convertuntur).

Amikor az elme akár az egyetemleges létnek, akár az értelmes vagy értékes létnek színe előtt fölteszi a kérdést: Mi ennek az értelme? Miért van? Kell-e ennek lenni? És ha igen, így kell-e lennie? akkor máris elindul azon az úton, melynek vége: *van* Isten, és *ilyen* az Isten. Az iránt nem lehet kétség, bármennyit okoskodnak is újabbak (sokszor igen figyelemreméltó szempontokkal), hogy itt az okkeresés visz előre bennünket. S az is bizonyos, hogy ezek az utak, melyekbe beletorkollik sok mellékút és dűlő, egy pontban találkoznak, s itt egy *hídon* vezetnek át, mely hasonló a mohamedán legenda cinvat-hídjához: hajszál keskeny, szédítő mélységek fölött visz el; de amikor átjutott rajta az elme, csodálatos új világok nyílnak előtte.

Kép nélkül szólva: Az istenkereső elme elindul e világnak egy létmozzanatán és keresi értelmét, oka-

fokát. Pl. lát lényeket keletkezni és múlni és kérdezi: Ami lett, honnan van? és ami megszűnt, miért szűnt meg? Megfigyelés és elmélés azt mondja neki, hogy ami itt és most van, az mástól van és az ismét mástól és így tovább. Hasonlóképp ami értelmes, törvényszerű, és ami értékes, az mind mástól, gondoló értelemtől és értékelő akarástól kapta értelmét és értékét. De mehet-e ez vég nélkül? Lehet-e minden mástól? Ezzel odaértünk a fentemlített hídhoz. Elménk itt egy végső erőfeszítéssel ellöki maga alól a megfigyelésnek és megszokottságnak szilárd talaját, mint a repülőgép emelkedéskor a földet, és azt mondja: Nem lehet minden mástól; ez ellenmondás. Tehát kell lenni Valaminek, ami önmagától való; kell lenni Értelemnek, mely önmagából merít eszmét és törvényt, kell lenni Akarásnak, mely önmagából adja minden egyébnek értékét.

S itt, a híd végén egészen új világ kilátása nyílik, mint mikor a hajós áthalad az Egyenlítőn és egy csöndes tiszta éjszakán először tűnik föl előtte a dél keresztje; mint Dante és társa az Alvilág füstös, fojtós kéményén átvergődve végre kidugják fejüket, és eléjük mosolyognak a Purgatorio szelíd csillagai. Az elme elindul keresni a minket körülözönlő és a bennünk hullámzó létnek teljes okát és értelmét, és kiköt a magaokoló Valóságnál, mely önmagától való Lét, teljes Értelme és végtelen Tetterő.

Tehát Isten *más* világ, mint amely szemünk és önfigyelésünk elé tárul. A mi világunk véges, darab világ, hiányokkal, résekkel barázdált, esékeny, múltó világ. Isten ezzel szemben a teljes, hiánytalan, magá-

banálló, változatlan, végtelen Valóság, *színlét*. Ha szabatosabb formára akarom hozni ezt a megállapítást, akkor azt mondhatom: Isten léttartalmára (mivoltára) nézve végtelen, létmódjára nézve egyszerű. Mindkét mozzanat adva van azzal, hogy Istent minden oknyomozó elme-út magátólvalónak ismeri föl.

A *magátólvalóság* mindentől való teljes függetlenség, és azt mondja: önmagában nyugvó és önmagából buzgó gazdagság; forrás, melyből folyton föl buzog a lét és el nem fogy; csipkebokor, mely folyton ontja lángjait és el nem ég. Azt mondja: Isten a foglalata és együttessége mindannak, amire rá tudjuk mondani, hogy valami, gondolat és érték; és pedig mindegyik a maga teljességében. Tehát világosság homály nélkül, erő lankadtság nélkül, értelem tudatlanság és kételkedés nélkül, szentség tétovázás és erőtlenség nélkül. Itt nincs rés, melyet ki kellene tölteni, nincs parlag, melyen lehetne vagy kellene még vetni: különben már nem volna magátólvaló, hanem elvben máris nyitva állna másnak, máris volna rajta egy hely, ahol megvethetné lábát az adás és vele a függés.

A létnek és értékességnek ez a végtelen Tengersé a teljes *egyszerűség*. Isten végtelen, de nem úgy, hogy létdarabokból, léttéglákból összerótt, szédítő méretű gúlák, tornyok, felhőkarcolók végeláthatatlan városa. Ami részekből áll, az függ a részeitől, tehát nem lehet magátólvaló; a részek előbb vannak mint az egész, tehát ami részekből áll, nem lehet első. Mi annyira bele vagyunk gyökerezve a darabok és tákoltságok világába, hogy nehezebb személyes vonatkozást találunk Isten egyszerűségével, mint végtelenségével.

Pedig ez a legsajátosabb vonása annak a *másvilágnak*, amit Isten elsősorban jelent a vallásos léleknek.

Hogy miről van itt szó, talán megsejteti egy-két *analógia*. Az emberek közt azt tekintjük igazán értékesnek, aki nem sokrétű, nem kacskaringós az esze és szíve járásában, hanem egyenes és nyílt, akinek jellege egy elvre jár, aki együgyű a szó evangéliumi értelmében; és a legértékesebb ember az volna, aki maga az elv, maga a szentség volna; a legbámultabb lángelme az lenne, aki csupa ész volna, maga az eszeség. Még a mulékony dolgok között is azoknak van nagyobb becsülete, melyek tisztán, hozzákeverés nélkül azok amik: színarany, színselyem, színgyémánt. Mármost Isten egyszerűsége azt mondja, amit Szent Ágoston így fogalmaz: Deus omne quod habet, hoc est, Istennek minden tulajdonsága az ő lényege. Tehát nemcsak azt kell mondanunk: Istenben van értelem, bölcsesség, élet, szentség, hanem ő maga az értelem, bölcsesség, élet, szentség, szeretet. Persze, épp ezért az ő bölcsesége egyben az ő hatalma, igazsága egyben az irgalma stb. Innen aztán szédítő kilátások nyílnak. (Lásd: Dogmatika I² 29. §.)

Már ebből is látni, hogy Isten egyszerűsége nem az ürességnek egyszerűsége. Rossz nyomon járnak, akik a pontnak vagy az aritmetikai egységnek egyszerűségével hasonlítják össze. Isten egyszerűsége nem más, mint a végtelen léttartalomnak szükségképes létformája. Vagyis éppen létgazdagságának velejárója; nem a pontnak, hanem a magnak egyszerűsége, nem a számegységnek, hanem a szellemiségnek egyszerűsége. A legnagyobb gondolkodókat az jellemzi, hogy egy vagy egynéhány eszmére tudják visszavinni

összes ismereteiket; a legnagyobb jellemek mint látuk, az együgyűek; a legnagyobb dicséret az, amit Shakespeare Lear királyról mond: Every inch a king, minden ízében király! Ezt a meggondolást a végtelenbe kell fokozni, vagyis át kell vinni azon a bizonyos civat-hídon, és akkor sejtelmünk támad Isten egyszerűségéről.

Más oldalról kerül megvilágításba Isten egyszerűsége és így talán könnyebben válik hozzáférhetővé, ha észbe vesszük, *hogyan törik meg* ezen a világon. Ha összemérjük Isten egyszerűségét e világ három alapkategóriájával: a térbeliséggel, illetőleg kiterjedtséggel, az időssal vagyis egymásutánal és a változással, akkor az isteni egyszerűség a térbeliséggel szemben mérhetetlenség, az időbeliséggel szemben örökkévalóság, a változással szemben változatlanosság. Éppen ez a szembeállítás kiválóan alkalmas arra, hogy sejtelmet, sőt némi képet adjon Isten egyszerűségéről és egyben végtelenségéről.

Régi olvasókönyvekből eléggé ismert az a felelet, melyet a mesebeli okos pásztorleány adott erre a kérdésre: Meddig tart az *örökkévalóság*? Azt mondja: Messze Pomerániában van egy óriási gyémánt-hegy. Minden ezer esztendőben megjelenik ott egy madár és hozzáfeni csőrét a hegyhez. Mikor aztán a hegy majd elkopott, akkor — elmúlt az örökkévalóság első perce. Csakugyan okos felelet. Kézzelfoghatóvá teszi, hogy a képzelet, ez a „sebes szárnyú sas” is milyen hamar elfárad, mikor belemerészkedik Isten végtelenségébe. És mégsem szabatos felelet. Nem múlt akkor még el az örökkévalóság első perce sem! Mert — annak nincsenek percei. Az örökkévalóság

ugyanis időtlenség; ott nincs előbb és nincs utóbb, nincs tegnap és nincs holnap, hanem csak egyszerrevalóság; ha tetszik, bár szintén nem szabatos beszéd: az örökkévalóság állandó Most.

Ugyanezt a meggondolást meg lehetne ismételni az isteni *mérhetetlenségre* nézve, amint megteszi a Zsoltáros (138, 7.): „Hová mehetnék lelked elől? Hová menekülhetnék színed elől? Ha fölszállok az égbe, te ott vagy; ha leszálok az alvilágba, te jelen vagy. Ha felölténém a hajnal szárnyait, és a tenger túlsó szélén telepedném meg, ott is a te kezed lenne a vezérem.” Hát még ha az ember felölténé a fénynek szárnyait, melyekkel tudvalevőleg másodpercenként háromszázezer kilométert jár meg, és észbevenné, hogy a hozzánk legközelebb eső csillag, a Szíriusz húsz fényévnnyire van, a Tejút külső szélé tizenötezer fényév, és az ehhez hasonló legközelebbi tejútrendszer legalább százötven millió; de van ezerötyszáz millió fényév távolságban is csillagvilág! És Isten ott is van és tovább is van, és mégsem lehet azt mondani, hogy Isten akkora vagy ezerszer nagyobb; mert igaza van Szent Ágostonnak: Az igazság sem nem kerek, sem nem szögletes, sem nem kicsiny, sem nem nagy; pedig Isten az igazság.

Megint más arccal néz ránk az Isten, ha a *változatlanság* oldaláról tekintjük. Jóllehet mindenestül bele vagyunk merítve a változandóság hullámsodrába, a változatlanságról és magasabb értékéről mégsem oly nehéz sejtelmet szereznünk, ha bátran fölfelé kapaszkodunk ezen a lajtorján: tűzálló, időálló anyagok, megingathatatlan jellem és hűség, örök igazságok és elvek. Ha innen minden irányban a végtelenbe

megyünk, sejtelmünk kél arról, amit a Zsoltáros (101, 27.) mond: „Uram, kezdetben megteremtetted a földet, és a te kezéd művei az egek. Azok elmúlnak, te megmaradsz; és mint a ruha mind megavulnak; elváltoztatod őket mint az öltözetet és elváltoznak; te azonban ugyanaz maradsz, és éveid el nem fogynak.“ De egyúttal azt is megsejtjük, hogy ez a változatlan-ság se nem merevség és tehetetlenség, se nem szegénység, hanem ellenkezőleg, a teljes létnek és tetterőnek sűrített állandó készenléte.

3.

Igy a bölcselő gondolkodás, ha nem sajnálja a legnagyobb erő kifejtést és mer nekivágni a végtelennek, nemcsak valamilyen, hanem gazdag és szabatos feleletet tud adni a kérdésre: *Mi az Isten?* Meg tudja ugyanis állapítani, hogy Isten magátólvaló Értelem és Akarat, léttartalmára nézve végtelen, létmódjára nézve pedig egyszerűség, tehát a végtelen lét, értelem és akarat egymásbaválása; következésképp egysége és foglalata mindannak, ami lét és érték.

De talán nem is annyira a gondolkodó, hanem az imádkozó meghökken arra a gondolatra, hogy Isten mint a végtelenség parttalan tengere terül eléje, és sehol sem tud kikötni; mint minden oldalról eléjeomló valóság, melyet sehol nem tud megfogni. Az ember ugyanis Istenről nemcsak és nem is elsősorban filozofálni akar, hanem közvetlen, személyes érintkezést keres vele hitben, bizásban, kérdésben. Ehhez pedig szükséges, hogy Isten valamilyen *foghatósággal* lépjen eléje. Mit szól ehhez az igényhez a bölcselő istenkeresés?

Hogy Istent nem szabad semmiféle teremtmény mintájára gondolni vagy képzelni, az előzőkből világos. Hisz ismételten kitűnt, hogy Isten a „más” világ. Van azonban egy mód Istent úgyszólván konkretizálni, foghatóvá tenni, a nélkül, hogy árnyék esnék abszolút magátólvalóságára és más-ságára. S ez a mód — jól ismerjük a közhasználatból: *a névadás*.

A „Sturm und Drang” hajlandó *lebecsülni a nevet* és általában a szót, kivált mikor Istent érinti. Name ist Schall und Rauch; Gefühl ist alles — feleli Faust, mikor Gretchen megkérdezi: hisz-e Istenben. Pedig a név és általában a nyelv nem egyszerűen a gondolat váltópénze, melynek konvenció szabja meg az értékét, hanem az valami csodás, titokzatos, mély jelentőségű megtestesülése a szellemnek. A név által fogható alakban, körülírt és épp ezért körülfogható határookban jelenik meg a szellem, a gondolat, az eszme, melynek magában nincsen foghatósága. Megjelenik úgy, hogy képzeletünkhöz, szívünkhöz szól; szinte test szerint élénk áll, velünk vonatkozásba lép, és mégis megőrzi (a név jelentésében) az eszme teljes szellemiségét. Akit szeretünk, tisztelünk, akiért lelkesedünk, annak neve sajátos varázssal és erővel belezeng és belemarkol a lelkünkbe, fölkelti és neki-zsendíti minden szunnyadó erőnket. A név lehet zászló és eszmény, melyért az ember kész élni-halni.

Nem is meglepő, ha *Mózes* súlyos küldetése küszöbén, ott a Sinai sivatagban, az égő és el nem égő csipkebokor tövében, mikor eléje tornyosult a nemzet-alapításnak és honfoglalásnak súlya és veszedelme, reá kérdi a küldő Istent: Mi a neved? Ha Izrael fiai megkérdik tőlem, hogy ki küldött, mit feleljek nekik?

Mi az Isten neve?

Azok a gondolkodók, akiknek köszönhetjük a fínt vázolt istentaláló gondolatmenetek és istenjellemzések szabatos kidolgozását, Isten névadásának *három útját* jelölték meg.

Az elsőt elnevezték a *tagadás útjának*, és azt a következőkben rajzolják eléink: Elménk Istent mindenekelőtt úgy ismeri meg, mint magátólvalót szemben a világgal, mely minden mozzanatában és mindenestül mástólvaló. Ez azonban annyit jelent, hogy Isten egészen más, mint ez a világ, igazán „más” világ. Ebből következik, hogy mindazok a nevek, melyekkel jellemezzük ezt a világot, betű szerint, úgy amint hangzának, voltaképen nem illenek rá az Istenre. Tehát lehet, sőt igazában kell az mondani: Isten nem értelem, nem él, nem személy, nem igazságos, nem irgalmas; t. i. ha csak olyan lét avagy élet avagy értelem, igazság, irgalom stb. van, amilyenekkel e világban találkozunk megfigyeléseink során, akkor Isten nem az.

Igy tehát Istent nevezük egy végtelen tagadó névsorral, mint már az indus vedanta-bölcselek: Isten nem ez és nem az és nem amaz; neti neti; semmi abból, ami körülöttünk van; egészen más. Így szeretik nevezni Istent a misztikusok; és bizonyos, hogy ez a megnevezésmód minden másnál alkalmasabb arra, hogy sejtelmet keltsen Isten fölségéről, világfölöttiségéről, kifürkészhetetlen rejtett valóságáról. S ez egyben beszédes cáfolat arra a nem egyszer frivol célzattal is szélnek eresztett megjegyzésre: Az Irás szerint Isten az embert a maga képére teremtette; holott fordítva, az ember teremti *Istent a maga képére*: az etiópiainak istene is fekete színű, bronzarcú és gön-

dör gyapjúhajú. A tagadó istennevezések egyszerűsmindenkorra rácáfolnak erre a szellemeskedésre.

Csak úgy melleleg: Még azon sem volna szabad megbotránkozni, ha az elvont gondolkodásban kevésbé jártas istenimádók (népek is), az *Istent embermódra* gondolnák. Ezzel az eljárással ugyanis csak arról tennének tanúságot, hogy Istent a legkiválóbb Valónak tekintik, és mikor egy ősi emberi igény erejében el is akarják valamiképp képzelni, nem találnak megfelelőbb, különb képet, mint az embert. Ezzel még mindig jobb bölcselőknek bizonyulnának, mint azok a céhbeliiek, akik a mindenséget mondják istennek és hegyibe még azt is gondolják, hogy ez a minden valami ősködből vagy őssárból vagy efféléből lett. Tehát nem is az ember mintájára, hanem por, sár, levegő, kő stb. képére szabják Istent.

Persze, az ember *nem érheti be a merő tagadásal*, akkor sem, mikor arról van szó, minek nevezze Istent. Megegyeznek abban a mélyebben járó gondolkodók, hogy Istenről inkább meg tudjuk mondani, mi nem, mint azt, hogy mi. De valahogyan mégis meg kell azt mondani, hogy mi. Igaz, a nyelvgeniusz már a tagadásokba is állítást sző bele. Amikor a nép azt mondja: „Az ember nincsen fából”, vagy azt mondja: „nem méreg ez”, „ez nem pipogya ember”, ezzel — jól érzi mindenki — nemcsak tagad. Ami pedig Istent illeti, azok a gondolkodók, akik minket Isten neveire tanítanak, leckéjüket így folytatják: Isten nemcsak mérhetetlenül fölötte áll a világnak, hanem alkotója is. Minthogy pedig mindenestül magátólvaló, ezért a teremtéshez az eszméket is magából meríti; mintegy önmagát másolja bele a világba. Ebből következik,

hogy ami valóságot és értéket megállapítunk ebben a világban, azt mind szabad Istenre is átvinni; persze mindig abban a tudatban, hogy igen sok evilági érték és valóság olyan, mint az a vármegyei híd, melyet a nép elnevezett „Bár-ne-volna híd”-nak. Ezért az *állításnak* ezt az útját ki kell egészíteni a *fokozás* útjával.

Szabad minden valóságot és minden értéket állítani Istenről, de azt a legfelső fokra kell emelni, sőt azon is túl. Ha tehát megilletődünk a tenger föl-ségén, szabad azt mondani: ilyen az Isten. A nyíló tavasz és a gyermek bája, az anya gyöngédsége és a hős rettenthetetlensége, a csillagos éjtszaka és a tűzvész borzalmas lángja: ez az Isten. Az Isten élet és erő, hatalom és szentség, igazság és keménység, látóság és bensőség, és mindez mérhetetlen fokozásban.

Minél erősebb fényben és minél harsogóbb színekben ragyog föl a nagy- és a kisvilág egy emberben, annál színesebb és beszédesebb nevet tud adni Istennek. Ebben az értelemben szabad volt azt mondani a misztikusnak (*Angelus Silesius*):

Du selbst musst die Sonne sein, du sollst mit deinen Strahlen das farbenlose Meer der ganzen Gottheit malen.

De minél gazdagabb és érzékenyebb a lélek, annál hatalmasabb lángban ég benne Isten föl-ségének eszméje és annál mélyebben meg van arról győződve, hogy minden név és minden nyelv együtt sem elég arra, hogy méltó nevet adjon Istennek:

Σοὶ ἐν πάντα μένει, σοὶ δ' ἄθροα πάντα θοάζει,
πάντων τέλος ἔσαι, καὶ εἰς καὶ πάντα καὶ οὐδέν,
οὐχ ἐν ἐόν, οὐ πάντα. Πανόνυμε, τί σε καλέσω
τὸν μόνον ἄκλιστον.¹

(Gregor. Naz. Hymnus in Deum.)

Mindazáltal felbecsülhetetlen jótétemény az istenkereső és istenimádó ember számára, hogy van egyáltalán módja *szólítani Istent*, és pedig annyiféle névvel, hogy okvetlenül akad, melyre élénkebben visszhangzik a lelke. Hisz akit tudok szólítani, kivált akit lelkem minden húrjának megrezdülésével tudok szólítani, azzal az *én* és *te* élő és éltető vonatkozásába tudok lépni. És végre is ez az, ami felé törtet minden Istenre irányuló gondolkodás, a bölcselő elmélés is.

4.

*Pascal*nak volt egy megrendítő, egész életére döntő élménye, melynek tartalmát szaggatott mondatokban fölírta egy pergamentlapra, és azt sajátkezűleg varrta mindig bele az új kabátjába, hogy mindig a szíve fölött hordhassa. Ez a „Mémorial” így kezdődik: Dieu d'Abraham, Dieu d'Isaac, Dieu de Jacob — non des philosophes et des savants... Dieu de Jésus Christ... (Lásd 7. szám.)

Igen, a Szentírás beszél nekünk arról, hogyan látogatott rá Isten Ábrahámra, Izsákra, Jákobra, hogyan nem kímélte egyszülött Fiát; nem hágy két-

¹ Banned áll minden, seregestül Hozzád gyűl minden, Te mindennek célja vagy, egy és minden és semmi, pedig nem vagy egy és nem vagy minden. Te mindennevű, minek nevezelek, aki egyedül vagy nevezhetetlen!

ségben aziránt, hogy Isten *élő Isten*. Ez nemcsak azt jelenti, amit megállapít a bölcsélet is, hogy t. i. Isten állandóan fönntartja és kormányozza azt a világot, melyet megteremtett; hisz mindenestül az ő elgondolása és az ő akarása; tehát nem állhat meg, ha Isten állandóan nem gondolja és nem akarja, éppúgy, mint az én elgondolt házam és gazdaságom csak úgy és csak addig van, amint és ameddig gondolom. A Szentírás szerint Isten elsősorban azért élő Isten, mert amint az ember kikerül az ő teremtő műhelyéből, ő reáleheli teremtői csókját, és ettől a perctől kezdve az ott ég lelkében és nem hagyja többé nyugodni. Igaza lett a misztikusnak: Mi más az Isten, mint egy kimondhatatlan sóhaj, mely a lélek mélyén fakad és ki nem apad? Mi más az ember élete, mint istenkeresés? És ha megtalálta, vagy ha úgy gondolja, hogy megtalálta, nyomban birokra kél vele, mint Jákob Phanuelben és el nem engedi, míg meg nem áldja (Gen. 32).

Így az egyes ember, de a népek és korok is, állandóan közvetlen vonatkozásban vannak Istennel. „Jedes Zeitalter ist unmittelbar zu Gott“ — mondja Ranke, a híres történetíró. S az élő Istennek ebben a nyughatatlan lázas keresésében bizony megeshetik, hogy akik elkerülték az egy igaz Istent, csakugyan a maguk képére alkotnak maguknak istent: a gép, a hatalom, a vér vagy a demokráciának nevezett szabadosság bálványát. Mutasd meg nekem istenedet, és tisztában vagyok vele, ki vagy; sőt még azzal is, mi lesz belőled!

S mikor így megjelennek a *hamis istenek* a látó-

határon, a bölcelet tudja teljesíteni a paradicsom-
őrző kerub hivatását. Kritikájának lángpallosával le
tudja dönteni ezeket a bálványokat. Meg tudja mu-
tatni, és pedig a fõnt jellemzett utak új, gondos végig-
járásával, hogy Isten nem fû és nem fa, nem vér és
nem gép, nem erõszak és nem szabadosság. Aki pedig
ezek valamelyikét megteszi istennek, az hiába küzd
áldásért. Istenünk, azaz eszményünk és segítõnk csak
az tud lenni, aki mérhetetlenül különb mint mi és
végtelenül hatalmasabb mint minden, ami rajta kívül
van.

S még egy szolgálatot tud itt tenni a bölcelet.
Igaz, ez már csak az *útmutatónak* szolgálata: túl-
mutat önmagán; mutatja, hogy merre, de maga nem
indul arra.

Éppen mikor az ember égõ Isten-éhsége az élõ
Isten problémája elé kerül, akkor elutasíthatatlanul
jelentkezik az igény: fogható, közvetlen közelébe
kerülni Istennek. Örök emberi igény, amit a zsidók
odakiáltottak a Hóreb hegyérõl leszálló Mózesnek:
Csinálj nekünk *Istent, kit láthatunk*. Hisz maga Mózes
is a hegyen kérve kérlelte Istent: Mutassa meg magát
neki. És az evangéliumnak egyik legemberibb jele-
nete, mikor Fülöp kéri az Üdvözítõt: Mutasd meg
nekünk az Atyát, és ez nekünk elég.

Ennek az igénynek a bölcelet nem tud eleget
tenni. De éppen Szent Tamás bölcelete abban látja
a legnemesebb föladatát, amit a költõ úgy fejezett
ki: Das ist das Ende aller Philosophie, zu wissen,
das wir glauben müssen. Csak a hitben jelentkezik
Isten azzal a közvetlenséggel, teljességgel, termé-
szetszerûséggel, mely tud örök ifjú és teljes tartalmú

életet fakasztani. S jelentkezik elsősorban *Jézus Krisztusban*, aki Istennek páratlan nagy epifániája (megnyilatkozása), és benne fölragyog Istennek legmélyebb mivolta, Isten minden gazdagságának, fölségének, titokzatosságának és boldogságának foglalta: a Szentháromság, a személyes örök Hatalomnak, Bölcseségnek és Szentségnek élő egymásbaválása, mely lehetősége a Krisztusnak is, és egyben záloga az eszes teremtmény legbensőségesebb istenközösségének, a Szentháromságban való életközösségnek.

Az ember élete *harc Istenért*; és az emberiség történetének örök témája és csatakiáltása: Ki legyen a mi istenünk?

Nekünk nincs és nem lehet más célkitűzésünk, mint ami már az első szellemi csatának volt, melynek jelszavát adta vezérének neve, Mihály, ami annyit jelent: Ki olyan, mint az Isten? A mi Istenünk az időtlen, világfölötti, magátólvaló Isten, a változandóság fölött örök megingathatatlan szent nyugaltságú Isten, a mi mostani riadtságunkban egyetlen *biztonságunk* — *Cast your life upon the deep and sleep: I Am* (Vessétek élteteket ebbe a mélységbe: Én vagyok, és nyugodtan alhattok; E. W. Stratford). S magában a harcban is tudjuk, hogy az Erőnek, Igazságnak és Szentségnek teljesen egymásbaváló, tehát maradéktalan harmóniába csendülő személyes valósága az, melynek vezérsége és oltalma alatt küzdünk. A végső döntés felől nem lehet kétség.

9. Krisztus, antikrisztus, krisztushordozók

1.

A történelem Szent Ágoston hatalmas elgondolása szerint Isten országának és e világ országának harca. Az ellentét állandó; de időnként feszülései apokaliptikus lángokat vetnek. Mi egy ilyen világégés sugárkúpjába kerültünk.

Fiatal korunkban megmosolyogtuk Lagerlöfföt, mikor a marxizmus terjedését az antikrisztus csodájának minősítette. Most rémülten kell látnunk, mint vonul felénk Kelet felől egy szláv-tatár had, melyhez képest Dzsingiszkan és Hulagu hordái emberséges expedíciók. Sok mindent megért már a történelem; de ilyent még nem látott: egy óriási ország sátáni fanatizmussal úgy rendezkedik be, hogy területén ki sem kelhet többé az evangélium vetése; arra gyűjti mérhetetlen erőit, hogy ezt a krisztustipró nihilizmusát tüzzel-vassal ráterrorizálja az emberiségre; és (erre még analógiája sincs a történelemnek) az egész világot behálózó szervezettségével fölvonul mint beszobosnik, azzal a szörnyű programmal, hogy az Istenben való hitet gyökeresen kiirtja a szívekből. A szláv szellem, a valaha oly jámbor orosz lélek így elképesztő elszántsággal megcsinálta a maga krisztustagadását, sőt beállt az antikrisztus élharcosának. Követte az Egyház legidősebb leányának szülője, szentek és vértanúk dajkája: a „vörös” Spanyolország, Mexikó, a baloldali Franciaország. Malmára hajt mai németországi irányával a germán elem; itt a vér fanatikusai folytatnak harcot a szellem és az élet vallása ellen.

Nem lehet mondani, hogy az antikrisztusnak és hűbéreseinek ez a félelmetes fősorakozása föl nem riasztja a régi Európát. De ezek a társadalmi egyesülések és politikai mozgalmak, gazdasági és irodalmi akaródzások és nemzetközi nekifohászkodások szégyenletes tehetetlenségben és meddőségben vergődnek. Vajjon miért? Mert mind rászolgál arra a verdiktre, melyet az Üdvözítő megfordított szava fejez ki: A test kész, de a lélek gyarló. Külsőségeket markolásznak, gazdasági, politikai, itt-ott szociális veszedelmeket akarnak megállapítani és megállítani; de nem akarják meglátni, hogy itt lélekre, életre, üdvösségre megy a mérkőzés. Rávetődnek az európai emberre az antikrisztus árnyai; és azok nem hűsítő, nem is csupán rémítő, hanem pusztító, pokolérlelő árnyak.

Teljes határozottsággal meg kell látni, hogy itt soha nem tapasztalt arányokban lélekrontás és lélekölés folyik. Az európai szellem nagy hitehagyása, mely megindult a 15. század végén és megteremtette a vallásújítást, a racionalista filozófiát, az abszolút államot, a fölvilágosodást, a szabad gazdasági versenyt és a marxista munkásmozgalmat, a 19. századi krisztus-, majd istentagadó tudományt, eleinte csak az atyai házat otthagyo tékozló fiúnak mutatkozott. Most kitűnik, hogy halálos komolysággal végiggondolja nagy aposztáziájának gondolatát: Mindenestül ezen a földön akar berendezkedni! Az éggel egyideig nem törődött, most letagadja és kiagitálja hitét az emberek lelkéből. *A földi mennyország*, Isten nélkül, lélek nélkül, áldozat és áhítat nélkül: útja az új gazdasági megszervezkedés, istene a gép, poézise és valláspótléka a primitív életstílus, erkölce a

tömegigények kielégítése. Ha ezekből a programokból és kezdésekből születik meg az új világ, annak nem lesz Krisztusa és evangéliuma, nem lesz komoly istentisztelete és emberszeretete; ott nem lesz hitvesi hűség és gyermeki kegyelet, nem lesz igazságszolgálat és szépségkultusz, nem lesz egyéni szabadság és lelkiismeret; ott az egyest marcangoló problémák és vergődések számára csak a Júdás-fizető farizeizmus vállvonogatása lesz: Magad lássad!

A lélek építi magának a testét. Az antikrisztusi lélek krisztusellenes társadalmat, államot, kultúrát épít. És akiknek hivatása nekifeszíteni mellüket ennek a vészes árnak, azoknak Szent Pállal rá kell eszmélniök arra, hogy „nem a test és vér ellen kell nekünk tusakodni, hanem ennek a sötétségnek világkormányzóinak ellen, a gonoszságnak szellemei ellen” (Ef. 6). A győzelem reményével csak az indul, akinek ezzel az ellenséggel arányos a fegyverkezése, haditudása, elszántsága. Lélek ellen lelket, elvvel szemben elvet, szellemmel szemben szellemet, antikrisztussal szemben Krisztust! „Öltsétek föl az Isten fegyverzetét, hogy ellenállhassatok a gonosz napon!”

Ezt a harcot Jézus Krisztus maga már megívta: „Most van az ítélet, most ennek a világnak fejedelme kivettetik.” S ennek a döntő és mindenkorra útmutató harcnak fegyverei és harci művészete: engedelmesség mindhalálig, és pedig a kereszthalálig, Istenben meggyökerezett szeretet, türés, áldozat. Ez ennek az új harcnak új törvénye: Itt az győz, aki győzi türéssel, áldozattal, meaculpával (a világ nem jutott volna idáig, ha a keresztények megtették volna keresztény

kötelességüket), istenfélő, világölelő, pokolfékező szeretettel. Az antikrisztus rémes árnyait nem a gazdasági föllendülés, nem a politikai meg társadalmi szervezkedés űzi tova, hanem ez a *krisztusi lélek*.

És ez a lélek belesűrűsödött és belefolytonosodott az *Eucharisziába*. Krisztus az Oltáriszentségben, itt és most és mindenkor közöttünk, — ez a mi erők és reményünk. De ez egyúttal a mi mesterünk és fegyverünk az antikrisztus elleni világmentő és világepítő munkánkban. Ne gondoljuk, hogy az Eucharisztia csak az örökélet kenyere és halhatatlanságra szóló orvosság. Nem! Hanem miként az egyéni hívő áhítat számára manna az, mely teljes minden gyönyörűséggel, úgy a közösség számára orvosság az minden bajra: az egyetlen és igazi *panácea*.

Ez a világ beteg; beteg mint Izajás mondja, a feje búbjától a lába tövéig.

Baja, legfájóbb baja az *éhessége*. A néhány millió jóllakott mellett ott van az ezernyi millió éhező, akiknek szederjes ajkán orkánná duzzad, vészes orkánná duzzad a régi kiáltás: kenyeret és szórakozást! Vezessétek az Oltáriszentséghez, késztesseitek ott térdre, — egyelőre csak a jóllakottakat, és ott a kenyér nagy szentsége előtt értessétek meg velük a programot és parancsot: Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma! Akiknek van félténivalójuk, elvárják tőlünk, hogy a fenyegető tömegeket fékezzük meg és figyelmeztessük: Nemcsak kenyérral él az ember. Ott a tulajdon testét és véréit táplálékul adó Krisztus színe előtt talán megértik, hogy eddig még senki sem találta meg a nyitját, mikép lehetne kenyér nélkül

élni; és talán beleég ezeknek a tervezőknek, szervezőknek, racionálóknak lelkébe az a megsejtés, hogy a katasztrofális nagy gazdasági válságból nincs más menekvés, mint az Oltáriszentség gazdasági programja: mindennapi kenyerünket add meg nekünk, testünknek, lelkünknek, ma. Minden egyéb csak azután jöhet!

Baja a széthúzás és széthullás. Fölkínált orvossága az együvé-terelés, sőt együvé-terrorizálás, a szociális termelés nevében, a vér nevében, az impériumos politikai hatalom nevében. És a vége? A csordamber az egyik oldalon, a lelkeknek növekvő elidegenedése egymástól a másikon. Vezessétek őket oda az Oltáriszentséghez! Belőle majd kinő az a közösség, amely nem nyeli el az egyest és nem is kívülről erőszakolt összetákolás, hanem titokzatosan belenő Krisztusba, az élet ősforrásába. „Egy test vagyunk sokan, mindnyájan, akik egy kenyérben részesülünk.” És „gyűlölheti-e valaki a tulajdon testét”?

Baja az örömtelenség, a sivárság, a gép kerekei közé került életütem. Főlagaskodik a lefojtott és halálra ítélt ember és primitívsegeken kapkod; kezd kultúra-megvető életstílt formálni, hisz a vér mítoszában, természetimádásra és izomkultuszra készül. Vezessétek az Eucharisziához! Ott megnyílik előtte a vérnek igazi misztériuma, a szent áldozatban életté és szellemmé vált test és vér, a kenyérben és borban megszentelt és Krisztusba átlényegült, áhitattá vált természet...

Baja a bizonytalanság, a szellemi összevisszaság, a gazdasági nyomás, a háború és fölfordulás rémei. Vezessétek az Eucharisziához! Ott meghallják és

megélik: Mit féltek kicsinyhitűek; íme, én veletek vagyok a világ végezetéig. Itt megszűnik az örökös szepegés, itt bizássá válik az örökös aggodalom, és termékeny céltudatossággá válik az ideges kapkodás.

Baja és minden egyéb bajának gyökere, hogy mindenestül *belerögzött ebbe a világba*. Ha nem is tagadja a másvilágot, nincs vele közvetlen kapcsolata; tettei, áldozatai, felelősségei híjával vannak annak a pattogó lendületnek, melyet csak az örök halmok fuvallata biztosít; életstílje ennek a világnak a látóhatárára szorítkozik; és innen a bizonytalanság és örömtelenség, a szorongás és lelki asztma. Vezesétek oda az Öltáriszentséghez! Ámulva látja majd, mint nyílik meg minden szentmisében a menny, és hogyan lép be onnan abból a másvilágból ebbe a világba, forगतagába és történelmébe a másvilág fejlődése; és lassan rásejt, hogy ott van az a láthatatlan középponti Nap, melyről csillagászok álmodnak, melynek titkos sugara i életetik ezt a világot és fogyhatatlan ereje irányítja pályájukat...

Igen, itt van közöttünk és velünk az a varázshatalom, amely föl tudja tartóztatni és tovaúzi az antikrisztus világpusztító árnyait. Mikor a kalóz szaracének ostrom alá vették Assisiben a klarisszák kolostorát és már-már elfoglalták, Szent Klára kemény böjt és mélységes imádság után fogta a szentséget és lányai kíséretében elébément a falakon már föl-fölkapaszkodó zsványoknak: és azok meghököltek és elvonultak. Van teljes értékű biztosításunk, hogy ez az Erő most is verhetetlen. „Bízzatok, én meggyőztem a világot.” Ez a diadalmas erő azonban

misztériumba rejtőzött. Az Eucharisziában Krisztus hallgat és vár. Őt megszólaltatni, rejtett hatalmát nyilvánvalóvá tenni, a napi föladatak számára folytatni: ez a hívők dolga. Az eucharisziás Krisztus világépítő, történelemirányító erő; de hívő, áldozatos, elszánt emberszíven keresztül.

Az eucharisztikus világkongresszusok arra valóak, hogy az Oltáriszentség misztériumában meghúzódó Krisztus erejét kinyilvánítsák és sorompóba állítsák. De ahhoz kellene szívek; kellene sokan, akikben a Krisztus újra testet ölt és vérré válik; kellene lelkek, melyeken kigyullad az ő rejtett szentségi tüze.

Az apokaliptikus gyertyatartót a Szentséges Atya kegye ezúttal idehelyezte, a magyar térekre. Vigyázzunk, hogy el ne mozdítsa innen a feddés angyala! Ha méltóknak találtattunk arra, hogy egyszer (ki tudja, lesz-e még valaha?) itt, magyar földön dobogjon a világ szíve, Krisztus szíve, és innen áradjon világgá éltető szent vére, akkor nekünk merészet és nagyot kell gondolnunk és rá kell tennünk életünket. Kis hazánk még inkább, mint a régi szép nagy Magyarország, elsősorban búza- és borteremő ország. Nem világos beszéd ez? Most meg az a megtiszteltetés ért bennünket, hogy egyszer vendéglátó gazdája lettünk az egész világ eucharisztiaimádóinak. Nem lehetnénk mi most és azután az a nép, mely nemzeti ambícióját abban látja, hogy az ő felséges búzáját és borát szállítja a nagy királynak, Jézus Krisztusnak asztalára?! Ezt így értem: Szabad nekünk *eucharisziás nemzetté* válnunk, mely nem mond le régi nemes férfierényeiről és mégis azt vallja Józsuével: Mások ám imádjanak bálványokat, „én és

az én házam azonban az egy igaz Istennek fogunk szolgálni" (Józs. 42).

Szentévet kezdünk. Kezdtük ezt a nagygyakorlatot az eucharisztias Krisztus szolgálatára, és legyünk arról meggyőződve, hogy ellenkező látszatok dacára a hívő, krisztusimádó, az Eucharisztia következetes grál-szolgálatát teljesítő nemzeteké a jövő.

2.

Nagy eset egy nép számára, mikor hatalmas baráti nemzet fejedelmét *vendégül láthatja*. Előkerül ilyenkor a hagyomány tartalékából mind, ami színt és pompát ragyoghat az ünnepelt elé; talpra áll minden ünneplő készség, hogy kerete és szegélye lehessen a fölvonulásoknak, fogadásoknak, szemléknek; büszkén mutatja be történeti és kulturái erőfeszítéseinek legjavát: hadd lássa a szövetséges, kivel barátkozik!

Most hozzánk látogatott — nem világi fejedelem, hanem a *világ Királya*, akinek imperátori palástja fehér ostya, kancellárja Krisztus földi helytartója, kísérete hierarchiás papsága, vendéglátó népe a hívők hadserege. Az örökkévalóság Fejedelme azt mondja nekünk, magyaroknak, mint egykor Zakeusnak: Sietve szállj le, mert ma házadban kell maradnom. És mi fogadjuk, szegénységünkben, elesettségünkben, megkötöttségünkben és megnyirbáltságunkban is a régi magyar ünnepelni-tudással és vendéglátó adni-akarással, ezeréves nélkülözéseink és harcaink kopottságában is a virágvasárnapki hozsanna-kiáltók ifjú lelkesedni-tudásával.

Most, a valaha híres kis *Magyarország* lett az

élet Vezérének, a halál Legyőzőjének via trionfale-je. Ezekben a napokban rajtunk a világ szeme. Az emberiségnek egyötöde együtt lelkesedik a mi lelkesedésünkkel, együtt imádkozik a mi áhítatunkkal; a föld lakóinak jó egyharmada — körülbelül nyolcszáz millió a Krisztus-vallók száma — most egy velünk a Krisztus Király iránti hódolatban.

Szent István, Imre, László, Nagy Lajos, Szent Erzsébet, Pázmány és Prohászka földjén gyullad ki a titokzatos csipkebokor, és kívülállók is megilletődéssel vetik le saruikat, mert érzik, hogy szent a hely, ahonnan Egnek száll az Eucharisztikus Világkongresszus aranyfelhője, és megsejtik és megimádják ők is a felhőoszlopban köztünk járó Istenséget.

A gépek mellett elgépesedett munkaemberek és a pártharcokban tülekedő „frontok” megállnak egy percre és *eszmélnék*. Megsejtik, hogy a munkának csak úgy van értelme és reménye, ha áhítatos szombat-estének csöndje zárja; kenyérében csak úgy van köszönet, ha Isten áldása ízesíti, az az áldás, mely a kenyér fátyla alatt rejtőző eucharisztias Krisztusból árad, ha a kenyérharc is Krisztus harca.

Ami *harc* pedig folyik, akár a technika gyilkos csodáinak igénybevételével, akár eszmékkal és eszmékért, végelemzésben azért folyik, hogy ki és mi legyen a mi vezérünk, életünk nyitja, létünk csillaga. Minden harc Isten körül forog, amint régi mítoszok megsejtették: új istenek diadala, régiek bukása, Göttermorgen és Götterdämmerung; a győzelem pedig azé, akinek erősebb az istene — tehát végül is győz az igaz Isten és az ő Krisztusa.

A történelem örök témája Isten, amint ezt Goethe zsenije megállapította; és minden valamirevaló nép istenkeresők nemzedéke, generatio quaerentium Deum. Föltárulnak előttünk a történelem legtiszteletreméltóbb lapjai és arról beszélnek nekünk, hogyan keresték és keresik Istent és ostromolják az Égnek titkát primitívek, bushmanok és patagóniaiak jelentős avató szertartásai és titkolózásai, egyiptomiak és etruszkok halottgondozó szuperlatívuszai, a hindu elmélyedés és a görög esztétizmus, az erdők és tengerek borzongásait értelmező germánok és a szociális rendezkedés szentesítését kereső semiták.

Folyton új meg új fakadásokban hajt ki az emberi lélekben a gyökér, mely *Istent keres* és talál, hisz és imádkozik, áldoz és ünnepel. Vannak persze ennek a gyökérnek vadhajtásai és felületes burjánzásai, melyek ma buján kelnek és holnapután elszáradnak; és támadnak nemzedékek, melyek a maguk képére formálják isteneiket. Megalkották régen fából, kőből, keresték szimbolumát állatban és emberben; megalkotják ma vérből és hatalomból, gép- és gazdaságimádásból. Bálvány ez mind; képtelenek segíteni azokon, akiknek segítsége nélkül maguk sem állhatnak meg; agyaglábú óriások, omlásra szánva, és esésükben maguk alá temetik készítőiket. A haladás, szabadulás és szabadság, közösség és állandóság, egészség és áldozat csillaga csak az igaz élő Isten lehet, az abszolút érték- és erőszféra mindenható, bölcs és szent Istene, aki az embert a maga képére alkotta és nem engedi megnyugodni, hanem szünet nélkül űzi az önelégedetlenség, lelki szomjúság, szellemharcok és kenyérgondok zugóin és ár-apályain,

amíg nem vállalja mindenestül embervoltának leggyökeresebb logikus következményét és egyetlen igazi létfeladatát: *Werde, was du bist*; Isten képe van beléd vázlatozva; alakítsd ki, légy Krisztus-hordozó!

A mai embertől valahogy *távol került az Isten*, a mai ember távol került az Istentől. Nem tagadja ő az Istent; nem. De nem tudja, miként elfoqulatlan és egészséges érzésű korok, közvetlenül kihallani a vihar zúgásában és a lágý esti szellő suttoqásában, a természet fakadásában és hervadásában, a lelkiismeret örvényléseiben és az önodaadás heroizmusában. Ennek a nemzedéknek tehát különösképen meg kell becsülni azt az isteni gesztust, melyben Jézus Krisztus a végigvaló szeretet leleményességével és a mindenható hűség biztonságával közénk helyezte az isteni jelenlétnek zálogát és titkos valóságú szimbolumát, az Eucharisziát és ezzel módot adott Istent egészen közelnek és egyben végtelenül távolnak tudni, érzékelhető közelben, az ostya és kehely közelségében és ugyanakkor a színek alá rejtőző mérhetetlen távolban; távol és rejtve, hogy imádhassuk; közel, hogy élhessük és ünnepelhessük.

Az Irás boldognak mondja azt a népet, mely tud ünnepelni. A magyar, hála Istennek, tud még ünnepelni, régi daliás időknek pazarságával és délcegségével. Most megadatott neki az egész világ színe előtt a legméltóbb tárgyra fordítani ezt a jobb időkből maradt előkelő örökséget. Megteszi külsőségekben is, ami csonka szegénységétől telik; megtette és megteszi lelkiekben is, ami az imálandó nagy Szentségnek jár. Szabad azonban az ünnepi lelkületnek magasra izzó hevületében azt is meqlátni és megélni,

hogy itt a magyar géniusz számára új távlat és új hivatás nyílik. Kis nemzetek számára ma csakis ez az út áll nyitva, mint *új Csaba-útja*. Hatalmasabb és szerencsésebb népek lefoglalták az anyagi és hatalmi érvényesülés terét; nekünk maradt a negyedik dimenzió: a mélyebb lelkiség, az elszántabb eszménytisztetet és elvhűség Grál-szolgálatára. S Magyarország egyenest föl van híva erre a Grál-szolgálatra: töretlenül lobog fiaiban a régi vitézség lelke, és áldott földje erejének javát búzájába és borába leheli bele, abba, ami abban a páratlan megbecsülésben részesült, hogy az Eucharisziának lehet hordozója. Miért ne támadhatna itt a Grál-lovag, aki hivatva van gyógyítani a mai embernek folyton vérző sebét?

Most a magyar téreken harsog végig a Zsoltáros szava: „Tárljatok föl, hatalmas kapuk; tárljatok föl örök kapuk! Hadd vonuljon be a dicsőség királya! Ki a dicsőség Királya? A Seregek Ura, ő a dicsőség Királya!” Ez a Király nem azért látogat el hozzánk, hogy katonai szerződéseket kössön és nemzeti szét-húzásokat pecsételjen meg, hanem hogy békítsen, gyógyítsen és egyesítsen. Az eucharisziás Krisztus hozza azt, ami soha annyira nem kellett az emberiségnek, mint mai kultúrfázisában, mikor az emberi szolidaritás világútjai elkészültek, igényei az utolsó óra sürgetésével kopogtatnak, a szívek pedig távolabb vannak egymástól, mint valaha. Semmi sem való annyira ennek a széteső világnak, mint ráésmélni, ünneplésben és ünneplésen túl, tetteket termő komolysággal, hogy eszményeinek hegyén föl van emelve a nagy Jel, melyről Szent Ágostonnal hirdeti négyszáz millió katolikus: *Signum unitatis, vinculum caritatis*.

NEMZETNEVELŐK

10. Pázmány

A nevelés a közkeletű fölfogás szerint *az egyeseknek szól*, akkor is, ha „nevelő” intézményben sok növendéket fog egybe. Ebben a fölfogásban a nemzetnevelés csak az egyeseken keresztül valósul; a nemzet nevelődik, ha egyes fiai a megfelelő (ú. n. politikai) nevelésben részesülnek.

De lehet-e szó a nemzetnek mint nemzetnek neveléséről, azaz céltudatos tervszerű tevékenységről, mely közvetlenül a nemzeti közösséget akarja a gondolkodásnak, érzésnek, erő kifejtésnek magasabb szintjére emelni? Valamilyen tágabb értelemben a nemzeti közösséget a történelem bőséges tanúsága szerint neveli a földrajzi és etnológiai helyzete, biológiai adottságai és ezekből fakadó feladatai; neveli a történelmi sorsa, konstellációi, kultúrkinccsei; és nevelik természetesen a vezérei, nemcsak uralkodói és kormányzói, hanem mindazok, kiknek személye vagy szava kiemelkedik az átlagból. Látnivaló azonban, hogy ezek a tényezők mind nem céltudatos tevékenységgel nevelnek, hanem sajátos szociológiai törvényszerűséggel hatnak, a természeti tényezők módjára; sokszor növelnek, nem ritkán sorvasztanak. Itt az a kérdés, lehet-e határozott célkitűzéssel és célirányos tevékenységgel megnevelni egy nemzetet olyanformán, mint az egyént: irtani hibáit, pótolni hiányait, növelni és megszervezni tehetségeit, úgyhogy méltó

történelmi hivatást vívjon ki a nemzetek gyülekeztetésében, s földrajzi, történeti, korhelyzeti adottságai közepett becsülettel meg tudjon felelni ennek a hivatásának?

Sorskérdés ez kicsiny vagy meggyöngült nemzetek számára; nekünk magyaroknak sokkal inkább, mint legtöbb szomszédunknak. Nemzeti létünket történelmünk egész folyamán veszélyeztette egyfelől testvértelenségünk a Respublica Europaea-ban, másfelől határhelyzetünk Kelet és Nyugat között; az utolsó négy században hozzájárult a törökvesz okozta mérhetetlen vérveszteség — a történelem tanúsága szerint olyan csapás, melyet eddig egy nép sem tudott egészen kiheverni; ami pedig némileg pótolhatta volna, az egészséges asszimiláció, Nagy-Magyarország szét-darabolásával végzetesen megakadt. S ez a hármastörténelmi tragikum és vele a nemzet vérkeringésének százados akadozása azt eredményezte, hogy az új történelmi helyzeteknek és föladataknak általában csak avult, vagy erőltetett ütemben érlelt, nem eléggé törőlfakadt s ezért nem teherálló szociális fölkészültséget tudott nekivetni.

Amely nemzet fölött így meggyült a végzet, annak megváltás a Szentlélek szava: „*Deus fecit sanabiles nationes orbis terrarum*” (Sap. 1, 14). Az élő Istennek, az élet-teremtő és megváltó Szeretetnek ez a nemzetgyógyító hatalma természetesen sorompóba tudja szólítani mindazokat a tényezőket és erőket, melyeket a történelemkormányzó Gondviselés a nemzetek megsegítésére rendelt. De semmiesetre sem hagyja figyelmen kívül azt a tény, hogy egy nemzet szellem-

erkölcsi valóság is, képzékeny, haladásra és tökéletesedésre termett személyek közössége, melynek élete alakításában és következéskép sorsa alakulásában jelentős szerep van szánva az eszmélésnek, eszménytiszteletnek, a maga-megemberelésnek, tehát a nagy arányban erre irányuló tervszerű és tudatos segítő tevékenységnek, a nemzetnevelésnek is.

S csakugyan minden valamire való nemzetet megajándékozott a történelme *néhány jelessel*, kiknek egész életétosa történelmi arányokban és eredménnyel szolgálta azt, ami minden nemzeti erőnek titka és minden nemzeti nagylétnek záloga: az egészséges nemzeti öntudatot, egységes közszellemet és áldozatos nemzeti tetterőt; akik világosan meglátták, hogy a Ma követelményének és a Holnap reményének nemzetük csak úgy felel meg, ha megfelelő szellem-erkölcsi megújhódással szemébe néz a Ma földadatainak; férfiak, akik nemcsak egy-egy konkrét helyzetben tudták megszervezni a szellem-erkölcsi nemzetfölkelést, hanem hatalmas egyéniségükkel és maradandó alkotásokkal úgy belenőttek és beleszővődtek a nemzet életébe és élettartalmába, hogy nevük minden szólítására a nemzeti lét minden tájáról ezer hang feleli: „presente!”

Istennek külön kegye, hogy a mi tépett nemzetünk épen az utolsó három században, a történelmi Mánkat megszüelő korban, mikor a másfél századra kinyujtott Mohács véres betűkkel marta bele a magyar sorskönyvbe a „vértanú nemzet” nevét, négy nagy nemzetnevelőt adott, kiket a legszorosabb értelemben megillet ez a név: *Pázmányt*, közvetlen neveltjét *a költő Zrínyi Miklóst*, *Széchenyit* és *Prohász-*

kát. Első tekintetre négy külön világ; annyira más az egyéniségük, történeti helyzeti energiájuk, sorsuk. S mégis valami mélyebb, szinte misztikai rokonság szálai kötik össze. *Égy* szent gyökérnek, a Szent István-i tőnek fölséges négyes hajtása ez; s hogy mind annyira más, Istennek külön ajándéka. A nagy történelmi magyar főiskola ennek a négyes kollégiumnak egyik tagját sem nélkülözheti.

De bármennyire hívogató föladat volna épen ma nagy színopszisban e tétova nemzedék elé idézni ennek a négyes csillagzatnak minden nevelő bölcsességét és erejét, a mai alkalomra a sor-nyitó *Pázmányra* korlátoz. Hiszen a nagyokat kormányzó titokzatos törvény erejében ezen az évfordulón ő az, aki fölriad százados álmából, kikél sírjából, fejére teszi koronáját, vállára keríti királyi palástját és belép a jelenbe, s a sejtésnek és emlékezésnek áldott hajnalán megkeresi ennek a kornak gyermekeit. Megborzonganak belé; de lehetetlen nem eszmélniök, lelkiismeretvizsgálatot nem tartaniök; lehetetlen a magyar szellem e királyának újra föl nem esküdniök, és tisztult, mélyült elhatározással újból kíséretébe nem szegődniök.

Most el kell hallgatni lelkünkben minden pártos kicsinyességnek, el a mindent jobban tudni akaró fontoskodásnak és bírálgatásnak. Ma *Pázmányé* a szó: *ma az ő katedrája előtt ülünk*; ma az ő tanítványai vagyunk, nem kisebb odaadással, de nagyobb elfogódottsággal és föltekintéssel, mint a gráci filozófia- és teológia-professzornak voltak ifjú jezsuita leviták. Legalább ma meg kell látnunk tágranyílt, lényeglátó szemmel *Pázmányt*, a nemzetnevelőt.

A szó legszorosabb értelmében vett *nemzetnevelőt három nagy követelmény* megvalósulása teszi. Aki egy egész nemzetet akar a szellem-erkölcsi eszmélés és a maga-megemberelés magasabb szintjére emelni, annak mindenekelőtt a maga egyéniségében és életében ki kell fejeznie a nemzeti eszményt, mintegy a legjava nemzeti vágyak, rátermettségek és teljesülések mikrokozmoszának kell lennie. Azután kell rendelkeznie azzal a helyzeti energiával, mely átfogó emelő, nevelő erőnek történeti arányú folyósítására képesít. S végül élete művében testet kell ölteni egy nagyszabású nemzetnevelő akarásnak; mégpedig oly módon, hogy a következő nemzedékekhez is az élet erejével és közvetlenségével tudjon szólni.

1.

Pázmány a legjobb magyar értékek nagyszabású megtestesítője; valósággal *hungarus abbreviatus*. Ezzel eleget tesz minden nevelőség elengedhetetlen alapkövetelményének, melyet Willmann, az utolsó század legkiválóbb katolikus nevelés-teorétikusa így fogalmaz meg: „Wer unterrichten will, muss etwas können; wer erziehen will, muss etwas sein.” Itt a mester többszörösen biztonságával ki van mondva, hogy az igazi nevelés nem múltó föllángolások és átmeneti sikerek vására, hanem Isten teremtő és újjáteremtő tevékenységének alázatos utánzásakép állandóságot, létet, különb, magasabb létet, létnövelést jelent és a létközlés nagy törvénye alatt áll. Willmann itt a nevelést elkötelezi annak az abszolút értéknek, mely a keresztény bölcséletnek is alapjellege; a *philosophie d'être* mellé odaállítja a *pédagogie d'être-t*. Nagy titok, de

mély valóság: A teljesült lét a maga teljességét valami titokzatos törvényszerűséggel sugározza kifelé és árasztja lefelé, az alsóbb létfokokra; s viszont ezek az alsóbb rendek megint valami különös, ösztönös biztonságu gravitációval igazodnak a tökéletesség, a lét-teljesség napja felé. Ez a nevelésnek mint növelésnek a metafizikája, melyet megsejtett már Szent Irenaeus, mikor a megváltást is ennek a nagy törvénynek csillaga alá állítja: Krisztusban megvalósult az ember eszménye, és ez a tökéletes fő misztikai, de valóságos megfejeeléssel, *ἀνακεφαλαίωσις*-szal magához emeli és szenteli tagjait, a megváltottakat.

S csakugyan, egy nemzetet igazán nevelni, növelni, azaz a nemzeti öntudatnak és közszellemnek, az akarásnak és nemzeti tetterőnek magasabb szintjére emelni csak az lesz képes, aki maga ott áll, gígászi nagyságban és meggyökerezettségben, *az eszmény fokán*. S viszont, aki ott áll, aki szerencsés harmóniában és erőteljes alakítással, egyéniségében és élet-művében egyesíti egy nemzet legjobb kezdéseit és rátermettségeit, legnemesebb aspirációit és erőkifejtéseit, ellenállhatatlanul a maga értékeinek és erőinek hatókörébe vonja nemzetét. Egy nemzet élete állandó folyamat; egészségének értékmérője és föltétele azok a kiváló emberek, kiket multjának legnemesebb gyümölcszeként és jövőjének biztos magvaiként megtermett, akik képesek a regenerátor szerepét vinni meg-megakadó élet-ritmusának megújításában.

Ha tehát Pázmány igazán nemzetnevelő, akkor elsősorban magyarnak kell lennie a szónak legnemesebb és legteljesebb értelmében.

Ma már szinte közhely, hogy Pázmány föltétlen egyháziassága és dinasztiahűsége mellett *tisztacsengősű magyar*, minden hamis mellézköngye nélkül, aki hazája érdekeit és jövőjét, alkotmányát és önállóságát soha áruba nem bocsátotta, sőt szinte példátlan politikai világos-látással és önmérsékléssel a protestáns fejedelmű Erdélynek magyar történeti hivatását mindenestül fölismerte és összes következményeivel együtt vállalta. Hogy ez a meggyőződés belégyökerezett a köztudatba előző nemzedékek részleges elfogultságával szemben, arra ma minden magyarnak azt kell mondani: hála Istennek.

De útban van megint, hála Istennek, az a meglátás is, hogy Pázmány magyarságára nem vet árnyat katolikus *hittérítő és hitvitázó tevékenysége* sem; mint-ha t. i. ezzel csak mélyebbre verte volna, be a jelenig, azt az éket, mely a 16. század óta oly fájdalmasan két táborra, sőt akárhányszor szinte két nemzetre bontotta a magyart. Igen, széles e világon, a protestánsok között is terjedőben van egy új eligazodás a 16. századi hitszakadás tekintetében. Sokan látják, hogy mikor a szociális feszültség, az osztályharc és a pót-vallássá agítált jelenvilágiság végzetes új szakadékokat hasít bele a nemzetek testébe, akkor a régi keresztény sebnek össze kellene forrni, és egybe kellene gyűjteni a kereszténység erőit a gyilkos új kór leküzdésére. Fölsír itt is, ott is a legjobbakban az „Unam sanctam” vágya — ha késik is a folytatása: „et catholicam”.

S ennek a kínok éjtszakájából szakadozó hajnalnak bizonytalan fényénél dereng a sejtés: Aki mint Pázmány oly történeti arányokban térített, akinek annyira élettengelye volt az „Egy akol és egy pásztor”

krisztusi szava (lásd Ö. M. Magyar sorozat V 819), az voltaképpen a nemzeti egységet és erőt szolgálta. Pázmánynak lehetetlen volt nem mindenestül térítő *apostolnak* lenni, épen mert valójának minden rostjával magyar volt. Nála nyoma sincs annak az antagonizmusnak, melyet egy a dolog mellé fogó igyekezet annyiszor talált katolikum és magyarság között. Nála minden érték, akár a katolikusnak vagy papnak, akár az embernek vagy szerzetesnek rubrikájába írja a szokásos osztályozás, minden tett és akarás egy hatalmas egyéniségnek kohójában átizzik és megkapja a sajátos pázmányi veretet és zománcot; és ez a zománc színmagyar.

Sőt meg vagyok győződve, hogy lehetetlen olyan *kulcsot és vezérszempontot* találni, mely Pázmány egyéniségének és művének megértésére és méltatására csak megközelítőleg is annyira alkalmas volna, mint épen magyarsága. Meg kell tehát kísérelni legalább néhány vonással vázolni Pázmány karakterológiai alkatát, jóllehet a szakszerű részletkutatás hiánya óvást emel.

Az igazán termékeny nevelő jelleg minden jelentős emberben eredő: egy pszichofizikai és egy etikai összetevőnek egybecsengése. Pázmánynál *az embert*, értem azt, amit a karakterológia alapjellegnek, genotípusnak mond, nem olyan könnyű kihüvelyezni. Azok közül a nagyok közül való ő, akiknél az ember szinte fölöldődik a hivatásába. Levelei is (melyeknek mintaszerű kiadásáért nem lehetünk elég hálásak Hanuy Ferencnek), amilyen értékes színes képet adnak hihetetlenül sokirányú, óriási arányú tevékenységéről, sőt

szinte teljes korképpé tágulnak, olyan keveset beszélnek Pázmányról, a koturnus, palást, mitra nélkül járó emberről. Eleget mond, hogy az 1108 darabot tartalmazó egész gyűjteményben nincs egyetlen igazi magánlevél. Egyéb munkáiban is a belső ember majdnem azzal a diszkrécióval húzódik meg a tárgyszerűség függőnye mögött, mint az e tekintetben világpéldává lett Szent Tamásnál. A műveiből, az 1632-i kitűnő arcképből, kézírásából is csak szerencsés intuíciónak és elsőrendű szakiskolázottságnak sikerülne — nem tudom, milyen bő terméssel — kielemezni Pázmányt, az embert. Méltó és szükséges föladat, mely még Fraknóijára vár!

Azonban ugyancsak nem nehéz megállapítani, mint verődik ki épen a fórumon szereplő Pázmány markáns alakján *a tipikus magyar*. Nem hiába büszke ő a nemességére és ősi nemzetségére. Minden mozdulatán meglátszik, hogy magyar vér foly ereiben, magyar temperamentum hevíti szívét. Igen, a szívét. Mert nem igaz, hogy nála az érzésnek és képzeletnek nem jut különösebb szerep; és egyenest elrajzolás, hogy rideg ész- és tett-ember. Persze nincs megírva az a könyv, melynek címe volna: „*Pázmány humora*“. Pedig az a humor ott van a művén; fuvalma körülöleli az olvasóját, aranya fölcsillan még a „szeges“ írásoknak is minden szögletén, elénkbe mosolyog a Kalauz érveléseiből és szegélyezi a hittérítő, országirányító, diplomata útjait, egészen a megható végig: „Kérem Kegyelmedet, — írja 1637 március 11-én Pálffy Pál grófnak — Asszonyomnak ajánlja szolgálatomat, és kérje, hogy ökegyelme csináltassa meg nekem egy apotékában ezt az egynehány pilulát és küldje alá:

Recipe pillulas tres, pro sene 68 annorum, ut viginti annis junior fiat (recept: három pilula egy 68 éves öregember számára, hogy húsz évet fiatalodjék). Valamit kíván a patikáros, megfizetem" (Lev. II 756). És akinek volt szemtül-szemben találkozása a magyar géniusszal, nyomban ráismer itt a tipikus magyar humorra. Nincs abban semmi szentimentalizmus, semmi sandaság, semmi kifecamodottság; nem is a letörtség és kiábrándultság habvetése az, hanem csak e világ felé forduló arculata annak a keresztény jámborsággal megszentelt egészséges érzelmi életnek, mely az Imádságos könyvben és a Prédikációk elé tűzött megindító szellemi végrendeletben („Az én kegyelmes Uramhoz, a teljes Szentháromság egy bizony Istenhez alázatos ajánló irásom”) közvetlenül az anyanyelvén szól.

Törülmetszett magyar ez a humor azért is, mert köríti, ami Pázmány alapjellemben a legszembetűnőbb magyar vonás: valami sajátosságosan tősgyökeres, veleszületett, idővel egy hatalmas egyéniség arányaiba nőtt és ép ezért mindig természetszerű *önérzékenység*, mely megadja mindenkinek a magáét, de a maga jussát és a maga igazát nem hagyja, senkivel szemben, még nádorokkal és jezsuita generálisokkal, sőt császárokkal és pápákkal szemben sem, nemhogy holmi csepregi mesterekkel és Alvinczi Péterekkel szemben. Mondom, ez a temperamentum humort körít, édes belet kemény dióhéjban (egyik levelében két garázda betolakodó ellen oltalmat kér a pozsonyi főkapitánytól; ha nem kap, akkor „noha nem örömet művelem, de egyáltaljában kiveretem őket, cum modamine inculpatae tutelae" Lev. II 337); de igen mély-

ről jön és átfogja az egész embert. Ez az, ami Pázmánynál mindig elemi erővel ragad meg és fog le, mihelyt körébe lépünk. Itt egy talpig emberrel, derékszögben épült, kikezdetlen, nem féltreles férfiúval kerülünk szembe, aki úgy tudja odamondani a „Ne bántsd a magyart”-ját, hogy meg kell hallania, akinek szól, mert — Panaszí Pázmány Péter mondja.

Ez a pázmányi önérzetesség nem föllobbanó és ellobbanó szalmaláng, hanem szinte félelmes szívóssággal izzó tűz; fegyelem medrében jár, azonban lávafolyam. De éppen ez a *szívósság*, a pázmányi nagyság pszichofizikai tápláló ere, honnan került bele ebbe az izig-vérig magyar temperamentumba? Mert hogy nem merőben önnevelés eredménye, pillanatig sem lehet kétséges a karakterológus előtt. Előljárói a fiatal gráci tanárról ezt az információt küldik Rómába: „Est ingenii boni et iudicii, bene doctus, natura cholericus” (Fraknoi: Pázmány Péter 1886, p. 28). Helyt áll ebben a jellemzésben az epés temperamentumot jellemző szívósság; az epét azonban nem találom, legalább nem abban a kiadásban, mely a kolerikus típust adja.

Hanem igen eltünődöm azon, micsoda *célbiztos*, külső hatásokkal szemben önjellegébe zárkozó, belső irányító és alakító elvnek („entelechiának”) kellett annak lenni, mely a tizenhatéves korában idegenben szakadt, idegen környezetben nevelődő, idegen nyelveken tanuló, író és tanító ifjút és férfiút megőrizte oly tösgyökeresen magyarnak, jellegében, érzésében, nyelvében! És elnézem ezt az arcot, amint az 1632-i eredeti olajfestmény után készült Dörre Tivadar-féle rajzból ismeretes (ama kevesek közül való, melyeket nem lehet eleget nézni) és amint nézem, kopogtatnak,

először halkan, majd hangosan és követelően a Kretschmer-féle tipológia értékes útmutatói, és végül ámulva kérdem: Honnan került Pázmány alapjellemebe ez a ritka-szerencsés schizothym betét? Milyen tövön nőtt a megnyíltság és tárgyyszerűség mellett is ez az önmagához való hűség, következetesség, magabiztosság? Nem tudok a végére járni, a források gyérsége miatt talán lehetetlen is; és végre is ezzel a Kretschmer-i szóval veszek búcsút ettől a szemnyitó megállapítástól: Ezt a típust nem lehet parasztkon tanulmányozni; „Könige und Dichter sind gerade gut genug dazu.“ (Kretschmer: Körperbau u. Charakter, 12. Aufl. 1936, p. 133.)

Ha följebb emelkedünk és Pázmány alapjellemeit *a szellem-erkölcsi síkban* vizsgáljuk, ott is megtaláljuk a jellegzetesen magyar alkatot. Életrajzírók és méltatók ezt elégszer megmondották. Itt elég összefoglalni és igazságos elosztást tenni.

Legszembetűnőbb Pázmány alapjellemeinek ebben a rétegében az a *józanság és gyakorlatiasság*, mely nem lirizál és nem elméletieskedik, hanem tárgyyszerű érveléssel és logikus gondolatfejtéssel igyekszik meggyőzni ellenfeleit; világos helyzet- és föladat-fölismerés alapján, a magátólértődés határozottságával és áldozatosságával megfogja a dolog végét és nem tágit, míg dülőre nem vitte; így vág neki az igazi magyar paraszt is a maga nehéz munkájának.

Ez az átfogó, gyökérszerű józanság azonban — ezt egy kelendő balhiedelemmel szemben újra ki kell emelni — nem nyomja el Pázmánynál a szív kultúráját. Ettől a tévedéstől a Pázmány-elemzőket meg-

óvhatta volna az a tény, hogy szelleméleti jellemének egyik vezérmotívuma a *jámborság*; nemcsak hit, melyet ész alapoz meg és fegyelmezett akarat tart életben, nemcsak tetteket sürgető buzgóság, mely a ma talán már sokat is emlegetett baroklendülettel veti magát a „religio depopulata” képét mutató magyar térekre, hanem egyszerűen és egészen — jámborság, olyan közvetlen és mély, annyira igaz és természet-szerű, annyira átfogó és állandóan jelenlévő, hogy nehéz vele nem találkozni minden lépésnél annak, aki Pázmány kertjében jár; előkandikál mint friss csipkerózsa a „szeges” írások tüskéiből, élénk toppan az erdélyi fejedelmekhez írt diplomáciai levelekből, hatalmas folyamban zuhog végig az Imádságos könyvön és a Prédikációkon.

És valahányszor így szemtül-szembe kerülök vele, elfog a sejtelem, hogy íme, *itt* a török vandalizmustól tövestül kiirtott töretlen hitű, fakadó jámborságú, elsüllyedt és annyiszor visszasírt magyar középkornak hazajáró és hazasíró drága lelke; ez az európai méretű diplomata és országkormányzó, a veretlen vitázó és híres tudós ugyanazzal a kikezdetlen, „együgyű” jámborsággal vezet országgyűléseket és béketárgyalásokat, mellyel a szentkereszti anyóka járt a fehér barátok vecsernyéjére.

Ezen az áldott bázison emelkedik, amit Pázmány Isten kegyelmével maga épített önmagán, a genotípus magva körül elhelyezkedő *phaenotípus*, mint a mai jellemkutatás szereti mondani. Ezen a legfelső síkon megy végbe az az integráció, mely nélkül a leggazdagabb természet is csonka torony marad. Részben me-

gint olyan dolgokat kell emlékebe idéznem, melyek átmentek a köztudatba, vagy útban vannak oda.

Pázmány azt a *felső iskolát* járta, még pedig tulajdon nevelőinek tanúsága szerint föltűnő eredménnyel, amelyben akkor program és nagystílű valóság volt a katolikus restauráció szelleme. Jézus Társaságában kapcsolódott bele a bihari magyar ifjú abba az eszmekörbe, mely akkor történelmet csinált, mely jelentett európai színvonalat, világölelő látókört, világépítő jövőt. Itt kapta a földet soha lába alól nem vesztő gyakorlatias magyar ifjú azt a finom iskolázást, mely biztos lépéssel tud járni Aristoteles és Szent Tamás szédítően szubtilis elmelajtorjain és teljes otthonossággal mozog a Bellarminusok, Vasquezek, Lessiusok társaságában. De itt kapta azt az *aszkéta nevelést* is, melynek áldása végigkísérte élete útján, sértetlenül átvezette legmerészebb kanyargóin és legmagasabb hágóin is.

Főként ennek a meggyökerezett fegyelemnek kell a javára írni Pázmány jellemének azt a vonását, melynek kiemeléséért Szekfünek tartozik hálával a magyar történelem; értem azt a *mértékességet*, mely a magyaros temperamentumot mindig a józanság háttárai közé parancsolja, a saját eszméit, ízlését, rokon- és ellenszenvét mindig alá tudja rendelni a közjónak, célkitűzéseit és útjait mindig a valósághoz és reális elérhetőséghez szabja — a nagy magyar integrációnak egyik legszükségesebb eleme, amint gyászosan mutatja, közvetlen az ő kora után a Zrínyi Péterek, Wesselényiek köre. S egészen a szentignáci aszketikának lehet köszönni azt a fölséges kincset, hogy

adatott nekünk egy nagyszabású, dús sikerű diplomata, aki nem diplomatizált, nem színeskedett és nem hazudozott. Szinte lehetetlen itt elhessegetni Richelieu-nak és társainak szellemét, össze nem mérni őket Pázmánnyal, és azután megrendülve meg nem hódolni a diplomata Pázmányban a legnagyobb nagyság, a *jellemnagyság* előtt.

Monumentális arányokban bontakozik elénk Pázmány karakterológiai jelleme; és ennek a gazdag nagyságnak verete magyar. Ennek a tövig-magyar monumentalitásnak színe előtt ugyan mit nyom a latban, hogy ő is megfizette *embersége adóját*, hogy ő is kortársa volt a korának!?

Gondolok itt nem is elsősorban a „szeges“ írásoknak nekünk sokszor nagyon is szúrós hangjára és fordulataira, hanem főként olyan dolgokra, mint a Schock körmöci bányagróf megtérítésére II. Ferdinándnak tett javaslatok (Lev. II 95). Az efféléket eszemágában sincs menteni, nemhogy ajánlani. De kérdem, lehet-e egy nemzetnek causa exemplaris-a, legjobb tehetségeinek szólítója és talpraállítója, lesz-e igazában mondanivalója késő korok számára annak, aki nem tudta igazi nevén szólítani a maga korát, mert nem hordozta keblében a lelkét? Csak aki bele tudott gyökerezni a maga korába, csak aki egész ember volt, csak az tudja láthatatlan gyökérszálakkal megtalálni más korokban is a maga talaját, csak az tudja sugároztatni azt az elevenerőt, melynek indítására a késő kor fia képesül megtenni a maga korában, amit mintaképe tett a saját idejében. Légüres térben, az absztrakciók retortáiban homunculus-ok

keletkeznek; a nemzetnek azonban férfiakra van szüksége.

2.

Akinek nevelő hivatása szűk körre szorítkozik, annak a magátólértődő nevelő akaraton kívül elég valakinek, jelentős embernek lenni. Aki azonban nemzetnevelő hivatást hordoz, annak nemzeti arányokban kell valaminek lenni, annak történelmi nagyságnak kell lenni. A nemzetnevelés törvénye a *magaslatok* törvénye. Az örök hozzáférhetetlenségbe nyúló csúcscok körül gyűlnek és örvénylenek azok a titkos feszülések, melyekből villámok cikáznak ki, dörgések, viharok és felhőszakadások törnek elő — érthetetlenség, rettenet, fönnakadás a lapályok népének; de itt fakad életük forrása.

Csak az lehet nemzetnevelő, akiben a jelenbe teljesül, gyűlik és feszül a nemzet multjának minden kincse és jövőjének legjobb reménye, aki személyiségében, élete művében és sorsában megtestesíti, tisztultabb és koncentráltabb kiadásban, a nemzet sorsát. Csak az lehet nemzetnevelő, akiben magukra ismernek jobb fiai, akiben fölismerik nemcsak azt, amik, hanem azt is, amik még lehetnek; akiben meglátják, a géniusz merész vonásaival megírva, a maguk legrejtettebb ambícióit, legmélyebb rátermettségét, és valahányszor olvassák ezt a bűvös írást, szemtül-szembe kerülnek a maguk legnemesebb akarásával, és szárnya nő minden nagyra termettségüknek. Titokzatos erőhatás ez; mágikusnak mondja a profán értelmező; a történelmi elhivatottság karizmájának nevezzük mi. S talán elsősorban ennek hiánya okozza,

hogy oly kevesen vannak a nemzetnevelők — etsi decem milia paedagogorum habeatis, sed non multos patres! (1 Cor. 4, 15.)

Hogy Pázmány közülük való, nem kérdés. Elég volt megpendíteni a kritériumot, és nyomban elénk döbben a nagy valóság. Sőt a kritériumot jórészt róla olvastam le; könnyű tehát visszavetíteni rá.

A magyar történetírás minden árnyalata már régóta *történelmünk legnagyobbjai közé* sorozza Pázmányt; sőt megállapítja, hogy a maga idejében ő ült a magyar történelem szövőszékénél; ő csinálta akkor a magyar történelmet: Pázmány Péter és kora. Ez az az emberöltő, melynek határa a mi háromszázéves évfordulónk: 1608—1637. Ebben az emberöltőben a magyar történelem szálai az ő kezében futnak össze. Nádor és király, kamara és országgyűlés, törökök és erdélyi fejedelmek, magyar püspökök, káptalanok és római bíborosok, egyházmegyei papság és szerzetesek, papi szukkreszcencia és népgondozás, béketárgyalások és hadi mozgolódások, végvárok és szemináriumok, főurak lelki ügyei és jobbágyok meg polgárok ügyes-bajos dolgai, kálomista prédikátorok serénykedései és katolikus hívek lelki elhagyatottsága — mindezt átfogja a gondja és gondoskodása, le egészen utolsó cselédjéig és háztartásának legkisebb tételéig. És — ez a nagyság csalhatatlan jegye — mindezt győzi. Teljesítményeinek arányain megtántorodik a krónikás, beleszédül a szemlélő; és ő rendíthetetlen magátólértődéssel tud mindenkinek mindene lenni, *currus et auriga in Israel.*

Egy világot hordozni, erre csak atlaszi vállak

képesek; hatalmas teljesítmény csak hatalmas tehetségtől telik. Úgy gondolom, meddő vita: *zseni volt-e Pázmány*, és a zsenialitásnak nagyjából közkeletű kritériuma, a szellemi eredetiség milyen mértékben volt meg benne? Ha merőben elméleti eredetiségről volna szó, nyilván Pázmány maga emelne óvást, hogy őt valaki ezzel a mértékkel mérje. Szeges írásaiban ismételten kifejezett külön érdemének és ajánlóleveleinek tekinti, hogy nem a maga kitalálásaival jön, hanem a régi „becsületes” tudományt szólaltatja. S bizonyos dilettáns tájékozatlanság van abban a reményben, hogy Pázmány filozófiája vagy teológiája címén az ő koronájába valami külön fényben csillogó új gyémántot lehetne tűzni.

Pázmány szellemi nagysága és eredetisége nem ezen a területen van. Ő rendelkezik korának *tudományával* oly arányokban és olyan önállósággal, mint senki ebben a hazában és kevesen kora egyetemes szellemi arénáján. S ez sokat mond. Ne felejtjük, Bellarminus, Suarez, Vasquez, Petavius korában vagyunk! Ez a hatalmas erudíció volt egyik oka annak a lenyűgöző, szinte lehengerlő felsőbbbségnek, mely a hitviták porondján egy-kettőre verhetetlen bajnokká avatta. Némely támadásával szemben, például a zsolnai országgyűlés határozataira írt cáfolatával, később nagyobb arányban a Kalauzzal szemben ellenfelei teljességgel tehetetlenek voltak; nem értek fel hozzá; egyszerűen nem győzték vele szemben tudománnyal.

Tudománnyal? Volt azokban az írásokban még valami, amit iskolákban, könyvekből nem lehet megtanulni, ami nélkül valaki lehet könyvíró, de írásá-

val nem fog történelmet csinálni, szellemet mozgósítani. Értem azt a tősgyökeres *alakító erőt*, mely az eltanult anyagot mindannyiszor a fakadás közvetlenségével tudja formálni és eleveníteni, úgyhogy épen kapóra jön a mindenkori helyzetnek és szükségletnek. Az Itt és Most fölötti felsőbbes uralom ez. Nevezük akár zsenialitásnak, akár egyszerűen tehetségnek, bizonyos, hogy nélküle nincs igazi alkotás semmiféle szociális területen, legkevésbé a kormányzásban és nevelésben. S épen ez jellemzi Pázmányt egészen kivételes mértékben. Ez sugárzik ki stílusának (a latinak is) a görög falanxra emlékeztető tömör mozgékonyaságából és zömök plaszticitásából. Ez szól abból a mértékességből, mely írásban és tettben egyaránt mindig a célhoz szabja az utakat és a tényleg elérhetőhöz igazítja a célokat. Nem lehet eléggé csodálni, mennyire nem ragadja el sem tudománya, sem írói tehetsége, sem felsőbbes emberkezelő művészete; mindig ő maga tüzi ki a helyzetek és föladatok mérteke szerint az irányt és határt.

Ezzel összefügg egy másik vonás; az igazi nagyságból sohasem hiányzik, az álnagyságban pedig soha sincs meg: a *tanulékonyság*. A nagy Pázmány, korának egyik legtanultabb és legokosabb embere, hazájában mindenesetre az első, tud tanulni és akar tanulni, könyvekből és helyzetekből, mozgalmaktól és emberektől. Otromba személyeskedésekkel szemben a nagyok monumentális egyszerűségével kijelenti: „Én a tanítvány nevét mindig szerettem” (Ö. M. magyar sor. V 485); mint jó pap holtig akar tanulni. S ez a tanulékonyság, végelemzésben a szellemi plaszticitás legbiztosabb jele, állandó munkatársa és hű

kísérője nemcsak az írónak, aki a Pázmáneum rektora útján folyton színvonalon marad a könyvújdonságokban, hanem a kormányzó és diplomata Pázmánynak is, aki tud átképződni egy Bethlen Gáborral szemben, s tud gyorsan és alaposan tanulni híres római küldetésében.

Ez a nagyarányú tanulékonyság már maga nevelő erő. Hisz állandóan a megélés erejével és az egyéniség nyomatékával árasztja épp azt a lelki magatartást, mely a nevelődésnek, az önmagunk fölé való növekvésnek kiindulása és rúgója. Aki tud tanulni, a nagyoknak nagy odaadásával, már ezáltal tanulóvá teszi nemzetét is. Persze tanít és nevel Pázmány, megint történeti arányokban, azzal is, amit a közkeletű pedagógia a *példa* erejének mond. Pázmány példaadásának sajátossága és aktualitása, hogy hatalmas tudása, tehetsége, munkabírása, tevékenysége maradék nélkül feloldódik hivatásában. Önző ambíciója nincs; épp ezért éngörcsök nélkül, érzékenykedések nélkül, bár nem érzéketlenül, kivált a hivatásának gáncsot vető kisebbitésekkel szemben, elfáradva, meg-meggörnyedve, de el nem csüggedve és el nem kedvetlenedve, folyton új leleményességgel, új nekifeszüléssel és buzgósággal járja rendeltetése fáradságos útjait, mint aki küldve van és nem tud és nem akar mást, mint teljesíteni küldőjének megbízását. Igen, Istennek küldöttje és megbízottja ő a magyar történelemnek egy válságos szakában, és a Gondviselés külön kegyének pecsétje ragyog homlokán; az elküldöttségnek azt a pecsétjét értem, melynek neve — *siker*.

Profán szemlélet azt mondaná, Pázmány pályája

jó csillag alatt állott. Ami nagy tanítványának, a költő Zrínyinek csak híres jelmondatában jutott, a sors bona, őreá bőven ontotta kegyeit. Karriért futott, sikereket ért, mint kevés magyar. Ez azonban a dolognak csak egyik, külső, csakugyan profán oldala. Nem akarnék itt belemenni a karakterológiának abba a ködös, de jelentős fejezetébe, melynek címe: „Jellem és sors.” Azt azonban gondolom, hogy épp azoktól a nagyoktól, kiknek mint Pázmánynak, egyik formai vonása a mértékesség és ritka valóságérzék, a valóság követelményeinek szinte ösztönös biztosságú földolgozása, azoktól a gondviselő Isten ritkán tagadja meg a siker aranykoronáját. S Pázmánynak megadta, nyilván azért is, hogy nagy tanítómesterének még a pályáján is leolvashassa a magyar az egyik legszükségesebb *leckéjét*: az ázsiai álmatagság, valóság-kerülgetés, a festett egekbe kancsalító álmodozás hatalmas ellenszerét.

Talán azt is akarta Isten, hogy a pázmányi életműnek sikerek koszorúzta magaslatairól jövő fuvalmak tovaüzzék azt a magatükröző, öntehetetlenségében tetszelgő és megáporodó raffinált *pesszimizmust*, mely azzal mentegetődzik, hogy „ki magyar tájon nagy sorsra vágyik, rokkanva ér el az éjtszakáig” (Ady: Ö. V. 18. lap). Van a magyar nagyságban tragikum, van; ott csorog a vére Zrínyi sebén, Széchenyi sorsán. Pázmánynál (éppúgy mint Prohászkanál) a kemény természetfölötti életkeret az ú. n. szerencse nélkül is gondoskodott volna arról, hogy pályájuk ki ne szakadjon abból a felső világból, ahol nincsenek sorstragédiák, hanem csak húsvét-készítő nagypén-tekek.

3.

Pázmány személyisége és életműve messze kinőtt nemcsak megkezdett életkeretéből (értem szerzetét), hanem a maga korából is, és belenőtt a történelembe. Ama kevesek közül való ő, kiknek élete és műve egy gyökeret, egy évgyűrűt jelent a magyarság életfáján. Egyénisége és teljesítménye fölszívódott a nemzet életfolyamába és szinte *biológiai örökségként*, mint „Erbmasse“ áramlik tovább, nemzedékről nemzedékre. Valamikép Pázmány vére foly ma is minden igazi magyarnak ereiben.

De elfér-e ez a történelmi nagyság a nemzetnevelő kategóriájában? Találó-e itt ez az értékjelző? Hisz akkor minden nagyunkat nemzetnevelőnek kell mondaní! S ez a következtetés mond is valamit.

Mikor nemzetnevelésről és nemzetnevelőkről van szó, nem szabad az iskolamesteres pedagógia vonalzójával mérni. Van nevelés, mely gondosan részletezett előírások, technizált fogások és kiesztergályozott maximák orsóin pörög. És van *nevelés a szónak* magasabb, szinte *metafizikai értelmében*: a legfelső érték- és erőregiókból áradó hatás, mely mint Nap a kikeletet, teljesedésre hívja a teremtő és megváltó Istentől a lélekbe vetett értékcsirákat, és szárnyra segíti a megfogant akarásokat — sicut aquila provocans pullos ad volandum (Deut. 32, 11). Ebben az értelemben természetesen nemzetnevelő a nemzetnek minden nagyja; sőt minden magyar, aki a maga helyén becsületes, hűséges odaadással teljesíti a hivatását, mint jobb időkben az a német ujonc, aki hazaküldött első levelében úgy írta alá magát: Hans Müller, Dragoner mit Leib und Seele. Aki a nemzet

létérdekeit átfogó történeti hivatást teljesít a maga idejében és a maga helyén, aki a maga napján becsületesen elvégezte a maga történelmi napszámát, egész egyéniségének és minden tehetésének latbavetésével, az kiváló fokban nemzetnevelő. S hogy Pázmány ebben a sorban az elsők között van, a mondottak után nem kell külön részletezni.

De ebben a munkában is szükség van *vezérkarra*. Itt is kellene, akik elsőrendű szakemberei, nem, remeklő mesterei annak, amit Aranyszájú Szent János a legnehezebb művészetnek mond. S nem is nehéz megmondani, mik a kellekei ennek a nemzetnevelő szakkiválóságnak. Ehhez kell mindenesetre határozott nemzetnevelő akarás és ettől az akarástól sugalmazott nagyarányú tevékenység. S kell, hogy aki ezen a fokon akar nemzetnevelő hivatást teljesíteni, valamiképp történetileg folytonosítsa, a következő nemzedékek számára is jelenítse magát. Minden más nevelő törekvésének arra kell irányulnia, hogy fölöslegessé tegye magát; a nemzetnevelőnek azonban arról kell gondoskodnia, hogy állandóan szükségessé tegye magát. Más nevelő hivatása véget ér növendékének nagykorúsodásával; a nemzetnevelő munkája minden új nemzedékkel újra kezdődik, és mert szociális és történeti eszménynek szól, neveltjét voltaképen sohasem nagykorúsíthatja.

Ha Pázmányt ebből a szemszögből nézzük, azt találjuk, hogy nemzetnevelő munkája *három* hatalmas *folyamában* hömpölygött tova és áradt ki a nemzeti életnek mindama mozzanataira, melyek a megnevelésnek egyáltalán kiindulása lehetnek.

Legmélyebbre nyúlt Pázmánynak az *apostolnak és lelkipásztornak nevelő munkája*. Ő világosan meglátta, micsoda szellem-erkölcsi vészt jelentett a török hódoltság, az állandó katonajárás, a folytonos politikai huzakodás és versengés, a hitszakadás. Mikor elindította katolikus hitének védelmét, az újító tanítások cáfolását, az elszakadottak térítését, és ennek a munkának szolgálatába állította hatalmas elméjét, szavát, tollát, hódító egyéniségét, akkor kiváltkép nemzetnevelő munkát végzett. Ebből a szempontból egész tevékenysége „Isteni igazságra vezérlő kalauz” volt. Aki teljes nyomatékka, egy nagy egyéniség latbavetésével, a megélés sodró erejével, a valóság szikrázó színeiben *igazságra* hív és segít sokakat, az elvégezte a nevelés legszükségesebb, alapvető munkáját. Az igazság tesz szabaddá, egész emberré; a föltétlen igazság-tisztelet minden jellemnek alapja, a nemzeti jellemnek is.

Pázmány azonban ezzel nem érte be. Vállalta ő azt a szorosabb értelemben vett nevelő munkát is, mely az erkölcsi akadékok elhárítását, a nemesebb erők fölszabadítását és megerősítését, az életfölfogásnak és életalakításnak keresztény színvonalra való emelését célozza. E téren a legtöbbet tett ígérvetésével, természetesen írásban is, leveleiben, vitairataiban, főként prédikációiban, melyek egymagukban is bőséges forrást szolgáltatnának ehhez a közkeletű értelemben vett témához: „*Pázmány pedagógiája*.” (Kitűnő segédforrás volnának itt a Pázmáneum rektorához írt levelek.)

Ennek a pedagógiának persze nem volna szabad főnnakadni bizonyos korizű mozzanatokon, melyek-

nek a pázmányi zománc még külön csillámot ad; amilyen pl., hogy egy meglépett kispapot minden teketória nélkül befog téglát és meszet hordani az akkor épülő nagyszombati szemináriumhoz; egy másikat meg napokra kenyéren és vizen böjtöltet a pozsonyi börtönben. Külön kellene értékelni az efféle adalékokat: Hmira pázmáneumi rektort utasítja, legyen nagy értéssel és tűréssel a magyar kispapok iránt: „Ne ab ungaris alumnis eam mansuetudinem desideret, quam in slavís experitur. Asperioris naturae sunt ungarí, sed sensim cicurantur et evadunt in meliores — Ne kívánja magyar kispapoktól azt a szelídséget, melyet a tótokban lát. A magyar fiúk szilajabb vérűek, de lassanként szelídülnek és javulnak” (Lev. II 488). Egy-egy ilyen forgács a nagy mester gyalupadjáról többet mond, mint hosszú pedagógiai értekezések, főként annak, aki megszokta a részben is az egészet látni.

De bármint vagyunk ezzel a „rendszeres” pedagógiával, Pázmány *didaktikája* számára — megint külön hálás föladat — nem szabad figyelmen kívül hagyni a szeges írásokat, természetesen elsősorban a Kalauzt, továbbá a gráci korból való latin Aristoteles- és Szent Tamás-magyarázatokat. De megint bizonyos, hogy a lelkek megnevelésére legalább épannyit tett az ugyancsak tanárkorából való Kempis-fordítása és Imádságos könyve. Milyen mélyítő, emelő, elevenítő hatások áradtak és áradnak mindmáig ebből a háromból: *Kempis, Imádságoskönyv, Prédikációk*, micsoda nemzetnevelő munkát végez itt Pázmány immár három századja, annak csak a szívekbe látó Isten a megmondhatója.

S végül, ezen a vonalon nemzetnevelő lett Pázmány *mint író*, messze túl a maga táborán. A szó via regia-ján tudott odaférközni minden eszmélő magyarhoz, és marad hatalmas tanító, amíg a Duna-Tisza közén magyar szó hangzik.

Nyelvében él a nemzet. Micsoda szenvedelmességgel kell megkapaszkodnia ebbe az életébe annak a nemzetnek, melynek más életlehetőségei annyira meg vannak nyirbálva! Életet ad nemzetének, aki megadja, illetőleg visszaadja a nyelvét. Nemzeti jellegét biztosítja és mélyíti a magyarnak, saját jobb énjének élő kultuszára eszmélteti, aki megtanítja igazán magyarul szólni. Léte gyökeréhez, megújódása forrásához vezet, aki megszólaltatja nyelv-szellemének elsüllyedt harangjait. Új kaput nyit továbbfejlődése, gazdagodása, megerősödése számára, aki a nemzeti génusznak ebből az összetényéből új hangokat, új fordulatokat, a kifejezésnek, színezésnek, gondolatalakításnak új lehetőségeit hozza elő.

Igy lett Pázmány *a magyar nyelv művészi alakítása útján nemzetmentő és nemzetnevelő* oly módon, mint eddig senki ebben a hazában. Akinek volt személyes találkozása Pázmány nyelvével és stílusával, annak itt nem kell sokat magyarázni és bizonyítani. Azokban a magyar gravitással, gémberedettség nélküli deliséggel lépő mondatokban, azokban az izmos könnyedséggel és férfias méltósággal mozgó fordulatokban, azokban az ős-zamatos, a mondanivaló kerekeit oly daliásan kitöltő szólásokban föltámad és megújodik a magyar világ új, felsőbb kiadásban, „ahol tisztább a patak és zengőbbek a dalok”, ahol kívülrekedt minden, ami roskatag, rothadt és otromba,

és szent találkozóra gyűl minden magyar érték és szépség, ahová menekülni lehet a kietlen valóságból, és ahonnan új hittel, új önérettel és alkotókedvvel lehet visszatérni ebbe a nyűgös-bajos valóságba.

S hogy Pázmány *nemcsak* nagy író, hanem minden szava és mondata mögött egy nagy egyéniség és áldott élet áll, hogy nála az írás is egy átfogóbb, szentebb, mert apostoli és papi hivatásnak egyik s csakis egyik szerve, ez a tény a Corpus Pázmányianum-nak megadja azt a — nem tudok más találó nevet — konszekrációt és vele együtt azt a szinte karizmás hatóerőt, melynek annyira híjával vannak a csak-írók, a mindenáron-írók, a magukat-írók és a bérért-írók — papíroskorok papírvirágai.

De ha így Pázmány írásaiban fölséges virágzásba borul és önmaga fölé pattan és feszül is a magyar géniusz, ez a *Corpus Pázmányianum* sem tartalmában, sem művészi alakításában nem annyira egyetemes és elemi, hogy egymagában is lehetne a nemzetnevelésnek mintegy kizárólagos vezérkönyve, mint volt Homeros a görögöknek, és lett Dante az olaszoknak, Goethe a németeknek. Nem kizárólag az író Pázmány, hanem az egész Pázmány, egész művében és egyéniségében lett „paedagogus Hungariae“.

Legtermészetesebben persze azzal a művével, melynek kifejezetten nemzetnevelő célzata van. Itt megint tudott dolgokra kell utalnom. A bécsi Pázmáneum és főként a Pázmány-egyetem ma is, háromszáz év után hangosan hirdetik azt az alkotó akaratot és gondoskodást, mellyel Pázmány intézményesen is akart biztosítani nemzetének — mindenekelőtt nevelőket. Meg-

lepő, milyen világosan meglátta ő, hogy a magyarnak minden jobblétre-fordulása és megsegítése egy, a nemzetnevelő hivatás számára megfelelően *kiképzett vezető rétegen* fordul. Mikor térítő tevékenysége teljes tudatossággal a főurakra veti magát, mikor első szabad érseki jövedelméből Nagyszombatban nemesi konviktust állít, és mindjárt utána a Pázmáneum nevén színvonalas papnevelőt teremt, majd Nagyszombatban egyházmegyei szemináriumot, s már jóval előbb állandóan szemmel kíséri a kiválóbb tehetségű ifjakat, kiket a Collegium Germanico-Hungaricumba küld, és fejedelmi alapítványokkal erre egyre több lehetőséget teremt, mikor állandóan számontartja a kiváló egyházi és világi embereket, és a megüresedő jelentős állásokba fáradhatatlan személyes utánjárással a legértékesebbeket igyekszik bejuttatni, akkor nagyszabású, céltudatos, megszervezett nemzetnevelő tevékenységet fejt ki; elitet nevel, nemzetnevelőkről gondoskodik, abban a helyes meglátásban, hogy a konkrét nemzet-megnevelésnek ez az egyetlen eredményes útja.

Lehetetlen nem mélységes megilletődéssel nézni a kormányzó és egyháznagy Pázmányt, amint magyar gazdára valló érzéssel és tetterővel biztosítja visszaharcolt érseki javadalmainak megfelelő jövedelmezőségét, és azután úri *takarékoskodással*, a lappangó fukarságnak legkisebb árnyéka nélkül élére rakja a tallérokat, forintokat, aranyakat, és amint megtelik egy-egy kazetta, abból a ládikából valami ígésző bűbájossággal elougrik egy szeminárium, egy iskola, egy kollégium, egy új alapítvány — egy egyetem. Iskolát, iskolát! Minden visszaszerzett és közvetlen

rendeltetésének át nem adható egyházi javadalom ügyében az érvelésének és könyörgésének ez a reifrénje.

Mindezek az alkotások, valamint Pázmány egész nevelő tevékenysége egy a nemzet történelmi megmentésének és életlehetőségének biztosítására irányuló hatalmas politikai és kormányzati tevékenység keretébe van állítva. Pázmányt a nagy magyar nemzetnevelők közé kellene soroznunk akkor is, ha csak áldozatrakész és szerencsés iskolaalapító lett volna. De a magyar történelem tragikus fordulásai közepett, kivált a mohácsi vész után, külön a szívébe gyökereztek a nemzetnek azok, akik düledező házafalának nekitámasztották hatalmas vállukat, akik nem átalítottak alap és sarkoszlop és körkoszorú lenni a nemzeti lét számára. A legátfogóbb nemzetnevelő rátermettséghez hozzátartozik ez a honalapító és honföntartó tevékenység is: férfiak, kik önvérükkel mentették és táplálták nemzetük életét.

Ezek a férfiak, köztük talán első helyen Pázmány, biztosították maguknak, nem is egy címen azt az állandóságot és *folytonosságot* is, azt a minden új nemzedékben való új megjelenést, mely nélkül a legértékesebb és legtevékenyebb nagyok sem tölthetnek be ma már közvetlen nemzetnevelő hivatást. *Pázmány él.* Él az a Pázmány, aki kormányzati, ország- és egyháznagyi tevékenységével, apostoli, lelkipásztori, írói működésével, alapításaival, történeti hivatásával nemzetnevelő lett; él és így közvetlenül nevelője a Mának, ennek a mi nemzedékünknek is.

Él intézményeiben, melyek hirdetik nevét és

szellemére vannak elkötelezve. Él írásaiban, melyekben maga emelt önmagának méltó emléket — a „discretio spirituum” megfogyatkozásával a szoboremelő utókor úgysem válogatja meg, kinek emel és minőt — s igazán élő szobor és elevenítő szellem lett mindazok számára, akik tudnak még olvasni ebben az író-görcsös korban. Jó észbevenni, hogy Pázmány beszédeit ma is, háromszáz év múlva, gyöngítetlen hatással el lehet prédikálni, amit nem lehet megtenni a híres Bossuet-k, Bourdalou-k híres beszédeivel; a Kalauz legtöbb érvét ma is meg lehet ismételni, és az Imádságoskönyv ma is a legjobb magyar imádságoskönyv.

Él a nemzet történelmi tudatában mint legnagyobbjainak egyike, akire kegyelettel, lelkiismeretvizsgálattal, tettét fogadó emelkedéssel tekint föl e nemzetnek minden nem-fattyú fia. S ezért él az ünneplő emlékezésben is, mely külsőségességek középett és tűnékenység dacára mégis csak megidézi és megszólaltatja szellemét, és amire még ma is nagy szükség van, lassan megtisztítja alakját minden százados reáarakódástól, amely éppen nem mindig patina, és hovatovább beleünnepli a köztudatba az igazi Pázmányt.

És él — *ha megéled* a lelkekben. Csak akkor támad föl közvetlen plasztikus elevenerejében nemzetnevelő hatása, ha a pázmányi szellemre hangolt lelkeket ér, és azokat megtermékenyíti a pázmányi életstíltra. Ezek lesznek a Pázmány kerekasztalának lovagjai, akik hü szolgálattal gondoskodnak, hogy ünnepléseken és emlékezéseken túl nemzetnevelő ereje ki ne aludjék ott, ahol alkotó szelleme állandó műhelyt emelt saját géniuszának, értem intézményeit;

akik nem nyugosznak, míg írásai (a Pázmány-egyetem hittudományi karának eléggé meg nem hálálható fáradságos munkája után) végre megfelelő úton-módon a nemzetnek, elsősorban az ifjúságnak közkinccse nem lesznek; akik Pázmány eszményein, hatalmas apostoli és nemzetvezető egyéniségén nevelt szellemi plaszticitással nekiállnak megtenni — természetesen pro modulo suo — azt, amit Pázmány tenne, ha ma újra köztünk élne.

Mert ne áltassuk magunkat. Új hódoltságban vagyunk, mely a történeti konstelláció következtében súlyosabb és nehezebben likvidálható, mint volt a török hódoltság. E mellett új történelmi kort nyitó gazdasági, társadalmi, politikai, szellemi forduló van készülöben, mely minket a legkedvezőtlenebb fázisban ér. Szakadékba jutottunk, és csak *a mélységek éneke* maradt számunkra. Mi már tudjuk, vagy legalább kezdjük sejteni, hogy csak legjobb multunk nevelhet bennünket jobb jövőre. Mi keressük, kell keresnünk, az élni akarók szenvedelmességével, az ősök közt a hősokeket, a nagyokat, akik egyéniségükben, életükben, művükben kifejezik azokat a magyar erőket és vonásokat, melyek minket a Ma végzetes nagy föladataira képesítenek. És fölsír lelkünkben a mi De profundis-unk refrénje: Ah, hol vagy István király; és fájdalmas litániánk végigszólítja nagyjainkat. Ma megáll itt: Ah, hol vagy Pázmány Péter!

Rég megenyhültek azok a viharos feszültségek, melyek háromszáz év előtt kavarták az Alvincziek, Magyarik, Balásfi Tamások, Sámbarok lelkét és nem egyszer sistergő isten-nyilává tették Pázmány tollát.

Elporladt még a csontjuk is a törökverő és Buda-vívó vitézeknek, Thököly és Bethlen hajduinak, Wesselényi társainak. De gyöngítetlenül feszülnek a szociális, politikai, szellemi ellentétek; borús és hajnaltalan a történelmi ege ennek a hazának; és magyarnak lenni ma csak úgy, mint háromszáz év előtt, nem boldog birtoklás, hanem föladat; és az volna a nagy Isten nagy kegyelme, ha új Pázmányt támasztana. De elesettségünkben eléggé föl nem becsülhető kincsünk, hogy *van* Pázmány Péterünk. A görögöknél az a meggyőződés járta, hogy aki egyszer látta Pheidias Zeusát, nem lehet többé egészen boldogtalan. Mi láttuk az Ursten Pázmány Péterét!

11. Prohászka

1937 április 2.: Turul és kereszt

Két külön világ. Ma köztünk jár a kísértés szembeállítani, sőt harcba keverni őket. Pedig együvé valók — amint ennek a kornak eléje állt a nagy Prohászka, és korszakos szimbolumban eléjerajzolja a címere.

Prohászka címere? Igen, neki is volt! Mikor Fehérvár püspöke lett, ősi szokás szerint neki is kellett választani.

A *címer* régi dal régi dicsőségről, keresztesvitézokről, lovagi hagyományokról. A címer világgá beszéli, ami belülvaló érték; lángjegyekkel az égre írja, ami egy hosszú nemzedéksor lelkében és vérében felgyülemlett mint nemesi kiválóság és örökség, és ami a „noblesse oblige” meg nem írott törvénye értelmében kötelesség és föladat. Ki volt Prohászka és mi lett nekünk, minek látta ő a hivatását és elköte-

lezettségét velünk szemben, ihletett invencióval megmondja a címere (valószínűleg nem az ő elgondolása): a turul, amint keresztel a csőrében, kiterjesztett szárnyakkal végigrepül a hármass halom országán; és alatta a jelmondat, mely már az ő lelkéből lelkezett: Dum spiro, spero — remélek, utolsó lehelletemig remélek!

A turul, a magyar sas, a magyar sors és hivatás szimbóluma, Emese súlyos álmának nemtője — egy sejtelmes, igézetes éjtszakán megjelent ő egy nagy eszményeket álmódó, ábrándos gyermekifjúnak is, a cseh-német katonatiszt és a nyitrai német polgárlány fiának; és amit ettől a látomástól fogant ez a magasságokba nyújtózó ifjú lélek, az mi más volt, mint a magyarságba, sorsába, történetébe, népébe, földjébe minden rostjával kitéphetetlenül belégyökeröző szent magyarrá-válás! Senkiből, sem előtte, sem utána, úgy föl nem sírt a magyar tragikum, senkiből oly tisztán és gazdagon föl nem tört a szegény magyar népnek megbecsülése, szeretése, tettel beszélő megsegítése. Hogy előre üdvözölte a munkás gazdanépet, hogy türelemmel, értéssel, utolsó fillérét is odaadó testvériséggel szóbaállt az ügyefogyottsággal, hogy két emberöltő előtt hallatlan bátorsággal, lángeszének és lánglelkének félelmes készletével, szót emelt mindenféle hatalmassággal szemben az elesett, elhagyott, szegény magyar nép érdekében, egészen a háborús híres földreform-javaslatig, kell-e mindezt emlegetni és részletezni?

Carlyle azt mondja: Nem lehet az emberiséget eleget emlékeztetni arra, hogy élt közepette egy Sokrates nevű ember. Igen, nem lehet a magyart eleget emlé-

keztetni arra, hogy *volt egy Prohászka nevű püspöke*, idegen vérből, mégis lelke által vér az ő véreből, akinek áldott vízióban megnyílt a magyar sors és a magyar föladat és a magyar föld, és aki megnyitotta a mi szemünket is, úgyhogy történeti fordulóinkat, nagyjainkat, tájainkat másképp tudjuk látni, mint előbb; jelenünkbe visszaidézte a tanító, sugalmazó multat és előre megidézte a sejtelmes, parancsoló jövőt; püspökségének húsz éve alatt hozzászoktatott, hogy bajainknak és örömeinknek, kérdéseinknek és öröldéseinknek, a szörnyű háborúnak és a szörnyűbb békének és utána gyámoltalan akarásainknak, félelmeinknek és reményeinknek ő legyen a formálója és értelmezője, harsonája és lobogója.

De csak azért tudott elesettségünk keltegetője, nemzeti akarásaink prófétája lenni, mert mélyebb és átfogóbb sugalmazásokkal jött közénk. A magyar sas *keresztet* hozott csőrében. Ez a kereszt az ő szájában az apostolnak lángszava volt — eleinte a pusztában kiáltónak szava. Hísz akkor hangzott föl, mikor még a levegőben volt, amit elneveztek a kereszténység csödjének, mikor a 19. századi tudomány elintéztnek hirdette világnézetét, a technikai jólét és jólakottság fitymálta aszkézisét és erkölcsét, a kor kapuját döngető marxista tömegek gúnyolták másvilágiságát, és hegyibe itt minálunk a ki nem hevert jozefinista fölvilágosodottság álmosította és közömbösítette természetfölöttiségét.

Prohászka szájában a kereszt életnek, *diadalmas életnek lett igéje*, ébresztő és támogató, ültető és ápoló; lángpallossá lett, ítélet és lelkiismeret, tilalomfa és útmutató. Új Szent Gellértként járta ő a magyar

téreket, és új bizás, új nekiemberelés, új hit fakadt a nyomán. Az ősi magyar turul itt új csodát ért meg azzal, hogy újra eljegyezte magát a szent kereszttel.

Kevés történeti arányú *találkozása volt a magyar géniusznak a mélységes kereszténységgel*. Szent István és László, Nagy Lajos, Pázmány, Prohászka — úgy gondolom, ezek az állomásai. S a prohászka találkozónak ez volt a nagy jelentősége és hivatása: Neki az ősi keresztény igazságot és törvényt le kellett fordítani ennek a kornak nyelvére, hogy fiai újra megsejtsék örök időszerűségét; s viszont ezt a kort és nagy kérdőjeleit értelmeznie kellett az örök igazság színe előtt. Mindkettő egymagában elég történeti hivatásnak. De neki még volt egy sajátos ellenállhatatlan küldetése: Neki kellett magyarul megszólaltatni, az élet és művészet nagy nyelvén, ami annyira hiányzik a magyar léleknek és ami nélkül mégsem lehet el: a keresztény metafizikumot és misztikumot.

S itt fakad forrása annak a harmadik értéknek, amit a prohászka címer és a prohászka géniusz nekünk jelent és mond: a fogyhatatlan szent *remény*, mely csak az utolsó lehelettel együtt száll el. Dum spiro, spero! Itt megnyílik Prohászka legmélyebb énjének egy titkos zuga. A rideg heraldikai sablonból itt felénk száll egy messzi fuvalom, és megcsap egy féltve őrzött, alázattal vértezett lelkületnek szaszafrazs illata — hogy az ő kedvenc szavát használjam. Igaz, úgy sem tudta volna elrejtteni. Leolvastuk volna a művéről. Lehet-e győzni másképp azt a hivatást, melyre ő vállalkozott: lelket verni egy lélektelen korbá, hitet, természetfölöttséget, krisztuskövetést ültetni egy kiaszott liberalizmusba, lelkiismeretre,

tetre serkenteni egy jóllakott tunya nemzedéket? S Prohászka reménye jól megalapozottnak bizonyult. Az őszbeborult férfi megérte, amiért az ifjú elindult: a katolikum reneszánszát a magyar téreken. A tények harsogták feléje, ha ő maga alázattal hallgatott: *quorum pars magna fui*, — az oroszlánrész ebben az övé volt!

Dehát, gondolhatná valaki, a remény a kereszténynek természetszerű levegője és világa, a *Te Deum* kicsengése: *In te Domine speravi, non confundar in aeternum. De van-e sodra ennek a reménynek és van-e ígérete akkor is, ha egy nemzet sírja nyílik? Nem lengi-e körül egyedül a kuruc elégia, a Te Deummal egybecsengő motívumával: Ha minden elmarad, Isten el nem marad?*

Biztos, hogy Prohászka itt sem vállalt közösséget a reménytelenek szomorú vert hadával. Mi láttuk fejedelmi alakját a huszas évek nemzeti megmozdulásainak élén, mikor kilépett apostoli köreiből és vállalta a fórum áldozatát. Mélységes megilletődéssel láttuk, hogy életét nem tartotta becsesebbnek önmagánál, mikor arról volt szó, hogy a magyar téreken hirdesse annak evangéliumát, aki föltámadás és élet... Nem volt akkoriban valamirevaló szószék és terem, hallgatóság és alkalom, ahol a húsvét ezüstharsonájának ez a töretlen hangja biztatást, reményt, kiábrándultsággal nem takarózó építeni-akarást ne hirdetett volna; és ezt a lelket sugározta tekintete, gesztusa, alakja, járása, akcentusa. Ő mint új Ábrahám *remény ellenére hitt a reményben*, eligazodást és jövőt sugárzott elesettségekbe és összevisszasá-

gunkba, világosság és meleg tudott lenni egy hűlő világban, égő csipkebokor a kietlenségben.

Égő csipkebokor — ez a látomás mélyebb mélységekre utal; oda, ahol Prohászka egyetlensége és mindig korszerű, *időt álló magyar hivatása* forrásoz, annak a nemzedéknek is, mely őt már nem látta és nem hallotta.

Elnézem ezt a címet. Ez volna tehát Prohászka: a turul, amint keresztrel a csőrében kiterjeszti szárnyait a hármass halom országára fölé és odaharsogja ennek a gyorsan vérmes reményre hevülő és éppoly gyorsan lohadó népnek: én remélek, utolsó lehelletemig, a kereszt erejében remélek tebenned; te is remélj velem! Ez volna *az egész Prohászka*? És amint nézem tovább, kérdve, merengve ezt a címet, lassan varázsos távolba tér, bűvös metamorfózisba öltözik és csodás új víziókat idéz elém.

A turul — a folklórlista, úgy lehet, itt száraz tárgyisággal totemista vonatkozásokra utal. De, kérdem én, ott is mit akar egy népnek, törzsnek ez a titokzatos eljegyzése a madárral? Prohászka címerének rembrandti tónusain keresztülvillan a Szentírás első lapja: Isten lelke lebegett a vizek fölött, mint melengető, keltegető anyamadár; az a Lélek, mely egyszer galamb képében megjelent a Jordán vize fölött. És ennek az ősi szent Anyamadárnak fiókája könyörült meg a hármass halom országán és népén. És valósággá lett a régi legenda: a nap tüzeiben elhamvadó és hamvaiból újraéledő csodamadár, a géniusz, aki önmagát hamvasztja el istenszeretésének apostoli tüzeiben, lángjaiból új életre kel és levetve, ami emberi volt benne,

immár időfölötti nagyságban és tisztaságban ott ragyog népe fölött mint csillaga és géniusza, és mint a mennyei sas, szárnyaira veszi fiait, s fejedelmi repülésével hasonló szárnyalásra hívja és biztatja.

Most, ebben a kegyeletes órában ne álljunk ellene hívásának. Lelkünk tágra kiterjeszti szárnyait, s a hálás emlékezés és szent fogadás fuvalmán, elszáll a három halomnak és négy folyónak most oly csendes térségei fölött, messze el, hozzá, haza.

1935 április 2.: Hazavárás

Akkor ment el. Most nyolc éve. Ami belőle a földé volt, ott nyugszik a székesfehérvári Szentháromság-temető szerény kriptájában (lelke a Szentháromság ölében) és várja új pihenőjét a búrtelepi új templomban. És ennek a templomnak kupolája meszszebbre és hangosabban hirdeti majd, mint a Szentháromság-temető rejtőző kriptája, hogy hol porlad annak teste, akinek tüzes lelke pihenőt nem ismert, amíg köztünk járt. És akiket majd Fehérvár mellett visz a vonat, — olyanokra gondolok, kik mindenüvé magukkal viszik koruknak, nemzetüknek, magyar téreken vitézkedő Egyházuknak gondjait — azok majd meglátják a kupolát és úgy lesznek vele, mint 1914 augusztusában a lauenburgi legények, kiket a Sachsenwaldon keresztül vitt a katonavonat, ahol a nagy kancellár, az öskorból a 19. századba átfelgett germán óriás alussza nyugtalan álmát. Amikor elhaladt a vonat Friedrichsruhe mellett, az egyszerű emberekből — ki tudná megmondani, milyen titkos érintésre — kitört a történelmi helyzet segélykiáltása: Bismarck, stah up, wir bruuke dik!

Kelj föl, Prohászka, szükségünk van rád!

Ó, de szüksége volna kicsinyességünknek a te apostoli nagylelkűségedre; vakoskodásunknak de kellene a te sastekinteted, pislákoló buzgóságunknak, tétova akaródzásunknak a te sodró lelkeséged, csüggettségünknek a te töretlen bizásod és biztatásod, rogyadozó hitünknek a te Krisztus-jelenítő életed, dadogásunknak a te szavad harsonája...!

És ha csakugyan eljönne?

Ha egy hús áprilisi éjtszakán a föltámadásnak egy előreküldött angyala megsuhintaná a temetőt és megrázkódnék a primitív kriptá, és süppedt lépcsőjén kilépne nagy lakója...! És a váró hűség éles szeme megpillantaná őt, amint nyüttes gallérjában fejedelmi alakja föltűnik az Árok-utca fordulójában: meglepődött tekintete végigsiklik a letarolt Tabánon; aztán át az Erzsébet-hídon; egy mély sóhajtással el az Egyetemi-templom mellett; egy különös találkozás önmagával a Károlyi-kertben...

És azután egyszerre ott állna előttünk; előttem és előtted, szemtül-szemben:

„Hívtatok, itt vagyok! De voltam én itt köztetek hosszú negyven esztendőn át, és adtam nektek, amit nekem adott az Úristen. Adtam csorduló mértékkel, pazarul, megállás nélkül; nem néztem, hogy mindannyiszor veleadom földi életidőm egy darabját. Nem tartottam életemet becsesebbnek magamnál, mikor arról volt szó, hogy bizonyosságot tegyek Isten kegyelmének evangéliumáról. És ti megbecsültétek-e a kegyelemhullásnak ezt a szakát, a tempus acceptabile-t? Akkor merítettetek-e két kézzel, kitárt lélekkel a krisztusi forrásból, mely oly bőven buzgott

ebből a foglalatból? És azóta hogyan sáfárkodtatok azzal, amit sokszor nélkülöttek, sőt talán ellenetek belétek varázsolt a Lélek énáltalam? Volt-e bennetek hűség, végig való hűség az iránt a Lélek iránt, mely foghatóbban járt köztetek, mint más nemzedék közepett?”

Ne, ne tovább!

Hanem szálljunk magunkba, testvéreim. Készüljünk a találkozóra.

12. A piarista iskola szelleme

Van egy ünnepünk, mely a liturgiai könyvekben ezt a nevet viseli: patrocinium Sancti Josephi. Patrocinium annyi, mint patrono-cinium; és a patronus: védő, pártfogó, atya. Kalazanci Szent József, a piarista iskoláknak védője, pártfogója, atyja.

1. *Védőnk.* Rászorulunk mi, rászorul a mi iskolánk Kalazancius védelmére. Nem támadják ugyan erőszakos, rabló barbárok, mint amilyenek a 9. és 10. században földúlták a nagy kolostorokat és híres iskoláikat. De fölvonulóban van egy láthatatlan támadás, mely kikezdi a gimnáziumot egyáltalán; támadja az egyenlőség nevében mint a módos, kiváltságos osztály iskoláját, és támadja a gyakorlatiasság nevében, mint amely nem nevel az életre, hanem elavult és elévült ismeretekkel kínozza növendékeit. És fölületes felnöttek, talán szülők is és gyerekes gyerekek, tapsolnak.

Pedig nem tudják, mit tapsolnak meg. Csak ha valósággá válnék, amit ők is elősegítenek, csak akkor kelne sejtelmük arról, hogy mit vesztek: hogy mit jelent a föld Nap és égbolt nélkül, mit az éjtszaka

csillag nélkül, az év tavasz és virág nélkül, az élet eszmények nélkül. Akkor tudnák meg, mit jelent a mesében, hogy a kis királyfinak az angyal elfelejtette a bölcsőjében veleadni a könny és a mosoly tehetségét, s miért lett boldogtalan földönfutó Peter Schlemihl, mikor könnyelműen jó pénzért eladta az árnyékát az ördögnek.

A mi iskolánk *az eszmények kultuszát*, a latin-görög művelődésnek és az evangélium eszményeinek harmónikus egybeszővődését írta zászlajára és abban a meggyőződésben él, hogy ebben van ereje és üdvössége. Ennek a palládiumának védelmében mozgósítja és megszervezi minden erejét. De tisztában van vele, hogy földi csaták sorsa az égben dől el, s a láthatatlan ellenséggel szemben kicsorbul minden fegyver, kivéve Szent Mihály kardját, a mennyeilég megszentelt, természetfölöttiséggel megkeresztelt igazság kardját.

És megjelenik nekünk harcainkban Makkabeus Júdás víziója (2 Makk. 15, 14. kk.): Egy ősz aggasztván, körülvéve csodálatos tekintéllyel és dicsőséggel és átnyujt egy aranyos kardot: „Vedd ezt a kardot, Isten ajándékát, vele majd megvered népednek ellenségeit.” Ez az aranyos kard Kalazanci Szent József hagyatéka, a piarista iskola szelleme: komoly, férfias evangéliumi szeretet, mely nem ismer osztály- és rangkülönbségeket; egészséges realizmus, mely teljes lélekkel vallja az ideálokat, de számol az élet és ember adottságaival; nemes konzervativizmus, mely azonban nyitva marad az életnek és „hű a haladékony időhöz”; bensőség és odaadó munka, mely nem vásárra és nem kirakatba dolgozik, hanem nagy igény-

telenségben és lelkiismeretességben a szolidaritásnak és értéknek építi műveit. Ez a mi aranyos kardunk, birtokában megküzdünk a régi latin iskola új ellenégeivel.

2. *Pártfogónk.* Nagy visszhangja van ennek a szónak ma, mikor a „pártfogás”, „protekción” varázsigéje villanyozza és bővíti az elhelyezkedés vagy jobb elhelyezkedés után loholó embereket. S mi tagadás benne, tartunk mi már ott, hogy Kalazancius szelleme az *ideiglenes boldogulás* útjain is hű segítséssel végigkíséri azokat, kiket iskolájának védőszárnyai alól kibocsát. „Bonum operari ad omnes, maxime ad domesticos fidei — jót tenni mindenkivel, elsősorban azonban azokkal, kik bajtársaink a hitben”, ez a szentpáli szó (Gal. 6, 10) a gyakorlati kalazanciusi szellemnek is jelszava; és ebben az értelemben ez a szellem pártfogó, protegáló génusz. De ez nem az a protekción, mely kinnrekedteket bőszt és lázít, bekerülteket demoralizál és enervál, hanem a pártfogásnak etikailag egyedül jogosult módja: tanúságot tenni az igazságról és érvényesülésre segíteni az értéket.

De Kalazanci Szent József pártfogása messzebbre terjed.

Nemcsak a csaták sorsa, hanem a földi pályák és boldogulások sorsa is az égben dől el. Elöttünk nem kétséges, amit a Zsoltáros mond (126. zsolt.): Ha az Úr nem építi a házat, hasztalan verejtékeznék rajta kőművesek, és ha az Úr nem őrzi a várost, hiába virrasztanak őrei. Nekünk minden lépten-nyomon, most az ifjúság sikamlós ösvényein, később a hivatási élet és kenyérharc köves-göcsörtös utain szükségünk van

arra a láthatatlan kézre, mely bizton és híven elvezet az atyai házhoz. S itt megint megjelenik Makkabeus Júdás imént idézett látomásának aggastyánja, és megint megszólal egy hang: „Ez az, aki szereti a testvéreket és a népet, aki sokat imádkozik az egész népért, és a szent városért.” Kalazanci Szent József az a szent aggastyán, aki szereti iskoláit és munkáit, és aki sokat imádkozik ifjú népéért és élemedett előmunkásaiért. Van, aki pártunkat fogja mennyekben!

S ez a mi biztatásunk nehézségeink közepett és reményünk éjszakánkban. Jaj az olyan intézménynek, melynek nincs szentje; s jó annak az intézménynek, melyre szent kéz és szent szív árasztja Krisztusban diadalmas földi életének hősi példáját és menynei megdicsőültségének imádságos áldásait. S külön áldás a mi számunkra, hogy olyan a mi pártfogónk, aki tulajdon átélésből ismeri bajainkat, aki együtt sir bánatunkkal és együtt örül örömünkkel. Valóban nem olyan a mi főpapunk, aki ne tudna szánakozni nyomorúságunkon, hanem csont a mi csontunkból, vér a mi vérünkől — egyszerűval:

3. *Atyánk.* A mi ügyünkben védőnek és pártfogónak sem válna be, ha nem volna atyánk. A mi eszményünk annyira sajátos érték, fája olyan finom gyökérszálakkal ereszkedik bele a klasszikus, nemzeti és egyházi művelődés talajába, hogy védelmént nem lehet rábízni sem condottieri-kre, kik bérért harcolnak, sem kóborlovagokra, kik kalandokat keresnek. Ez a pártfogói tiszt olyan kényes, hogy azt nem lehet sport vagy hiúság motívumaira alapítani.

Ide atyaiság kell: a vérség közvetlensége, a lélekből-lelkezetttség bensősége, az életfakasztás fele-

lőssége. Kell itt *atya*, aki kész élni-halni a mi nevelési eszményünkért, mely az ő szülöttje. Atya, aki törőlmetszett türelemmel és impulzivitással, halkán és hangosan, szelíden és nyomatékkal tudja ezt az eszményt vonásról-vonásra belegyökereztetni fiaiba. Atya, aki anyai gyöngédséggel és áldozatossággal tudja dajkálni és dúcolni gyermekeit. Atya, aki bízó és biztató magátólértődéssel viseli gyermekeinek minden gyarlóságát és gyámoltalanságát; hisz tisztában van vele, hogy a kész jellem és érett lelkület az ő nevelő tevékenységének nem kezdete hanem vége, nem föltétele hanem koronája. Atya, aki nem veszi le fiairól kezét akkor sem, miután nagykorúsította őket, hanem épen az atyának sajátos éleslátásával látja meg és az atyának szent elfogultságával és szívósságával képviseli és védi fiainak értékeit és érdekeit . . .

Korunk sok tiszteletreméltó törekvésnek tanúja az iskola ügyében. Mind hálás és tanulékony lélekkel vesszük. De aki nem az elméletnek virágos rétjein andalog, hanem az életnek bogas-bütykös erdőjében dolgozik keserves napszámban, ennek a sok elméletnek és javaslatnak színe előtt nem tudja elutasítani Szent Pál megállapítását: „Ha tízezer tanítótok volna is Krisztusban, de atyátok nincsen sok” (1 Kor. 4, 15). Nos, Kalazanci Szent József ama kevesek közül való, akik az atyaságnak Istentől megpecsételt gloriolájával járnak előttünk.

A történelem megállapíthatja róla, hogy nem volt elsőrendű gondolkodó, nem volt kitűnő szervező, nem volt híres tudós; de aziránt nem hágy kétséget, — és ennek megható tanúsága ott van Rómában a San

Pantaleone-ban, abban a drága szobában, hol utolsó éveit töltötte, és élő tanúsága ott van szerzetében — hogy igazi atyja volt munkatársainak és tanítványainak. Atyjuk volt meleg szívével, mellyel még kilencven éves korában is magához engedte a gyermekeket; atyjuk volt felelős nagy gondjával, mellyel üdvösségükért aggódott és imádkozott éjjel-nappal; atyjuk volt áldozatosságával, mellyel tudott érettük koplalni, megalázkodni és alacsony munkákat végezni; és — „ki gyermekét szerette, gondját sír el nem temette”; atyjuk volt és maradt akkor is, mikor itthagya őket; reá hagyta atyai szellemét fiaira, szerzetére, és meg nem szűnik Istennél közbenjárni iskoláiért...

A világ fiai közt szokás-mondás, hogy valaki „jól” vagy nem „nem jól” „választotta meg atyját”. S meg lehet érteni, hogy serdülő fiak álma az erős, okos, előkelő, befolyásos atya. Mi jól választottuk meg atyánkat! Most csak az van hátra, hogy méltó fiaknak is bizonyuljunk. Kalazanci Szent Józsefnek, védőnknek, pártfogónknak, atyánknak ünnepén imádságos, fogadalmas lélekkel meg kell hallanunk a Szentlélek szavát: „Tettel és szóval, készséges türelemmel tiszteljed atyádat, és meg ne vesd őt erőd teljességében, hogy áldása szálljon reád és áldása mindvégig megmaradjon! Mert az atya áldása szilárdítja meg a gyermekek házáat.” (Sir. 3, 9—15.)

MAGYAR ÜNNEPLÉS

13. Magyar karácsony 1938-ban

„Lelkemben visszazálok a multba, mondja Prohászka egy joggal ünnepeelt elmélkedésében (Ö. M. 6, 81), és szemlélem ennek az én szülőföldemnek határait, mikor az *első karácsonyest* ereszkedett a világra. Ez a nagy Duna úgy folyt akkor is, mint most; a Garam völgyének mocsarai az alkony elhaló világosságát tükröztették; a márianosztrai csúcsos hegyek, a Pilis, a Duna trachitszegélye részvétlenül merültek el a homályban; a Lázkereszt sziklája alatt zsongott a hullám, de keresztet még nem látott a csúcán; vadludak gágogó csataélei vonultak el fölötte; a római legionárius megitta lovát és nyugalomra készült; túl a Dunán kigyúltak a barbár táborok tüzei. Mily világ! És most a bazilika nagyharangja zúg, és elnémitja a Garam hídján robogó gyorsvonat zörgését; a lakóházakban kigyúlnak a karácsonyfák illatos gyertyái; városok és faluk életébe bele van szöve annak az első karácsonynak áldása... Ezt mind a betlehemi gyermek tette; elváltotta a világot.”

Igen, a karácsony Jézus Krisztus születése és a világ újjászületése. Ma sokan ezt nem értik. Nekik a karácsony mindössze karácsonyfa-gyújtás és gyermekek öröme, érdekes népszokások és énekek ideje, vagy gyermekkori emlék, régmúlt idők hazajáró mo-

solya és megható legenda. *Nekünk* azonban a *karácsony* az, aminek köbe vésethető rövidséggel mondja Szent Pál: „Mikor érkezett az idők teljessége, elküldötte Isten a Fiát” (Gal. 4, 4). Isten az ő mondhatatlan irgalmában megkönyörült a kínoknak, vergődéseknek, igazságtalanságoknak, szeretetlenségeknek ezen a világan; és mikor a mindenség mélységes hallgatásba merült, és az éjtszaka fele útján tartott, akkor hangzott el az örök halmok felől az ő mindenható Igéje, „és az Ige testté lön és miközöttünk lakozott”.

És ennek az emberlátogató, könyörületes Istennek külön irgalma, hogy *gyermeknek jött*. A gyermek remény és jövő, biztatás és ifjodás. Egy hindu közmondás szerint: valahányszor gyermek születik a világra, mindannyiszor Isten bizonyoságot tesz, hogy nem esett kétségbe az emberiség jövője felől. Ime, Isten úgy bízik az emberiség jövőjében, hogy egy szülött Fiát adta nekünk gyermeknek. Tehát a betlehemi gyermek körül nincs keresnivalója a duzzogó lemondásnak, fanyalgásnak, kétségnek! Karácsony a téli napforduló idejére esik, s köd és felhő borítja égét. De éjtszakája telve van *termékeny sejtelmekkel*. Régi néphit szerint napfordulókör az idő megáll és a múlt jelenné válik: elötünnek rég leomlott városok és templomok, megszólalnak elsüllyedt harangok; az akkor született gyermek, az igazi Sonntagskind belelát a jövőbe; fehér galamb száll el fölötte, és ahol megtelepszik, ott csodálatos élet fakad. Az advent prófétája ezt így mondja: „Gyermek születik nekünk és fiú adatik nekünk, és neve leszen csodálatos tanácsadó, erős Isten, örökkévalóság Atyja” (9, 6); „íme a Szűz méhében fogan és fiút szül, és neve leszen Emmánuel, azaz Isten velünk” (7, 14).

Itt elővakodik és nekibátorodik minden Isten-áhitó jámborság, a félenkség és esetlenség is *szent pajzánságba* mer öltözni — tősgyökeres népszokásokban; hisz Isten nem viharban és égszakadásban jő hozzája, hanem gyermekarccal mosolyog reá. Nincs az a megkérgesedett szív és meghasonlott lélek, melyre a kegyelemnek legalább egy sugara ne esnék ennek a gyermeknek szeméből, mikor még ez a rohanó, tülekedő, kavargó világ is megállítja üzemeit, ünneplőbe öltözteti lelkét és megilletődéssel hallja a Kisded hallgatóg ajkáról: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradoztok és terhelve vagytok, és én megenyhítlek titeket.”

S ez a karácsony magja és gyökere, édes, nagy titka: Isten *Emmánuelünk* lett; a karácsonyban a maga személyes egységének ölébe vette föl a világot és elválhatatlan szívügyévé tette az embersorsot. A betlehemi barlangban szent öröm honol. De a barlang szájából látomások nyílnak: Ez a kiseded jel lesz, kítűzve az idők hegyére (Iz. 2), látható minden nép és minden nemzedék számára; és ennek a jelnek ellentmondanak majd. Ez a gyermek férfiúvá serdül és tanítást ad, kemény és gerinces tanítást; és mégis jóhírnek, evangéliumnak vallja majd az igazságra szomjas ember. Szervezetet állít bele a világba, jól-lehet nem a világból, melynek merész és mégis biztató neve lesz: Isten országa. És az ő neve Jézus lesz, azaz megmentő; tehát édes csengésébe beleharsog az SOS segélykiáltása.

S kitűnik, hogy a karácsony, hogy Jézus Krisztus a nagy időválasztó: kétfelé osztja a történelmi időt és benne az embereket, népeket és országokat: Krisztus

előtt és Krisztus után. Olyan, mint a *limes*, az a bástyaöv, mellyel a rómaiak az északi népek felé megerősítették birodalmuk határát. Ezen a bástyaövön innen volt a rend, béke, jogbiztonság, kultúra; túl a barbárság. Hasonlíthatatlanul inkább limes lett Jézus Krisztus születése. Ami Krisztuson innen van, ott hangzik az evangélium, virul az élet reménye és felelőssége s ragyog az éjféλι nap, mely út, igazság és élet. Túlnan pedig égnek a barbár szenvedelmek tüzei, a hatalom, vér, földhözragadtság vészes kísértései, és halványulnak, egyre halványulnak az igazság, szentség, önfegyelem, építő szeretet csillagai.

De nem halványul *Betlehem csillaga*, és fénye beragyog minden embert, ki e világra jó (Ján. 1, 9), minden tájat és minden népet. Sugara olyan, mint a napsugár: minden szín benne van fehérségében, de ahová esik, mindenütt sajátos külön törése és tükrözése van. S így immár kilencszáz éve az egyetemes nagy karácsonyban évről-évre kigyullad a magyar karácsony áldott világossága is.

Magyar karácsony, melynek karácsonyfáját adja a Tatra és a Hargita; karácsony, melynek éjféλι miséjét beharangozza az esztergomi bazilika és a lőcsei templom, Temesvár és Kassa dómja; karácsonyest, melynek gyertyái kigyulladnak az Alföld tanyáin és a Kárpátok pásztorkunyhóiban; karácsonyi szép szokások, melyekbe beleszövődik a Dunántúl temperamentuma és a bányatelepések ősi kultúrája; karácsonyi ének, melyben harmóniába fonódik magyar és tót, német és vend akcentus; karácsonyi hangulat, melynek színeit adja ennek a Kárpátok övezte magyar kertnek minden tája; karácsonyi lélek, mely a vidékek, törzsek, nyelvek, temperamentumok sokféle-

sége mellett is mélységesen egy: egy az ezeréves sorsközösség ezer vívódásában és diadalában, célkitűzésében és gondjában; egy elsősorban a *családfőnek egységében*.

Hisz ennek a nemzetnek gyermekei immár kilencszáz esztendeje évről-évre annak a karácsonyfának tövébe gyűlnek, melyet *Szent István* állított az ő házanépének. Megsejtette ő a tulajdon magyar tragikumának kínos víziójában, ami a századok folyamán valósággá vált: ebben a kilencszáz évben több volt itt a szomorú mint vig karácsony. Kún és tatár, török és labanc idők — egy-egy megmaradt szerény harang akkor is búgta, hogy „békesség”; de nem volt béke, hanem végeláthatatlan harc és elnyomás; és egyébként is legtöbbször szegény volt az a karácsony, nagyon szegény, és hangulatát megülte a magyar sor, a testvértelenség gondja.

A karácsony *nem az utca ünnepe*. Sokkal inkább mint minden más ünnep a templomba kívánczik éjféli misére és a családba szentestére. Akik az otthontól távol hányódnak a világban, ezen az estén legalább egy szál gyertya fénysugarán, vagy egy fenyőgally illathullámán haza fordulnak; és akiknek reményük van, nem sajnálnak leleményt és áldozatot, hogy hazaérkezésük *karácsony este* legyen. És a családfő megolvassa övéit, szívére öleli a megérkezetteket, megsóhajtja és atyai gondjával számontartja a távollevőket. Hányszor kellett *Szent Istvánnak* megkönynyeznie azokat a fiait, akiket évtizedeken, sőt évszázadokon keresztül évről-évre hiába várt haza a szentestére! És micsoda vigasztalás és szent öröm lett neki és nekünk ebben az ő nagy évében, hogy 1938

karácsony estére megjött, hosszú, fájdalmas évek után megjött egymillió hű gyermeke. A nagy Ūristen iránti mondhatatlan hálával öleli keblére őket, akik annyi év után megint együtt űlik vele a szentestét; és hatalmas karja, imádságos gondja hazavárja, minden karácsonyra újra várja a még kint hányódókat.

De nem felejtí ő és népe a karácsony örömében sem, hogy a karácsony szent valósága a nagy időválasztó és *lélekválasztó*, a limes, mely szétválaszt keresztény életet, reményt, s vigasztalan pogányságot. Közhely, bár számunkra sohasem szabad közönyösség helyének lennie, hogy Magyarország századokon keresztül a nyugati kereszténység Kelet felé előretolt védőbástyája volt, és a történelembe a nevét azzal a vérével írta be, melyet ennek a bástyának hős védelmében ontott. Előretolt bástya az ma is; földrajzi és történeti helyzete nem változott, és bevált hős karjára a történelmi Holnapnak megint szüksége lehet. De a ma harcai főként a szellem jegyében folynak, és a küzdők választóvonalát ma is a betlehemi kised nagy, titkos valósága vonja meg.

Erre a mostani magyar karácsonyra a látásnak és értésnek új fényét veti a mi alkonyodó nagyévünk, *Szent István éve*, mely egyúttal az *Eucharisztia éve*. Az Eucharisztia ünneplése voltaképen a karácsony titkának ünneplése: Jézus Krisztus titkatos születése — nem a szent Szűzből, hanem az újszövetség áldozatának mélységeiből. S kitűnt, hogy erre az eucharisztiai karácsonyestre messze földről el tudnak jönni az egy krisztusi család tagjai; és ezúttal megint Szent István volt az, akinek atyai oltalma alatt történt gyülekezésük. Kitűnt, hogy igénytelen-

ségünk dacára is tisztességgel és jó reménnyel állhatunk a népek tanácsában, ha mint hajdan török-tatár ellen, ismét Jézus nevében állunk csatasorba.

Folyik *a nagy fölsorakozás*. A betlehemi kisded lett ismét a jel, melynek sokan ellene mondanak. Nincs kétség benne: a történelmi hivatás és jövő azoké a népeké, melyek tudnak és mernek, mint a napkeleti királyok, messze földön is, a politika és gazdasági élet esélyei közepett is, a betlehemi csillag vezetésére hagyatkozni; merik vállalni a karácsonyban az emberiség elé adott nagy kötelezettséget és feladatot: csak akkor igazán karácsony, ha Krisztus nemcsak Betlehemben született, hanem a mi lelkünkben újjászületik; merik épp ezért a gyermekek hitével és a férfiak jellemes elszántságával meghallani és továbbadni a karácsony nagy szociális, nemzeti és történelmi hivatását és értelmét: Dicsőség a mennyben Istennek, és békesség a földön a jóakarató embereknek!

14. Húsvétest 1939-ben

A nagyhétből jövünk. Temetőt jártunk. Megálltunk és térdre hullottunk egy sír előtt, melyre hitünk és áhítatunk azt mondta, hogy „szentsír”. És most tudjuk, a húsvéteste megsűgja lelkünknek: más sír ez, egészen más, mint minden egyéb sír. Ennek nincs korhadt fakeresztje és horpadt hantja, és nincs fakult bús felirata: „Itt nyugszik.” Ennek a sírnak fejfája ragyogó mennyei követ, a húsvét angyala, és fölírata az angyal szava: Akit ide temettek, „nincs itt, föl-támadt, amint előre megmondotta”.

S megtörtént a legcsodálatosabb dolog: ez előtt

az üres sír előtt megtorpant az erőszak, leborult az istenkeresés, hódító lendületre kapott a hittérítő buzgóság. Az apostolok, átlag tanulatlan, gyámoltalan férfiak, azzal a hírrel és hirdetéssel nyerték meg az ernyedt, széthulló és szétzüllő római-görög világot, hogy „ezt a Jézust az Isten föltámasztotta; aminek mi mindnyájan tanúi vagyunk. Tudja meg tehát az egész világ teljes bizonyossággal, hogy Isten Úrrá és Krisztussá tette meg őt, akit a zsidók fölfeszítettek“ (Act. 2, 32 kk.). És azóta szólnak a húsvét harangjai és meg nem némulnak; kigyulladt a húsvéti gyertya az első húsvét-éjtszaka, a hajnalcsillag fényénél, és azóta el nem alszik; és az az örömujjongás, az Exultet, mely beharsogott a húsvét hajnalba, azóta nem halkuló visszhanggal szólít minden nemzedéket.

Fölszállott egy rózsafelhő a kopár jeruzsálemi mészkőbe vágott sírból, és villámai belecikáznak a történelembe, harmata reáhull minden korra és minden nemzedékre, mireánk csakúgy, mint arra a kétezer év előtti, politikájába rekedt, kultúrájába fulladt világra és mint félezer év után az erdőikből előtörő vad barbárokra.

Azóta a húsvét nagy valósága, Jézus Krisztus föltámadása, minden egészséget áhító betegességnek biztos orvossága, minden válságnak mentőcsillaga, minden talpraállásnak, minden jövőbe építő lendületnek pecsétje és erőforrása, a bizásnak és biztatásnak, a vigasztalásnak és reménynek örök ünnepe. Minket is, Szent István népét hosszú, nehéz nagyhét után megsuhintott a húsvét hajnalának fuvalma. Közöttünk járt a föltámadás angyala. Most tehát készségebb lélekkel, nagyobb megnyílottsággal hallgatjuk meg

és vesszük be a nagy tanulságot, melyet belénk éget a *húsvét titka és törvénye*.

Jézus Krisztus azt mondja Szent János evangéliumában (14, 6): „Én vagyok az Út, az Igazság, az Élet.” Ebben a három szóban benne van az egész evangélium, az az üdvözítő jóhír, melyre hosszú évezredekken keresztül várt az elgyötört emberiség, és benne van a húsvéti jó hír.

Halál jelöltjei és enyészet áldozatai vagyunk: nekünk *élet* kell. Erőszak, elnyomás, igazságtalanság lázít és keserít: *igazságot* kiált minden porcikánk. Kínunkban és tétovaságunkban keressük az *utat*, mely elvezet az élet forrásához és az igazság biztosítékához. S amikor halljuk a szót, az Élet, Igazság és Út szavát, alig merünk hinni fülünknek, alig mer talpraállni reményünk. Hisz oly régóta, annyi fájdalmas tapasztalásunk mást mondott: nem az igazság diadalát, hanem az erőszak érvényesülését, nem az élet erejét, hanem a pusztulás zsarnokságát, nem az út biztonságát, hanem a tévedés és tévesztés útvesztőit. De a húsvét nagy valósága eloszlatja kétségünket és a krisztusi jó hírre ráüti az isteni tanúság pecsétjét.

Itt már a *halál* is teljes bizonyosság kútfeje. Jézus Krisztus meghalt a szaváért. Ó, hiszek én annak a tanúnak, aki halálba megy igazáért! Legnagyobb kincse e földön az embernek az élete; és annál nagyobb szeretet nincs, mint ha valaki életét adja barátaiért. Úgy tetszik, nincs tovább! Erősebb bizonyosságot nem lehet tenni, mint ha valaki életét adja. De íme, föltűnik a húsvét jele, és elakad a lélekzetünk, beleszédül a lelkünk: itt sírjából fölkél a tanúságtévő halál, és új bizonyosságot tesz — az *élet*! Aki halálra

adta magát szaváért, meggyőződéséért, szeretetéért, kikél sírjából és szólítja a rémületbe merült embereket az életnek, a halál-győző életnek nyelvén: „Ne féljetek, én vagyok; én, akit keresztre feszítettek. Meghaltam, és íme, élek; eltemettek, és íme, fölkeltem, és a halál többé nem uralkodik rajtam.”

S ez az új élet az igazság diadala.

Volt az emberiségnek egy álma. Álmodta azt jó és rossz napjaiban, álmodta Izland jegén és Líbia szaharáján. Álmodott a teljes és végleges *igazságról*, ahol nemcsak megtorlás esik, s üldözők és elnyomók, zsiványok és zsarnokok elveszik büntetésüket, ahol nemcsak elkerülhetetlen végzet komor fölsége érvényesül, mint Aischylos tragédiáiban. Nem; az emberiségnek ez az állhatatos, szent álma akarja látni a megalázott igazság fölmagasztalását, a letiport ártatlanság igazolását, az önzetlenségnek és lelki nemeségnek teljes elégtételét.

S hogy ez nem volt merő álom, hogy itt tösgyökeres igaz sejtés tört a fölszínre, mint a magyar föld méhében gyülemelő hővizek, akkor tűnt ki és lett fogható valóság, amikor bevált az Üdvözítő előre mondott szava: „Íme, fölmegyünk Jeruzsálembe, és az Emberfiát a papi fejedelmek és írástudók kezébe adják és halálra ítélik; és átadják őt a pogányoknak, hogy kicsúfolják, megostorozzák és fölfeszítsék; és harmadnap föltámad” (Mat. 20, 18).

Igen, azóta ott nyílik a történelem közepett egy sír, s a sírt népek veszik körül, de szemükben nem gyászkönny ül, hanem győzelmi örömkönny. Hisz beharsoág a századokba a fölirata, a húsvéti angyal szava: Nincs itt, föltámadt; és fogyhatatlanul hangzik

biztatása és nyugtatása: Mindenütt, ahol az erőszak letiporja az igazságot, ahol az önkénykedő hatalom kifosztja a gyámoltalanságot, ahol lelketlen agyafúrt-ság kiforgatja az ügyefogyottságot, ahol a népek harcában elvérzik az igazság, ott megjelenik a húsvéti angyal és ráírja sírjukra, ráégeti az örök élet és igazság betűivel: föltámad! És ahol a halál jár aratni, a bekötött szemű, kérlelhetetlen végzet, és virágjában töri az ifjú életet, széttépi a legdrágább és legszentebb kötelekeket, megállítja a kötelességteljesítés folytonosságát, sőt éppen a kötelesség oltárán elvérezteti a családfenntartó atyát, az élétszülő anyát, a hazavédő katonát, mindenütt, ahol sírba dől tört erővel, de meg nem tört reménnyel a nemes élniakarás, ott megjelenik a húsvét angyala és lángjegyekkel ráírja a sírra: Föltámadunk!

Valaha lehetett törvényként hirdetni: Nincs igazság a földön. A húsvét óta van igazság, teljes, diadalmas, végleges, egyetemes igazság. Hiábavaló a pilátusok tétovasága, a zsarnokok vad ereje, hiába a farizeusok fanatizmusa és a szadduceusok konok ügyeskedése; hiába feszítik keresztre az igazságot és zárják sziklasírba, hiába ütnek reá pecsétet és állítanak eléje poroszlókat. Jön, föltartóztathatatlanul eljön az óra, mikor megindul a föld, a sír pecsétje lepattan, záróköve elgurul, őrei földrehullanak, parancsolóik megzavarodnak, s félreértések és gáncsoskodások után, rágalmak és guzsbakötések, agyonhallgatások és elhallgattatások után föltámad a megölt igazság új életre és elfoglalja a neki kijáró helyet az Isten kegyelmének és áldásának jobbán. Ezért a húsvét a legemberségesebb ünnep; mert az üldözöttség,

elnyomottság, szenvedés, halálraválás igazolásának és elégtétel-adásának nagy ünnepe.

De a legemberibb ünnep azért is, mert az *életnek* és reménynek ünnepe.

Két ősi vágy él az emberben. Mindkettő a lélek legmélyebb mélységéből tör elő, s kiölni, megtagadni őket annyi volna, mint megtagadni az emberlétet és emberméltóságot: az igazságnak és az életnek vágya. A kettő között talán az igazság vágya az erősebb. Hisz valamirevaló ember kész az igazáért föláldozni az életét, és joggal hitványnak bélyegzi, aki az igazság árán menti életét. Ez így van az értékelés rangsorában. A valóságban azonban az élet az első. Minden egyéb az életnek nyilvánulása, tartalma, célja. Ezért az Irás nem győzi hirdetni, hogy Isten az élők Istene, aki nem akarja vesztét semmi élőnek, még a bűnösnek sem, hanem azt akarja, hogy megtérjen és éljen.

Végigsír az emberiségen, és minden embersorsban újra fölzokog a sötét végezés: ami született, a halálnak van eljegyezve, és az emberiség egész történelme alig egyéb, mint megszervezett nagy harc a halál és enyészet ellen. A mélyebbrenézők lassan reásejtettek, hogy ebben a világban, melynek törvénye éjjel és nappal, tél és tavasz, halál és születés váltakozása, a halál-győző *életnek törvénye* is csak az újraéledés, a föltámadás lehet. De hogy ez csakugyan így is van, hogy a halál egyetemes törvényét legyőzi egy még egyetemesebb és erősebb törvény, a föltámadás törvénye, arról a húsvét nagy valósága győzte meg az emberiséget.

Amióta Jézus Krisztus föltámadt halottaiból, amióta a kinszenvedésnek, keresztútnak és keresztre feszítésnek rettenetes éjtszakája után fölkelt a *húsvét-*

reggel Napja, azóta ez a Nap belevilágít a mi kény-szeredett emberlétünknek minden zugába, a nyomor-nak, betegségnek, szenvedésnek, haláltusáknak és tömeghaláloknak csontkamráiba; és aki Jézus Krisztusban élt és újraéledt, azzal a biztos tudattal hűnyja le szemét, és testvérei azzal a tudattal kísérik sírjába, mellyel az Üdvözítő talpraállította Jairust: „Nem halt meg e leányzó, csak alszik.” Azóta a keresztény temető coemeterium, a hívők alvóhelye; és a keresztény halál dormitio, elalvás az Ūrban, mely várja ébredését a föltámadás nagy hajnalán. A húsvét éneke az élet éneke: „Én vagyok a föltámadás és az élet.” „Aki eszi az én testemet és issza az én véretem, annak örök élete vagyok és én föltámasztom őt az utolsó napon” (Ján. 6, 55).

De a húsvét nagy valóságának és jelentőségének igazi áldása abban van, hogy *az élet diadaloszlopát itt állítja föl, ezen a földön*, magának a halálnak birodalmában. Életről, halhatatlanságról, örökéletről sokat bölcselkedtek és sokat megsejtettek azok is, akik távol jártak Krisztustól. De mind azt arányozta, hogy ez a világ az ő színeivel és dallamaival, pompájával és harsogásával, tavaszaival és hervadásaival ment-hetetlenül és mindenestül enyészetre van adva. Új élet és halhatatlanság, úgy gondolták, csak ennek a létnek teljes pusztulásából sarjadhat.

S most jön Jézus Krisztus és hirdeti a maga föltámadását, nem az idők végén, nem ennek a világnak megsemmisülése után, hanem várja azt rövid időre halála után, és föltámad, beletámad abba a világba, mely hallotta ígét, látta halálát és megérte újraéledését. Így esett a húsvét, és ez a törvénye: Ennek a rothatagságnak kell romolhatatlanságba öltöznie (1 Kor.

15, 58); ezekből a kövekből kell épülni a halhatatlanság templomának, ennek a földnek és ennek az égnek kell új földdé és új éggé dicsőülnie. S ez a húsvét ereje, történelem- és életalakító realitása: Nincs helye pesszimizmusnak és defetizmusnak; magyarul: hallgasson el a „miért is” és „mindhiába” meddő sópánkodása! Ennek a világnak és ennek a történelemnek, mely homlokán hordja a halál bélyegét, ennek kell hordozni az új életet is. Lesz még egyszer ünnep a világon! Ez az Isten elől bujdosó világ van arra hivatva, hogy ünneplőbe öltözzék, és azt többé le se vesse. De ennek csak egy módja van; az ünneplőházba csak egy út visz, és ez a Krisztus útja: Én vagyok az Igazság, az Élet, az Út.

Igen, az életnek és föltámadásnak megvan az útja, és ennek az útnak megvan a kemény törvénye.

Már az indulásnak is megvan a maga törvénye. A végén int az élet, az enyészet fertőzésével szemben egyszersmindenkorra megsebezhetetlen élet. Törvény, hogy csakis az léphet rá erre az útra, aminek joga van az élethez. Nem támadhat föl, ami mindenestül halott, hanem csak amiben még van élet. „Téged megismerni, ó Isten, tökéletes jámborság, s tudni igaz voltodat és hatalmadat, gyökere a halhatatlanságnak” (Bölcs. 15, 3). Igen, csak annak lehet föltámadása, aminek gyökere van Istenben. Ami Isten ellen fordult, menthetetlenül eljegyezte magát az enyészetnek. Ha tehát föl akarnak támadni levitézlett eszmék és irányok, melyek fölött ítélte a történelem, bizvást lehetünk: ami nem szövetekezett Jézus Krisztussal, ami nem az ő lelkéből lelkezett, annak nem szól a föltámadás harsónája, annak nincs húsvétja.

Nincs annak föltámadása, ami nem lépett teljes

elszántsággal az Úr Krisztus útjára és ami azt végig nem járja. S ennek az útnak utolsó szakasza, tudjuk, a keresztút.

A húsvét törvénye döbbenetesen egyszerű törvény: Miként nem támadhat föl, ami léte legnemesebb részében nem él, éppúgy nem támadhat föl, ami romlandó részében meg nem halt. „Hacsak a földbe esett gabonaszem el nem hal, egymaga marad; ha pedig elhal, sok termést hoz” (Ján. 12, 24). Ez a keresztény élet alapkövetelménye: megfeszíteni a régi embert sok bűnével és rendetlen vágyaival; halálra adni, a bűnbánatnak, vezeklésnek, önmegettagadásnak halálára adni mindazt, ami nem érdemel életet bennünk, ami a halál csírája, aminek neve szeretetlenség, önzés, istentelenség, hitelenség, visszavonás, kapzsiság, érzékiség, kevélység, hatalmaskodás, igazságtalanság. Megmásíthatatlan isteni rendelés: a húsvét allelujáját csak az énekelheti, aki mélyen a lelkébe vette a nagyheti jeremiási siralmak refrénjét: Jerusalem, Jerusalem, convertere ad Dominum Deum tuum, — Jeruzsálem, bűnök városa, térj meg a te Uradhoz Istenedhez!

És arra legyünk elkészülve, hogy a mi húsvétünk nem okvetlenül jön a nagypénteknek egy éjtszakája után, a hamar vasárnap hajnalán. Lehet az nehéz álmú, kínos, álmatlan éjtszakáknak hosszú, hosszú sora! Kivált aki átbóbiskolta a nagypéntekjét, tartsa külön kegyelemnek, ha azutáni éjjelein keresi meg a Krisztusért való fájdalmas virrasztás.

Marad azonban a nagy remény és a szent biztosítás: Ami igazán keresztutat és kálváriát járt, ami igazán Jézus Krisztussal a mennyei Atyának kezébe tudta ajánlani eszményekért, igazságért fogyasztott

életét, annak *elmaradhatatlan a húsvétja*. Mikor a nagypéntek napja delelőt ért és a reménye éjjélre fordult, mikor sötétségbe borult a világ és kilobbant a bizásnak utolsó mécsese is, mikor a fojtó némaságba belehasított az „Istenem, Istenem, miért hagytál el engem” sikoltása, és utána utolsó sóhajként elhangzott a *Consummatum est*, Beteljesedett: akkor a tanácsatlanságba rekedt világ azt gondolhatta, hogy vége van, mindennek vége. Ki gondolhatta akkor, a látottak és hallottak súlya alatt, hogy egészen közel van az a hajnal, melynek Napja többé el nem borul és belévilágít minden kétségbe és halálba, hogy az a *Consummatum est*, a Beteljesedett a multnak szólt: a szenvedések pohara kiürült, a kálváriajárás az utolsó állomáshoz ért, a véghez, és ez a vég új kezdet — új élet, a régi élet összes tanulságaival, a jól megharcolt harcnak áldott szerény öntudatával, a „Nem volt hiába” csöndes boldog örömeivel és termékeny lendületével . . .

Megengedte az Úristen, hogy hosszú éjtszaka után *Szent István országának határainál megjelent a föltámadás angyala*, és így megengedi azt is, hogy ennek az országnak szívéből a föltámadási körmenetek utolsó harangszava elvigye az ősi határok felé a hálás magyar húsvéti hitet és örömet: „Föltámadt Krisztus e napon, alleluja; hála légyen az Istennek, alleluja!”

A magyar piarista rendfőnök 1121/1939. sz. engedelmével. — Nihil obstat. *Dr. Carolus Gígler*, censor dioecesanus. Nr. 5800/939. Imprimatur. Strigonii, die 23. Augusti 1939. *Dr. Joannes Drahos* vicarius generalis.

Nyomatott: Korda Rt. nyomdájában, Bp., VIII., Csepreghy-u. 2.

Irodalmi tájékoztató

1. *Mit adhatnak a könyvek?* Megjelent *Kóhalmi Béla* „Az új könyvek könyve” c. kiadványában. 1937.
2. *Magyar bizás.* Megjelent az „Egyedül vagyunk” 1939. (II. évf.) 5. számában.
3. *Az „őstehetségek”.* Megjelent a Budapesti Hírlap 1934 szeptember 20-i számában.
4. *Tegnap és Holnap között.* Megjelent a „Katolikus Szemlé”-ben. 1937.
5. *Vigiliás lelkület.* Megjelent a „Vigiliá”-ban. 1938. (IV. évf. nov.)
6. *Mea culpa!* Megjelent a „Keresztény Nő”-ben. 1936. (24. évf. 3.)
7. *A vallás hazája.* Megjelent a „Tükör”-ben. 1937. (V. évf. 12.)
8. *Ki a mi Istenünk?* Megjelent a „Szent Tamás Könyvtár”-ban. 1939. (V. füzet.)
9. *Krisztus, antikrisztus, krisztushordozók.* Megjelent a „Nemzeti Ujság”-ban mint vezércikk; az 1. rész 1937 május 2-án, a 2. rész 1938 május 29-én.
10. *Pázmány.* Megjelent mint Pázmány halálának 300. évfordulóján a Szent István Akadémián mondott emlékbeszéd 1938-ban.
11. *Prohászka.* Első része rádiófelolvasás volt halálának 10. évfordulóján, 1937 április 2-án; megjelent a „Vigiliá”-ban 1938 (IV. évf.). Második része megjelent a „Keresztény Nő”-ben. 1935.
12. *A piarista iskolák szelleme.* Mint ifjúsági (1933 november 26-án a budapesti piarista kápolnában mondott) szent-

beszéd, megjelent a Budapesti Piarista Gimnázium 1933/34. évi értesítőjében.

13. *Magyar karácsonyest 1938-ban.* Rádiófelolvasás. Itt jelenik meg először.

14. *Húsvét 1939-ben.* Rádiófelolvasás. Itt jelenik meg először.

Az itt képviselt irányt részint megalapozzák, részint alkalmazzák és részletezik

a szerzőnek következő munkái:

Prohászka pályája. (Különlenyomat a szerzőnek „Prohászka Ottokár összes művei 25 kötetben, bevezetésekkel és jegyzetekkel” c. kiadásából.) 152 lap, 1929. 2.— P.

Prohászka mint akadémikus. 31 lap, 1936. —60 P.

Szentelek élete (több rendtársa közreműködésével). Négy kötet. 1550 lap, 1932—33. Füzve 12.— P.

A bölcsélet elemei. Második kiadás megjelenik 1940-ben.

Dogmatika, a katolikus hitigazságok rendszere. Két kötet. Második bővített kiadás. XXVI és 1386 lap, 1937. Füzve 30.— P.

Vallástan középfokú iskolák számára: *Hittan* 13. kiadás, 1939; *Erkölcstan* 11. kiadás, 1939; *Egyháztörténet* 9. kiadás, 1939; *Hitvédelem* 7. kiadás, 1939. Kötetenként 3.40 P.

Imádságoskönyv, egyszersmind kalauzul a lelki életre. (Sík Sándorral) 10. kiadás. (92. ezer.) 622 lap. 5.— P.

Összegyűjtött dolgozatok és előadások:

1. *Az Ige szolgálatában* (1903—27). 650 lap, 1928. 10.— P.

2. *Eszmék és eszmények* (1928—32). 230 lap, 1932. 3.40 P.

3. *Órség* (1933—36). 310 lap, 1936. 3.80 P.

Isten országa

1. *Krisztus.* 2. kiadás, 1939.

2. *A házasság.* 2. kiadás, 1939.

3. *Isten a történelemben.* 3. kiadás, 319 lap, 1939. 3.50 P. (Németül: *Gott in der Geschichte.* Salzburg, Pustet, 1936.)

4. *Az örökkévalóság.* 334 lap, 1936. 3.80 P. (Németül: *Der Mensch und die Ewigkeit.* München, Kösel, 1938.)

5. *Eucharisztia,* az Oltáriszentség a hit és ész világánál. 359 lap, 1938. 3.80 P. (Németül: *Christus mit uns.* München, Kösel, 1939.) — 1—5. spanyol fordítása előkészületben.

TARTALOM

1. Mit adhatnak a könyvek? 3

A helyzet és a föladat

2. Magyar bízás 10
3. Az „östehetségek” 24
4. Tegnap és Holnap között 27
5. Vigiliás lelkiület 46
6. Mea culpa! 49

A nemzeti erő ősforrása

7. A vallás hazája 53
8. Ki a mi Istenünk? 58
9. Krisztus, antikrisztus, krisztushordozók . . . 78

Nemzetnevelők

10. Pázmány 90
11. Prohászka 121
12. A piarista iskolák szelleme 129

Magyar ünneplés

13. Magyar karácsony 1938-ban 135
14. Húsvéttest 1939-ben 141

Florda
RINNOVARE IL BEST